

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ερευνητική εργασία

Τίτλος: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ στο ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ

Ακαδημαϊκό έτος 2011-2012

Επιβλέποντες καθηγητές

Πατρίκιος Γιώργος
Κεβεντζίδης Κωνσταντίνος

Ομάδα εργασίας

Αποστολίδης Κωνσταντίνος, Α.Μ.60796
Γιαννακόπουλος Δημήτρης, Α.Μ.60838

Περιεχόμενα

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ στο ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ	5
1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΓΕΝΙΚΑ	5
2.ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΒΙΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ	7
2.α.ΔΗΜΟΣΙΟ-ΙΔΙΩΤΙΚΟ	7
2.β.ΓΕΝΙΚΑ	8
2.γ.ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ	10
2.δ. ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ – ΑΝΟΔΟΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ	13
Σταδιακό πέρασμα στο Μπαρόκ	14
2.ε.ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ – ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ	16
2.στ. ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΟΛΗ	21
2.ζ. ΣΗΜΕΡΑ	24
3.ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ	26
3.α. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	28
3.β. Η ΚΟΜΜΟΥΝΑ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ	29
3.γ. ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ	32
4.ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ-ΤΟΠΟΙ	33
Γειτονιές σε κεντρικές περιοχές της Αθήνας	35
4.α. ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ –ΠΑΙΔΙΚΗ ΧΑΡΑ	37
Μια ιστορία οικιστικής μετάλλαξης.	37
Το χρονικό ενός αποκλεισμού.	41
4.β.ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΚΥΨΕΛΗΣ	44
Το χρονικό	44
4.γ. «ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΖΟΜΕΝΟ» ΠΑΡΚΟ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ στα ΕΞΑΡΧΕΙΑ	51
Η ιστορία του πάρκου	51
Εξάρχεια, η πιο «ανήσυχη» γειτονιά της Αθήνας	53
Το Πάρκο	55
5.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	59
5.α.ΓΕΝΙΚΕΥΣΗ	61
6. Βιβλιογραφία-εικονογράφηση	65

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ στο ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΓΕΝΙΚΑ

Η πόλη, κατά τον Mumford, «μπορεί να παίζει στο μέλλον έναν πιο σημαντικό ρόλο απ' αυτόν που έπαιξε στο παρελθόν»¹. Ο χώρος της διαμορφώνεται από «διαπλοκές δημόσιου και ιδιωτικού»². Σήμερα παρατηρείται συρρίκνωση του δημόσιου χώρου της πόλης τόσο σε μέγεθος, αλλά κυρίως σε περιεχόμενο και νόημα. Το δημόσιο, παρ' ότι διατηρεί τον τυπικό χαρακτήρα του, κυριαρχείται όλο και περισσότερο από ιδιωτικές λειτουργίες³.

«Όταν μιλάμε για ιδιωτικό και δημόσιο χώρο, θα μπορούσαμε να τους αντιληφθούμε μέσω διαφόρων συσχετισμών και αντιθέσεων, όπως το ιδιόκτητο και το κοινό, το προστατευμένο και το εκτεθειμένο, την εργασία και την αναψυχή, το ατομικό και το συλλογικό, το παραδοσιακό και το πρωτοποριακό. Ιδανικά, αντιλαμβανόμαστε τον ιδιωτικό χώρο, όπου και όταν αισθανόμαστε προστασία, ασφάλεια, ιδιωτικότητα, δυνατότητα απομόνωσης και περισυλλογής, ενώ τον δημόσιο, κατά στερεότυπο εν μέρει τρόπο, σε ό,τι αντιτίθεται σε αυτά»⁴.

Οι πόλεις αποτελούν τους βασικούς χώρους των πολιτικών διεργασιών. Κατά τον Henri Lefebvre ο δημόσιος χώρος της πόλης δεν υποδέχεται απλά τις κοινωνικές σχέσεις αλλά συμμετέχει δυναμικά σε αυτές. Δηλαδή η σχέση οικονομίας, κοινωνίας και δημόσιου χώρου είναι μια ανοιχτή διαδικασία. Αποτελεί θα λέγαμε «πυκνωτή» των κυρίαρχων οικονομικών και πολιτικών δομών και των μεταβαλλόμενων κοινωνικών σχέσεων.

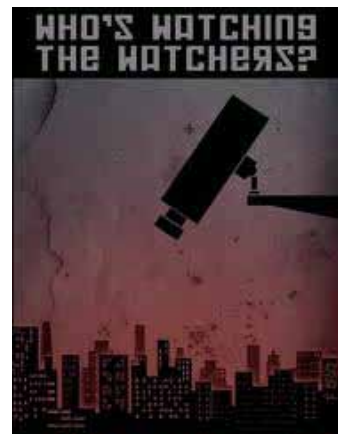
Αφορμή για την εργασία στάθηκε το πώς διεκδικήσεις που ενεργοποιήθηκαν από την έκρυθμη κοινωνικοπολιτική κατάσταση, που επικρατεί στην Ελλάδα το τελευταίο διάστημα, βρίσκουν

1 Mumford, L. *The city in History*, 1961, σελ 4. Επιλεγμένα μέρη, μτφ. Ε.Πορτάλιου, ΕΜΠ, Αθήνα 1999, σελ 8.

2 Πορτάλιου, Ε.Ο δημόσιος χώρος της πόλης, 1999, σελ. 1

3 Πορτάλιου, Ε.Ο δημόσιος χώρος της πόλης και οι κεντρικές πλατείες της Ν.Σμύρνης, 1997, σελ. 2

4 Ταγκαλίδου, Τ. Δημόσιες Στιγμές-Ο δημόσιος χώρος ως ιδιωτικός, 2006, σελ.1

εικ. 1: περιχαράκωση του ιδιωτικού χώρου

εικ.2: πλατεία Συντάγματος, Ιούνιος 2011

πρόσφορο έδαφος εκδήλωσης, μέσω κινηματικών διαδικασιών στο δημόσιο χώρο.

Αντικείμενο αυτής της έρευνας επιλέξαμε να είναι το πώς σχετίζεται ο δημόσιος χώρος με τη συμμετοχή στα κοινά και την πολιτική κινητοποίηση, αλλά και πώς συνδέεται με συλλογικούς αγώνες κινηματικού χαρακτήρα οι οποίοι θα μπορούσαμε να πούμε ότι του «επιστρέφουν» χαρακτηριστικά από το χαμένο δημόσιο - πολιτικό χαρακτήρα του.

Μπορούν οι «ανίσχυροι» να γράψουν ιστορία και να έχουν πολιτική απήχηση ακόμα και αν δεν έχουν δύναμη; Τι λόγο έχει η πόλη, ως υποκείμενο, απέναντι στις επιταγές των κοινωνικών συστημάτων; Πώς μπορεί ο δημόσιος χώρος να λειτουργεί προς όφελος ολόκληρης της κοινωνίας, χωρίς ταξικές διακρίσεις, αναδιαμορφώνοντας την από τα κάτω; Πώς οι διάφορες πολιτικές και ιδεολογίες, διαμορφώνουν συσχετισμούς στο εσωτερικό της κοινωνίας. Πώς ο δημόσιος χώρος γίνεται διακύβευμα ποικίλων πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων του εκάστοτε αστικού περιβάλλοντος; Ποιά είναι η αξία του πολιτικού λόγου και βίου στο δημόσιο χώρο και ευρύτερα στην καθημερινότητα των ανθρώπων, άνευ ταξικών διαχωρισμών; Πώς αναδύκνείονται, μέσα απ' τους αστικούς δημόσιους χώρους ανα τους αιώνες, οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές διαμάχες των εκάστοτε κοινωνιών και πώς αυτές διαμορφώνουν και αναπλάθουν το αστικό περιβάλλον επηρεάζοντας την ζωή των πολιτών;

Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα θέτοντας ως κύριο άξονα τον δημόσιο χώρο και θεωρώντας τον, ταυτόχρονα, βασικό «εργαλείο» των κατοίκων της πόλης για ανάπτυξη κινήσεων διεκδίκησης.

Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας οργανώνεται σε 2 μέρη. Κύριος άξονας είναι ο δημόσιος χώρος.

- I. Θα προσπαθήσουμε να δούμε πως ο δημόσιος βίος έχει πάρει τη σημερινή του μορφή. Πως ο δημόσιος χώρος αρχίζει να εμπορευματοποιείται και πως, ως επακόλουθο, διαμορφώνονται διεκδικήσεις πάνω στο σώμα του.
- II. Η έννοια της διεκδίκησης στο δημόσιο χώρο μας κατευθύνει στα αστικά κοινωνικά κινήματα, χαρακτηριστικές περιπτώσεις συλλογικής κίνησης που εκφράζουν τη διεκδίκηση τουδικαίωματος

εικ.3: οι επιταγές των κοινωνικών συστημάτων

εικ.5: ψήφισμα στην πλατεία Συντάγματος

στην πόλη για το οποίο έκανε λόγο ο Lefebvre.

Το ερευνητικό πλαίσιο αναπτύσσεται σε 3 παραδείγματα δημόσιων χώρων - κλίμακας γειτονιάς - στην Αθήνα. Μέσω των οποίων προσπαθούμε να ερευνήσουμε με ποιο τρόπο και μέσα από ποιες διαδικασίες μεταβάλλεται η μορφή των αντίστοιχων χώρων σε χώρους διεκδίκησης απέναντι στην εξουσία, αλλά και σύγκρουσης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Αναφερόμαστε στο «αυτοδι-αχειριζόμενο πάρκο Ναυαρίνου» στα Εξάρχεια, στη δημοτική αγορά της Κυψέλης, και στην «κλειστή» παιδική χαρά στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα.

Το παράδειγμα της πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα, και το κλείσιμο της παιδικής χαράς, έχει ενδιαφέρον γιατί μας δείχνει πώς οι συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, μεταφέρονται στη συγκεκριμένη περιοχή, μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από οξυμένες κοινωνικές αντιθέσεις, και καταλήγουν να γίνονται συγκρούσεις για το δημόσιο χώρο, εν προκειμένω τη παιδική χαρά.

Στα άλλα δύο παραδείγματα βλέπουμε τους κατοίκους της Κυψέλης και των Εξαρχείων αντίστοιχα, οι οποίοι μέσα από διαδικασίες αυτό-οργάνωσης καταλαμβάνουν δύο δημόσιους χώρους που ανήκουν στο δήμο της Αθήνας, ο οποίος είχε σκοπό να τους μετατρέψει σε εμπορευματικό προϊόν, και τους μετασχηματίζουν σε ζωντανούς “δημόσιους τόπους” με κοινωνικό πια χαρακτήρα. Θα ερευνήσουμε πώς σχετίζονται οι συγκεκριμένοι χώροι με την «πόλη έργο», για την οποία έγραψε ο Lefebvre, και αν τελικά συμβάλλουν, και σε πιο βαθμό, στο αίτημα για «δικαίωμα στη πόλη» που στη σύγχρονη κοινωνία φαντάζει πιο αναγκαίο από ποτέ.

2.ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΒΙΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

2.α.ΔΗΜΟΣΙΟ-ΙΔΙΩΤΙΚΟ

Η ιστορία των λέξεων «δημόσιο» και «ιδιωτικό» αποτελεί κλειδί για την κατανόηση των όρων της δυτικής κουλτούρας. Οι πρώτες καταγεγραμμένες χρήσεις της λέξης «δημόσιο» (public) στην αγγλική γλώσσα, την ταυτίζουν με το κοινό συμφέρον της κοινωνίας. Εβδομήντα περίπου χρόνια αργότερα, προστέθηκε μιαν ακόμη έννοια του «δημόσιου» ως εκείνου το οποίο φανερώνεται και

εικ.6: έλλειψη πρασίνου στο δημόσιο χώρο

εικ.7: σκίτσο του Στάθι, για τις ξεπουλημένες πολιτικές ηγεσίες

εκτίθεται σε κοινή θέα. Για την αρχαία σκέψη, ο διαχωρισμός δημόσιου-ιδιωτικού, ήταν απόλυτος, ανάμεσα στη σφαίρα της πόλης και τη σφαίρα της οικογένειας. Με το τέλος του 17^{ου} αιώνα, η αντίθεση «δημόσιου» και «ιδιωτικού» μεταβλήθηκε βαθμιαία πλησιάζοντας περισσότερο προς τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται σήμερα οι όροι. «Δημόσιο» σήμαινε ανοικτό στη εξουχιστική έρευνα του καθένα, ενώ «ιδιωτικό» σήμαινε προστατευμένη περιοχή της ζωής, οριζόμενη από την οικογένεια και τους φίλους.

«Εκαστος άνθρωπος πρέπει να αντιμετωπίζεται με βάση δύο ικανότητες την ιδιωτική και την δημόσια.»⁵

Τα νοήματα που συνάδουν με το «δημόσιο» στη γαλλική γλώσσα δείχνουν κάτι ανάλογο. Η αναγεννησιακή χρήση της λέξης αφορούσε σε μεγάλο βαθμό το κοινό καλό και το πολιτικό σώμα · βαθμηδόν ο όρος έγινε ιδιαίτερος τομέας της κοινωνικότητας. Η αντίληψη για το ποιο αποτελούσαν το «δημόσιο κοινό» και που βρισκόταν κανείς όταν εμφανιζόταν «δημοσίως», διευρύνθηκε στον πρώιμο 18^ο αιώνα τόσο στο Παρίσι όσο και στο Λονδίνο.

«Η ιστορία ανάπτυξης των ευρωπαϊκών πόλεων συνδέεται με την ανάπτυξη μιας όλο και πιο σύνθετης δημόσιας σφαίρας, που αναδύεται και αποκτά σημασία όταν κοινωνικές ομάδες [...] διαμορφώνουν αιτήματα και πρακτικές συμμετοχής στη διαχείριση των κοινών και η εξουσία βρίσκεται υποχρεωμένη να συνδιαλλαγεί μαζί τους. Αυτή η εξέλιξη συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη του δημόσιου χώρου της πόλης, που αποκτά συνθετότητα και ποικιλία χώρων και λειτουργιών.»⁶

2.β.ΓΕΝΙΚΑ

Από τους αρχαιότετους χρόνους μέχρι σήμερα, οι δημόσιοι χώροι λειτουργούν ως χώροι ελεύθερης έκφρασης (πολιτικής και εικαστικής), κίνησης και δράσης των πολιτών, ως χώροι αναγνώρισης και κοινωνικής επαφής, ως χώροι διεκδίκησης και αντίστασης, αλλά και ως χώροι της δημόσιας σφαίρας, ως χώροι δημόσιας εμφάνισης, έκθεσης και προβολής του ατόμου. Η δημοσιότητα

εικ.8: εσωτερικό Royal Exchange

εικ. 9: Η κατάκτηση του Παρισιού. Οδόφραγμα στην πλατεία Μπανς, το οποίο υπερασπίζονται γυναίκες

5 Butler, Ομιλίες, 1726, Αναφέρεται από, Sennet. R, Η τυραννία της οικειότητας

6 Βαϊου, Ν. Δημόσιο/Ιδιωτικό. Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμοί στη πόλη, αρχιτέκτονες/34, 2002, σελ 66.

αποκάλυπτε το οικονομικό επίπεδο, τη μόρφωση ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες, κάτι το οποίο άλλαξε στις πόλεις, σταδιακά από το 19^ο αιώνα με το βιομηχανικό καπιταλισμό, μέχρι σήμερα όπου οι διαφορές αυτές ισοσταθμίστηκαν στο τρόπο προβολής του ατόμου.

Οι χώροι συγκέντρωσης στη αρχαία Ελλάδα τον 5^ο π.χ. αιώνα είχαν τη μορφή της Αγοράς (αγορά < αγείρω =συγκεντρώνω) και λειτουργούσαν ως χώροι των πολιτών . Ο δημόσιος χώρος ήταν χώρος ελεύθερης συνύπαρξης και δράσης ανάμεσα στους πολίτες.

Ο Αριστοτέλης δίνει στα Πολιτικά του μια γλαφυρή περιγραφή της ιδανικής Αγοράς, που έπρεπε να είναι καθαρή από κάθε είδους τρόφιμα, ανοιχτή μόνο σε ελεύθερους άνδρες και αφιερωμένη σε ειδικές δραστηριότητες.

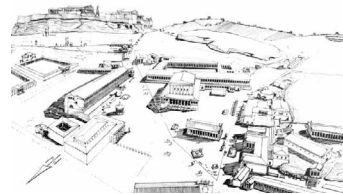
«Η πολιτική δραστηριότητα στην Αθήνα συνεπάγεται έναν εξαιρετικά υψηλό βαθμό συμμετοχής των πολιτών. Όλες οι στρατηγικές αποφάσεις της πόλεως διαμορφώνονται άμεσα από μια λαϊκή συνέλευση την οποία θεωρείται ότι πρέπει να παρακολουθεί κάθε αρένας πολίτης της πόλης και των περιχώρων.»⁷

Οι ερμηνείες για το δημόσιο χώρο εξελίσσονται στο χρόνο. Ο δημόσιος χώρος δεν μπορεί να οριστεί μόνο με την εδαφική του σημασία, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένος και με τα εκάστοτε κοινωνικό-πολιτικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος του.

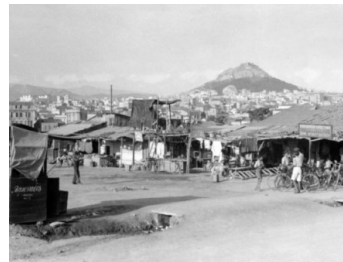
Παρ' όλες τις ερμηνείες που προσδόθηκαν στον όρο δημόσιο, απ' τις πρώτες χρήσεις τις λέξης, σε καμία ιστορική περίοδο δεν κατάφερε να πάρει την πραγματική σημασία του ως δημόσιο, 'κοινό' για όλους τους πολίτες. Ανέκαθεν υπήρχαν σε αυτόν ταξικοί διαχωρισμοί που εμπόδιζαν τις χαμηλότερες, κοινωνικά και οικονομικά, τάξεις να βιώσουν το δημόσιο εξίσου με τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Απ' τις αρχαίες δουλοκτητικές κοινωνίες στα φεουδαρχικά μεσαιωνικά χρόνια και την Αναγέννηση, έως και τα νεότερα χρόνια του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, το δημόσιο επηρεάζεται και διαμορφώνεται μόνο απ' τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος. Ο δημόσιος βίος ιστορικά αποτελεί αγαθό για τους πολίτες της κάθε πόλης, αλλά ποτέ δεν αποτέλεσε αγαθό για ολόκληρη την κοινωνία. Ανέκαθεν άνηκε σε

εικ.10: άποψη της Αρχαίας Αγοράς

εικ.11: Αρχαία ελληνική Αγορά

εικ.12: πρόσφυγες στην Αρχαία Αγορά,1922

7 Bookchin, M. Τα όρια της πόλης, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, σελ. 65-66

κάποιους και περιφρουρούνταν από αυτούς.

Με τη ραγδαία ανάπτυξη του καπιταλισμού τον 19^ο αιώνα, ο δημόσιος χώρος, όπως παραδόθηκε από τον Μεσαίωνα και επανασχεδιάστηκε σύμφωνα με τους γεωμετρικούς κανόνες από την Αναγέννηση και μετά, αναδιαμορφώνεται ριζικά. Μέχρι τον 18^ο αιώνα ο δημόσιος χώρος σχεδιάζονταν ως χώρος τιμής για την εξουσία. Περιείχε πλήθος λειτουργιών που αποτύπωναν μια σαφή κοινωνική τάξη στο δημόσιο χωρικό πλαίσιο της πόλης. Οι πολιτικές επαναστάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα μετασχημάτισαν αυτή τη τυπική συγκρότηση του χώρου σε μια δημόσια σφαίρα. Από τις μεσαιωνικές τυπολογίες της συνέχειας του ιστού και του εσώκλειστου χώρου περνάμε στον ανοιχτό χώρο με την απόλυτη γεωμετρία.

Ο δημόσιος χώρος της πόλης στην ιστορική διαδρομή περιλαμβάνει, πλην των καθαυτό αστικών τύπων του δρόμου και της πλατείας, τις αλέες περιπάτου, τους δημόσιους κήπους, τις πράσινες πλατείες, τα άλση και τα προαστιακά πάρκα. Για πρώτη φορά επί βαρώνου Haussmann, ο οποίος διαμόρφωσε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα το Παρίσι ως πρότυπο των μεγαλουπόλεων της νέας εποχής, καταστρέφοντας, σχεδόν ολοκληρωτικά, τμήματα της μεσαιωνικής πόλης, αναπτύσσεται η ιδέα του ανοιχτού χώρου που δεν σχεδιάζεται για οπτικά ή τελετουργικά αποτελέσματα, αλλά για τον αρνητικό λόγο ότι δεν πρέπει να γεμίσει.⁸

2.γ.ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ

Στην Μεσαιωνική πόλη⁹, η αγορά, εκτός από πολιτικός χώρος, ήταν επίσης και χώρος εμπορίου. Δημιουργούνταν μια μείξη μεταξύ πολιτικής, εμπορίου και θεάματος. Ο δημόσιος χώρος αποτελούσε κατεχογήν πεδίο δημόσιας εμφάνισης, συνάντησης, συγκέντρωσης, ανταλλαγής και κυκλοφορίας.

8 Βλ. Πορτάλιου, Ε. οπ.π σελ. 2-3

9 Μπορεί να πει κανείς, ότι η μεσαιωνική πόλη χαρακτηρίζεται από την οργανική δομή της, που δημιουργείται χωρίς προκαθορισμένο σχέδιο, με την πυκνή παράθεση των κτιρίων, τα οποία δίνουν ζωή και μορφοποιούν το δημόσιο χώρο. Η πολυπλοκότητα του δημόσιου, ενισχύει την ανάπτυξη μιας πολύ-κεντρικότητας, όπως και τη δημιουργία αυτόνομων γειτονιών. Ο δημόσιος χώρος πυκνώνεται, αυτή ακριβώς η πύκνωση συγκροτεί αυτό που ονομάζουμε ιστορικό κέντρο, στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις.

εικ.13: Εθνική βιβλιοθήκη Γαλλίας

εικ.14: καθημερινές δραστηριότητες, 1531

εικ.15: Λονδίνο 14ος αιώνας

Στους μεσαιωνικούς χρόνους ο δημόσιος χώρος της πόλης σχηματίζεται σταδιακά και οργανικά, με κυριότερη έκφραση την πλατεία του καθεδρικού ναού. Παλαιότερα, η ίδια η πλατεία εξυπηρετούσε και την αγορά, ενώ, μεταγενέστερα, η πλατεία της αγοράς αυτονομείται και συχνά περιβάλλεται από περιμετρικές στοές, όπως και οι κύριοι εμπορικοί δρόμοι.

Η μεγαλύτερη πλατεία λειτουργεί ως θέατρο για τα μεγάλα θρησκευτικά και πολιτιστικά δρώμενα της πόλης. Ο καθεδρικός ναός γίνεται ο ισχυρότερος πόλος έκφρασης της κεντρικότητας της πόλης. Το εμπόριο και οι τέχνες αποτελούν τις πιο εκδηλωτικές λειτουργίες της. Η αγορά σφραγίζει το δημόσιο χώρο της.

«Η αγορά ήταν ένα κέντρο, όχι μόνο για το εμπόριο αλλά και για δημόσιες τελετουργίες, γιατί στο νάρθηκα του καθεδρικού ναού παίζονταν τα θρησκευτικά δράματα με διηγήσεις θαυμάτων: μέσα στην πλατεία οι συντεχνίες έστηναν τις σκηνές για τα μυστηριακά δράματα τους, εδώ ήταν που διεξάγονταν οι μεγάλοι αγώνες. Δεν ήταν μόνον ακρόπολη, αλλά και αμφιθέατρο.»¹⁰

Η ζωή του ανθρώπου στη μεσαιωνική πόλη κινείται γύρω από δεσμούς συγγένειας και φυλετικών ομάδων, θεσμοί που εμπνέουν την αίσθηση της αλληλεγγύης και της αμοιβαίας βοήθειας. Ο μεσαιωνικός δήμος δημιουργούσε αξιοθαύμαστες μορφές συνεργασίας τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό βίο των κατοίκων του.

«Το εργαστήριο ήταν μια οικογένεια όπως και το λογιστήριο του εμπόρου. Τα μέλη έτρωγαν μαζί στο ίδιο τραπέζι δούλευαν μαζί στα ίδια δωμάτια, κοιμούνταν στον ίδιο κοιτώνα, προσεύχονταν από κοινού, συμμετείχαν σε κοινές διασκεδάσεις.»¹¹

Σχεδόν όλοι οι δήμοι αστυνομεύονταν από τους ίδιους τους πολίτες τους. Οι δήμαρχοι και τα συμβούλια της πόλης εκλέγονταν, συνήθως από συντεχνίες και από γενικές συνελεύσεις του πληθυσμού. Καμία περιγραφή του δήμου δεν αποκαλύπτει πιο ζωντανά την αλληλεγγύη που συνέδεε αυτόν τον τρόπο ζωής στην πόλη, από την περιγραφή μίας θρησκευτικής τελετής από τον

εικ.16: Απεικόνιση της φεουδαρχικής ζωής

εικ.17: ισπανικός δρόμος του Μεσαίωνα, 1525

εικ.18: η εντοιχισμένη πολι της Φλωρεντίας, Ιταλία

10 Mumford, L. *The culture of cities*, Ν. Υορκη, Harcourt Brace Jovanovich, 1938, σελ. 35

11 οπ.π

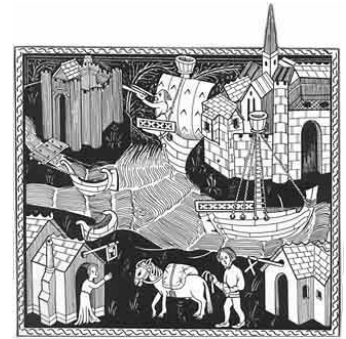
Άλμπερχτ Ντύρερ,

«Είδα την πομπή να περνάει κατά μήκος του δρόμου, τους ανθρώπους να είναι διατεταγμένοι σε σειρές, όπου ο καθένας κρατούσε κάποια απόσταση από το διπλανό του, αλλά οι σειρές ήταν κοντά η μια πίσω από την άλλη. Υπήρχαν οι Χρυσοχόοι, οι Βαφείς, οι Οικοδόμοι, οι Κεντητές, οι Ξυλουργοί, οι Επιπλοποιοί, οι Ναυτικοί, οι Ψαράδες, οι Χασάπηδες, οι Αρτοποιοί, οι Ράφτες, οι Τσαγκάρηδες, κάθε λογής εργάτες και πολλοί τεχνίτες και έμποροι που δουλεύουν για να ζήσουν.»¹²

Ο δήμος δεν προσέφερε μόνο ασφάλεια στο λαό του, αλλά και ένα βαθύ αίσθημα επικοινωνίας. Παρείχε όχι μόνο εξουσία αλλά και το πλεονέκτημα της κοινωνικότητας και της ανθρώπινης κλίμακας που μπορούσε να καταλάβει ο αστός και στην οποία μπορούσε να βρει έναν μοναδικά ατομικό χώρο. Ο δήμος ήταν το σπίτι του όχι απλά ένα περιβάλλον που το περιτριγύριζε.

«Ήδη από τον 12^ο αιώνα οι έμποροι ζόδευαν μεγάλο μέρος από τα κέρδη τους προς όφελος των συμπολιτών τους. Κάθε άνθρωπος ήταν υπερήφανος για την πόλη του και αφοσιωνόταν αυθόρμητα στην ευημερία της. Και αυτό συνέβαινε επειδή, στην πραγματικότητα, η ζωή του κάθε ατόμου εξαρτιόταν από τη συλλογική ζωή της δημοτικής ένωσης. Ο μεσαιωνικός δήμος είχε, πράγματι, όλες τις αρμοδιότητες που ασκεί σήμερα το κράτος. Έξω από τους κόλπους του ο άνθρωπος βρισκόταν σ' έναν εχθρικό κόσμο, περιβαλλόμενος από κινδύνους και εκτεθειμένος σε κάθε απειλή. Μόνο μέσα σ' αυτόν έβρισκε το καταφύγιο του. Ήταν πρόθυμος να αφοσιωθεί στην υπεράσπισή του, όπως ήταν πρόθυμος να στολίσει και να τον κάνει πιο όμορφο από τους γειτονικούς δήμους. Αυτοί οι μεγαλοπρεπείς καθεδρικοί ναοί τους οποίου ο 13^{ος} αιώνας είδε να αναγείρονται θα ήταν αδιανόητοι χωρίς την ευδιάθετη προθυμία με την οποία οι αστοί συνεισέφεραν δωρεές για την ανέγερσή τους.»¹³

Ωστόσο ο μεσαιωνικός δήμος ήταν μια φεουδαρχική, και όχι μία αστική πόλη. Ουσιαστικά

εικ.19: χαρακτηριστικό από την Αγγλία, στα 1400, που απεικονίζει την οικονομική ζωή. Σε πρώτο πλάνο ένα γαϊδούρι φορτωμένο με εμπορεύματα, οδηγείται προς ένα πανδοχείο

εικ. 20: η πλατεία του Αγ. Μάρκου-Βενετία, πίνακας του 17ου αιώνα

12 Παρατίθεται από τον Mumford, οπ. π.

13 Παρατίθεται από τον Bookchin, M., Henri Pirenne, *Medieval cities*, Πρίνστον, Ν.Τζέρσεϋ, 1948, σελ.209-210

βασίζονται στην απλή εμπορευματική παραγωγή και δραστηριότητα¹⁴. Στις πλατείες των καθεδρικών ναών και τις πλατείες των ενοριακών εκκλησιών, σε πλατείες που υπάρχουν ή διαμορφώνονται για αυτό το σκοπό, σε δρόμους στενούς εγκαθίσταται η αγορά. Πολλές από τις πλατείες που θαυμάζουμε σχηματίστηκαν αρχικά για εμπορικούς λόγους, όπως η πλατεία του Αγίου Μάρκου για να εξυπηρετήσει την αγορά κρέατος. Όπως και στους αρχαίους χρόνους, η αγορά εδώ είναι «σκινηή πολλαπλών δρόμωνων».¹⁵

2.δ. ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ – ΑΝΟΔΟΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

« Ήταν η μεγαλύτερη προοδευτική επανάσταση, που είχε γνωρίσει ως τότε η ανθρωπότητα, μία εποχή που ζητούσε γίγαντες και γέννησε γίγαντες - γίγαντες σε δύναμη σκέψης, πάθους και χαρακτήρα, σε καθολικότητα και πολυμάθεια.»¹⁶

Το δημόσιο συνεχίζει να μεταλλάσσεται κατά την περίοδο της Αναγέννησης. Πολλοί από τους θεσμούς του Μεσαίωνα (εκκλησία, συντεχνίες) επιβίωσαν κατά την περίοδο της αναγέννησης με κάποια εσωτερική ανανέωση, και η λεγόμενη αναγεννησιακή πόλη χτίστηκε πάνω στο πολεοδομικό σώμα της μεσαιωνικής πόλης, από μεσαιωνικές συντεχνίες. Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση μετά τη μεγάλη επιδημία της πανώλης, που εξαφάνισε το 1/3 του πληθυσμού της Ευρώπης, θυμίζει μεταπολεμική περίοδο. Υπάρχει γενικευμένη οικονομική κρίση. Οι τιμές των γεωργικών προϊόντων πέφτουν, τα εργατικά χέρια σπανίζουν. Στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, παρατηρούνται εργατικές εξεγέρσεις, σε πολλές πόλεις. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η συγκέντρωση της δύναμης σε εξουσίες, οι οποίες θα περιορίσουν τις πολιτικές ελευθερίες. Ο νέος τύπος άρχοντα, που είναι πια η επιχειρηματική τάξη συγκεντρώνει, ασκεί και επιδεικνύει τη

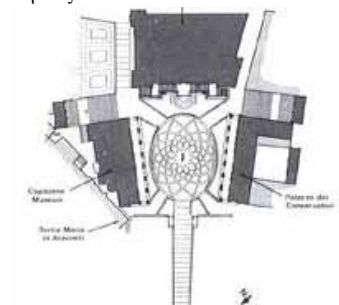
14 Μολονότι τα αγαθά παράγονταν για ανταλλαγή, και όχι ως εμπορεύματα, ο ιδιοκτήτης των παραγωγικών μέσων παρέμεινε ο ίδιος ο παραγωγός, παρά ένας αστός επόπτης της παραγωγικής διαδικασίας. Η εξατομίκευση της εργασίας και το χάος της αγοράς, που είναι τόσο ανεξίτηλα χαραγμένα στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο, ήταν άγνωστα στον μεσαιωνικό δήμο. Κάθε άτομο είχε την σταθερή του θέση μέσα στην οικονομία της κοινότητας, και ο καθένας εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις του με αξιοπρέπεια, επιδειξιότητα και βαθιά περηφάνια για την ποιότητα της δουλειάς του. Bookchin, M., Τα όρια της πόλης, σ.ελ. 78-79

15 Βλ. Πορτάλιου, Ε. Ο δημόσιος χώρος της πόλης, σελ. 18

16 Βλ. Κ. Μάρξ- Φ. Ενγκελς, Κείμενα: Για την πόλη, Για την γη, Για την Αρχιτεκτονική, Εκδόσεις Τυποεκδοτική, Αθήνα 2003, σ.σ. 203

εικ.21-3: βασιλικό δικαστήριο και ληστές στο Μεσαίωνα

εικ.24: κάτοψη πλατείας Καπιτωλίου, Ρώμη

δύναμη του με στρατιωτικά, οικονομικά αλλά και καλλιτεχνικά μέσα.

Επεμβάσεις για την εισχώρηση του νέου πνεύματος, για την αρχιτεκτονική της πόλης που εισάγει η Αναγέννηση στη μεσαιωνική πόλη πραγματοποιούνται σε πολλές πόλεις της Ιταλίας, ιδιαίτερα για την αναμόρφωση πλατειών και την ευθυγράμμιση δρόμων.

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης, εντείνεται η αντιπαλότητα ανάμεσα στη δημοτική και στην κεντρική εξουσία, βασιλική ή παπική. Πολλές ελεύθερες πόλεις προσχωρούν εθελοντικά στη βασιλική εξουσία με αντάλλαγμα την ασφάλεια τους, αλλά και την απαλλαγή από δαπανηρά καθήκοντα, όπως η διατήρηση στρατού. Το κράτος γίνεται συγκεντρωτικό και απρόσωπο, αφού όλα κατευθύνονται από την πρωτεύουσα. Η στρατιωτική παρουσία στη πόλη-πρωτεύουσα της ύστερης Αναγέννησης και του Μπαρόκ επιβάλλει το οικοδομικό της πρόγραμμα. Ιδεολογία της νέας πόλης είναι η ιδεολογία της δύναμης. Τώρα πια το δίκτυο των δρόμων, δεν δημιουργείται από την προσθήκη κυττάρων, αλλά η γεωμετρία των δρόμων καθορίζει και το περίγραμμα των κτιρίων. Ο δημόσιος χώρος δεν ορίζεται πια από την όψη του κτιρίου. Η όψη πια είναι μια απομονωμένη ανεξάρτητη επιφάνεια «μια επικάλυψη που κατασκευάζει τη αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου»¹⁷. Το οικοδομικό πρόγραμμα της πόλης εμπλουτίζεται από τις χρήσεις γης που αφορούν στη ψυχαγωγία και καθοδηγούνται από μια ελίτ της καλής κοινωνίας.

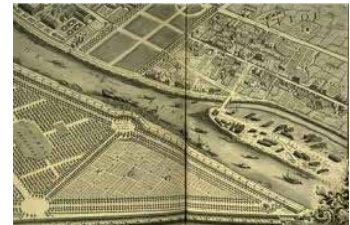
Σταδιακό πέρασμα στο Μπαρόκ

Πρωτοποριακό ρόλο στις εγκαταστάσεις της υπαίθριας αναψυχής έπαιξε η δημιουργία του πάρκου Cours la Reine που δημιουργείται στο Παρίσι στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια και άλλες μεγάλες πόλεις της Ευρώπης ακολουθούν αυτό το πρότυπο. Στο Λονδίνο πραγματοποιείται ένα μεγάλο σύστημα πάρκων, τα οποία στη αρχή ακολουθούν το γαλλικό γεωμετρικό πρότυπο σχεδιασμού και, μεταγενέστερα, αναδεικνύουν το δικό τους χαρακτήρα. Τα πάρκα είναι ο τόπος όπου οργανώνονται μεγάλες γιορτές με συμμετοχή του βασιλιά, της αριστοκρατίας και του λαού.

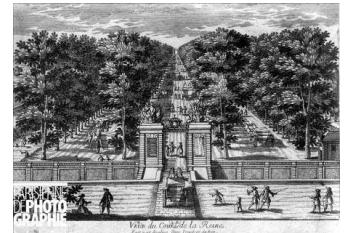
17 Τουρνικιώτης, Π. Η αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου στις ευρωπαϊκές πόλεις ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μια ανθολογία, Αρχιτεκτονικά θέματα 37/2003, 2003, σελ 59.

εικ.25: η πόλη του Λονδίνου

εικ.26: κάτοψη του πάρκου Cours la Reine

εικ.27: γκραβούρα του Aveline, Cours la Reine, 18ος αιώνας

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, τα καφενεία ήταν οι κύριοι τόποι συνάντησης, τόσο στο Παρίσι όσο και στο Λονδίνο. Το καφενείο είναι εξωραϊσμένος και εξιδανικευμένος θεσμός: πρόσχαρη, πολιτισμένη συζήτηση, εγκάρδια και στενή φιλία κυριολεκτικά γύρω από ένα φλιτζάνι καφέ. Όταν ένας άντρας διάβαινε την πόρτα, κατευθυνόταν πρώτα στο μπαρ, πλήρωνε μία πένα, του έλεγαν εάν δεν είχε επισκεφθεί ξανά το μέρος, ποιοι ήταν οι κανόνες του καταστήματος (π.χ. απαγορεύεται το πτύειν σε τούτο και σε εκείνο τον τοίχο, απαγορεύονται οι καβγάδες μπροστά στο παράθυρο, κ.τ.λ.), και στη συνέχεια καθόταν να διασκεδάσει. Τούτη η διασκέδαση, αφορούσε τη συνομιλία με άλλους ανθρώπους, και η συνομιλία είχε έναν βασικό κανόνα: προκειμένου η πληροφόρηση να είναι όσο το δυνατόν πληρέστερη, οι κοινωνικές διακρίσεις αναστέλλονταν προσωρινά · οποιοσδήποτε καθόταν στο καφενείο είχε το δικαίωμα ν' απευθυνθεί σε οποιονδήποτε άλλον, να συμμετάσχει σε κάθε συζήτηση είτε ήξερε τους άλλους ανθρώπους είτε όχι, είτε του παρεχόριτο ο λόγος είτε όχι.

Στα μέσα το 18^{ου} αιώνα, η συζήτηση και η συνομιλία απειλήθηκε αμφίπλευρα. Η μία απειλή ήταν η λέσχη και η άλλη ο περίπατος. Οι λέσχες έγιναν δημοφιλείς σε έναν μικρό κύκλο ανθρώπων, και βασιζόνταν στην ιδέα ότι η ομιλία προσέφερε μεγαλύτερη ευχαρίστηση όταν κανείς, επέλεγε το ακροατήριο του, αποκλείοντας όσους η προσωπική ζωή τους ήταν απεχθής ή ξένη προς αυτόν. Με αυτήν την έννοια οι λέσχες ήταν ιδιωτικές. Η ιδιωτικότητα σήμαινε ότι η ομιλία ήταν ευχάριστη όταν κανείς έλεγε το ποιος επρόκειτο να μιλήσει.

Την ίδια περίοδο, ο περίπατος απέκτησε σπουδαιότητα άνευ προηγουμένου, τόσο στο Παρίσι όσο και στο Λονδίνο. Το γεγονός προέκυψε από την καθυπόταξη που αισθάνονταν οι άνθρωποι να παρατηρούν και να παρατηρούνται μέσα σ' ένα περιβάλλον ξένο. Ωστόσο η συναναστροφή με άλλους ανθρώπους δεν ήταν μια απλή δραστηριότητα. Οι οδοί του Παρισιού και του Λονδίνου παρέμεναν κατά ένα μεγάλο μέρος ένα κουβάρι από μικρούς βρώμικους δρόμους. Τα πεζοδρόμια σπάνιζαν, και συνήθως ήταν φτιαγμένα από χαλαρά συνδεδεμένες ξύλινες σανίδες, με αποτέλεσμα να διατηρούνται μονάχα για λίγους μήνες το χρόνο. Ακόμη και στο φώς της μέρας, διαπράττονταν άγρια εγκλήματα στα πιο πολυσύχναστα μέρη και των δύο πόλεων. Ένας νέος θεσμός στην πόλη φαινόταν απαραίτητος. Ήταν το δημόσιο άλσος, που σχεδιάστηκε για να διευκολύνουν τις βόλτες με άμαξα και τον περίπατο. Οι περίπατοι στο άλσος έγιναν επομένως το μέσον διατήρησης εκείνης της δια-ταξικής κοινωνικότητας που προηγουμένως προσέφεραν τα καφενεία · τώρα όμως το

ST. JOHN'S COFFEE HOUSE

εικ.28: καφενείο στο Λονδίνο

εικ.29: καφενείο στα 1650, Λονδίνο

εικ.30:δρόμος του Λονδίνου , Francis Hayman (1708-1776)

αυθόρμητο ήταν κάτι φευγαλέο¹⁸. Τόσο στο Λονδίνο όσο και στο Παρίσι όταν συναντιόνταν ξένοι μεταξύ τους στα άλση ή στους δρόμους συνομιλούσαν χωρίς να αισθάνονται αμηχανία.¹⁹

2.ε.ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ – ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ

«Με την διάδοση της καπιταλιστικής βιομηχανίας, ό, τι απέμεινε από την συντεχνιακή δομή κατέρρευσε. Και με την εξαφάνιση των συντεχνιών χάθηκαν και οι τελευταίες ενοποιητικές δυνάμεις και των αναγεννησιακών πόλεων. Από εκεί και ύστερα μία νέα βάση της ζωής στην πόλη αναπτύχθηκε στα αστικά κέντρα του βιομηχανοποιημένου δυτικού κόσμου, αλλάζοντας ποιοτικά όλες τις προϋπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις μέσα στις πόλεις και μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου»²⁰.²¹

Το πέρασμα από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα αλλάζει την κοινωνική συγκρότηση του δημόσιου χώρου. Ανατρέπεται ο τρόπος που αυτός βιώνεται. Οι κυριότερες μεταβολές στο δημόσιο χώρο της πόλης τοποθετούνται χρονικά το 19^ο αιώνα, και συνδέονται με την ανάδυση του βιομηχανικού καπιταλισμού στους νεότερους χρόνους. Καθώς η πόλη μεγάλωνε πληθυσμιακά,

18 Στοιχείο αυτόν των τόπων περιπάτου ήταν ότι εκεί εκκολάφθηκε η ιδέα για την σιωπή στο δημόσιο χώρο. Δεν επιτρέπεται να κάθεται επί ώρες φλαρτώντας · κάνει απλώς έναν περίπατο και σε αυτό το διάστημα μπορεί να διαβεί από εκεί οτιδήποτε ή οποιοσδήποτε.

19 Στη δεκαετία του 1740 θεωρούνταν καλαισθητο για τους άνδρες να κάνουν μια κίνηση παντομίμας ανασηκώνοντας το καπέλο τους προς κάποια άγνωστη γυναίκα προκειμένου να δείξουν την πρόθεση τους να της μιλήσουν. Εάν, ήθελε εκείνη μπορούσε να ανταποκριθεί, αλλά σε καμία περίπτωση δεν θα έπρεπε αυτές οι διαμοιβές στο δρόμο να εκληφθούν ως παροχή δικαιώματος στον άνδρα να πλησιάσει τη γυναίκα και την οικογένειά της. Ο,τι συνέβαινε στο δρόμο άνηκε σε διαφορετική διάσταση, ως προς ό,τι συνέβαινε στο σπίτι.

20 Η αγροτική κοινωνία ήταν και η ίδια το προϊόν μιας μακρόχρονης και πολύπλοκης εξέλιξης, που περιλάμβανε διάφορες μορφές γαιοκτησίας και κοινωνικών σχέσεων. Τα προβλήματα αυτής της μακρόχρονης περιόδου ήταν πρωταρχικά αγροτικά προβλήματα και την μεγαλύτερη οικονομική βαρύτητα δεν την είχαν οι πόλεις, αλλά η ύπαιθρος. Στην ύστερη μεσαιωνική Ευρώπη το εμπορευματοικό σύστημα που αναπτύχθηκε από τις πόλεις, άρχισε να εισχωρεί στην ίδια την ύπαιθρο και να μετατρέπει τη γη σε μια κοινωνική εικόνα της πόλης. Το εμπόριο, κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, δημιούργησε σταδιακά νέες ανάγκες μέσα στο φέουδο, διέλυσε αργά την αυτάρκη αγροτική οικονομία και ακόμη και τον τοπικισμό του ίδιου του μεσαιωνικού δήμου. Έγινε όλο και περισσότερο ένας αυτοσκοπός και, στα τέλη του Μεσαίωνα, το ίδιο συνέβη και με την συσσώρευση κεφαλαίου. Βλ. Bookchin, οπ.π, σελ. 80-81

21 Βλ. Bookchin M., οπ.π, σελ. 93

εικ.31: βιομηχανικές πόλεις

εικ.32: βίαιη μετεγκατάσταση των αγροτών στα αστικά κέντρα

εικ.33: Διεθνής Έκθεση στο Παρίσι, 1889

πολλαπλασιάζονταν οι χώροι συνάντησης μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων και κοινωνικών ομάδων. Ο δημόσιος χώρος αποκτά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την ποικιλότητα και την διαφορετικότητα.

Ο R. Sennet επικαλούμενος αυτή τη διαφοροποίηση καταλήγει ότι αφενός η λέξη «δημόσιο» προσέλαβε από τον 18^ο αιώνα το μοντέρνο της νόημα, δηλώνοντας κάτι πολύ περισσότερο από τη ζωή εκτός των ιδιωτικών ορίων της οικογένειας και αφετέρου ότι ο δημόσιος χώρος είναι ήδη, στον 19^ο αιώνα «ένα περιβάλλον ξένων όπου πολλοί άνθρωποι όλο και περισσότερο μοιάζουν αναμεταξύ τους αλλά δεν γνωρίζονται»²²

Ο συνωστισμός που επήλθε με τον βιομηχανικό καπιταλισμό, συνοδευόμενος από ολοένα και μεγαλύτερη γραφειοκρατία στον τρόπο της πολιτικής κυριαρχίας, είχε ως συνέπεια μια δημόσια ζωή περισσότερο έντονη και λιγότερο κοινωνική.

«Ο καπιταλισμός είναι πρώτα απ' όλα ένα οικονομικό σύστημα, ο δημιουργός του homo economicus (οικονομικός άνθρωπος), σε διάκριση με τον παραδοσιακό homo collectivus (συλλογικός άνθρωπος). Η πολιτική κοινωνία είναι το υποπροϊόν της οικονομικής κοινωνίας.»²³

Ο δημόσιος χώρος παύει σταδιακά να έχει τον πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα που είχε στο άμεσο παρελθόν του. Αρχίζει να αποκτά χαρακτηριστικά κερδοσκοπίας εκ μέρους του κεφαλαίου και εις βάρος των κατοίκων της πόλης. Το εμπόριο και η αγορά με την έννοια της εκμετάλλευσης υποβαθμίζουν την ποιότητα του δημόσιου βίου. Οποιαδήποτε δρώμενα που σε παλαιότερες ιστορικές περιόδους συνέβαιναν σε δημόσια θέα, πλέον ιδιωτικοποιούνται και χρησιμοποιούνται ως εμπόρευμα μεταβάλλοντας έτσι το περιεχόμενό τους.

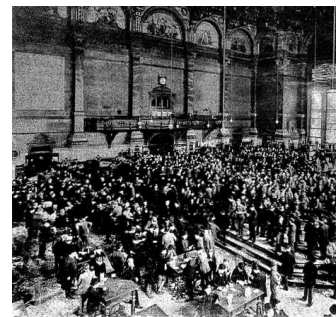
«Η κοινωνική ζωή αποκτά διαστάσεις που είναι τόσο απομακρυσμένες από την ανθρώπινη κλίμακα και τον ανθρώπινο έλεγχο, ώστε η κοινωνία παύει να εμφανίζεται ως το καταφύγιο της ανθρωπότητας. Γίνεται μάλλον μία δαιμονική

22 Βλ. Sennet, R. οπ.π, σελ.

23 Βλ. Bookchin, οπ.π, σελ. 99

εικ.34:Περί τα 1760, κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης, Αγγλία

εικ.35: Σικάγο 1848, εμφάνιση του δικαϊώματος ψήφου

δύναμη που δρα πολύ πάνω από τα κεφάλια των ανθρώπινων συστατικών της, υπακούοντας σ' έναν νόμο ανάπτυξης εντελώς ξένο προς ανθρώπινους στόχους.»²⁴

Στο Λονδίνο, του 19^{ου} αιώνα, οι συνθήκες διαβίωσης της εργατικής τάξης ήταν απάνθρωπες, αναδεικνύοντας, τις τεράστιες κοινωνικές αντιθέσεις της εποχής ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα.

«Κάθε μεγάλη πόλη έχει μία ή περισσότερες τρογλογειτονίες όπου η εργατική τάξη είναι συσσωρευμένη. Είναι αλήθεια ότι η φτώχεια κατοικεί συχνά σε κρυμμένα στενά κοντά στα μέγαρα των πλουσίων. Αυτές οι τρογλογειτονίες έχουν τα χειρότερα σπίτια στις χειρότερες περιοχές των πόλεων, συνήθως μονώροφα ή διώροφα σπιτάκια σε μακριές σειρές-σχεδόν πάντα ακανόνιστα χτισμένα. Οι δρόμοι είναι γενικά χωρίς λιθόστρωση, ανώμαλοι, βρώμικοι, γεμάτοι με απορρίμματα, χωρίς υπονόμους ή ρείθρα. Ακόμα, ο αερισμός εμποδίζεται από την κακή, ακατάστατη μέθοδο οικοδόμησης ολόκληρης της συνοικίας και καθώς πολλές ανθρώπινες υπάρξεις ζουν εδώ στριμωγμένες σε μια μικρή έκταση, μπορεί κανείς να φανταστεί πολύ εύκολα την κατάσταση που επικρατεί σ' αυτές τις εργατικές συνοικίες. Επιπλέον οι δρόμοι χρησιμεύουν και σαν χώροι απλώματος ρούχων, όταν ο καιρός είναι καλός. Δένουν σχοινιά από σπίτι σε σπίτι και κρεμάνε τα βρεγμένα ρούχα.»²⁵

Στο Παρίσι η κατάσταση, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα είναι περίπου η ακόλουθη: η ηγετική αστική τάξη ανομοιογενής, κατάρκτησε την πρωτεύουσα. Ορισμένα μεγαλοπρεπή μέγαρα εξαφανίζονται, εργαστήρια και μαγαζιά καταλαμβάνουν τα υπόλοιπα. Εμπορικοί οίκοι, αποθήκες και επιχειρήσεις αντικαθιστούν πάρκα και κήπους. *Η μπουρζουάδικη ασχήμια, «η ακατάσχετη δίψα για το σίγουρο κέρδος, μπαίνει στη θέση της αριστοκρατικής πολυτέλειας»²⁶.* Η προοδευτική αστική τάξη, αναλαμβάνοντας την οικονομική ανάπτυξη, εφοδιασμένη με ιδεολογικά εργαλεία κατάλληλα γι' αυτή, αντικαθιστώντας την καταπίεση με την εκμετάλλευση, δεν δημιουργεί πλέον, αντικαθιστά το έργο με το προϊόν.

24 Οπ.π., σελ. 98

25 Βλ. Κ. Μάρξ- Φ. Ένγκελς, οπ. π. σ.σ.121-122

26 Lefebvre, Η. Το δικαίωμα στην πόλη - Χώρος και πολιτική, Αθήνα, Κουκίδα, 2007, σελ. 35

εικ.36: Στα 1850, ο πληθυσμός στο Λονδίνο εκτινάσσεται στα 3 εκατομμύρια

εικ.37: slums στον Λονδίνο, 1850

Δεν υπάρχει καταλληλότερη παρουσίαση της δημόσιας ζωής, από την ιστορία του τρόπου με τον οποίο μεταμορφώθηκε το λιανικό εμπόριο στις πρωτεύουσες του 19^{ου} αιώνα, ειδικότερα στο Παρίσι με τις περίφημες Arcades. Κάτω από μια περίτεχνη γυάλινη οροφή στεγάστηκαν πεζόδρομοι με μαγαζιά που συνήθως πουλούσαν είδη πολυτελείας. Τα Arcades, αντίστοιχα με τις μεγάλες εμπορικές Διεθνείς Εκθέσεις που ακολούθησαν, προσέφεραν στον καταναλωτή έναν «φαντασμαγορικό μικρόκοσμο». Αποτελούσαν έναν δημόσιο χώρο, άμεσα εξαρτώμενο από την εμπορική κίνηση, ανεξάρτητα με το ότι ο χώρος ήταν ελεύθερος για πρόσβαση από το ευρύ κοινό, το ιδιωτικό συμφέρον τον ήλεγχε απόλυτα. Μπορούμε να τους χαρακτηρίσουμε χώρους «υποκατάστατα» του δημόσιου, -αφού ο δημόσιος χώρος παραδίνεται στην τεράστια κλίμακα των κτιρίων και χάνει την ιδιότητα του να φιλοξενεί τη δημόσια ζωή- που σκιαγραφούν τη δημιουργία κοινωνικής ζωής με επίκεντρο την κατανάλωση. Δηλαδή, «για να γίνει οικείος ο δημόσιος χώρος της αγοράς, έπρεπε να χάσει τον δημόσιο χαρακτήρα του».²⁷ Τα άτομα αντιλαμβάνονταν το δημόσιο, μόνο στο βαθμό που τους επιτρέπει να καταναλώνουν. Αρχίζουν λοιπόν να pláθονται χώροι σύμφωνα με την λογική της «εμπορικής φαντασμαγορίας». Τότε γεννιούνται τα πολυκαταστήματα, τα οποία είχαν μια πολύ απλή λογική: Η νέα μαζική παραγωγή αγαθών απαιτούσε μια εξίσου μαζική κατανάλωση.

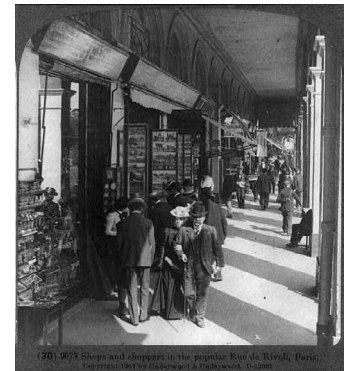
Τα πολυκαταστήματα ανοίγονταν στα βουλεβάρτα και στους δρόμους, ενθαρρύνοντας την είσοδο του κοινού χωρίς την υποχρέωση της αγοράς. Η βιτρίνα ενός τέτοιου καταστήματος οργανώνονταν για να δελεάσει το κοινό να σταματήσει, να προσηλώσει το βλέμμα και μετά να εισέλθει και να αγοράσει. Τα εμπορεύματα, σε εμφανείς υψηλές στοίβες μέσα στα πολυκαταστήματα, αποτελούσαν ένα θέαμα αυτά καθαυτά. Το όριο μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου κατέστη πορώδες, η διάβαση ανάμεσά τους έγινε εύκολη, παρόλο που ένα στρατός από κλητήρες και πωλητές περιπολούσε, ελέγχοντας την συμπεριφορά σε αυτούς τους εσωτερικούς χώρους. Το αποτέλεσμα ωστόσο ήταν, ο μετασχηματισμός του πολίτη σε απλό παθητικό θεατή και καταναλωτή²⁸.

27 Σταυρίδης, Σ. Η διαφήμιση και το νόημα του χώρου, Αθήνα, Στάχυ, 1996, σελ 133.

28 Η μαζική παραγωγή αγαθών, που τη χειριζόταν μια εκτεταμένη γραφειοκρατία, έκανε ανθρώπους ακόμη και με λιγοστούς χρηματικούς πόρους να αγοράζουν αγαθά που δεν είχαν φανταστεί πολύ πιο πριν ότι θα αποκτήσουν. Έτσι το επίπεδο κατανάλωσης, στο σύνολο των μεσαίων τάξεων και των ανώτερων εργατικών τάξεων διευρύνθηκε. Ο χρηστικός χαρακτήρας του αντικειμένου αναστελλόταν προσωρινά. Γινόταν «κέντρισμα» και ήθελε κανείς να το αγοράσει, επειδή προς στιγμήν μετατρέποταν σε απροσδόκητο πράγμα · γινόταν κάτι αλλότριο. Ο νέος κώδικας πίστωσης

εικ.38: Οδός Choiseul, Παρίσι 1829

εικ.39: μαγαζιά και καταναλωτές, Rue de Rivoli, 1907

Ως συμπλήρωμα του εργοστασίου, το πολυκατάστημα δεν θα είχε ακόμα επικρατήσει, αν δεν υπήρχε μια μάζα αγοραστών.²⁹ Τα νέα βουλεβάρτα ερμηνεύθηκαν σαν δημόσιοι χώροι που διευκολύνουν την κρατική προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας της αστικής τάξης³⁰. Η σημασία των νέων δημόσιων χώρων, εξαρτιόταν ξεκάθαρα σε μεγάλο βαθμό από τα ιδιωτικά συμφέροντα που την υποστήριζαν, όπως αυτά των γαιοκτημόνων, των κατασκευαστών, των εργαζομένων στις κατασκευές και των εμπόρων όλων των ειδών³¹.

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να επικεντρώσουμε στις συνέπειες που είχε για τη δημόσια ζωή το σχέδιο του Haussmann. Όλο και περισσότερο, όπως σημειώνει ο Sennet, το «δικαίωμα στην πόλη» κατέληγε να είναι προνόμιο της αστικής τάξης. Καταγράφεται δηλαδή ότι ταξική διαφοροποίηση στον νέο αυτό δημόσιο χώρο. Επιχειρήθηκε η εκδίωξη της εργατικής τάξης, η οποία βρισκόταν στο επίκεντρο των όποιων πολιτικών διεκδικήσεων, από το κέντρο του Παρισιού. Τα έργα ανοικοδόμησής του δεν είναι τίποτε άλλο παρά τεράστιες δημόσιες δαπάνες, σχεδιασμένες για να αναζωογονήσουν την οικονομία, μέσω κυρίως της εξασφάλισης του ιδιωτικού κέρδους και την εκμετάλλευση της αστικής γης. Δημιουργείται μια νέα φαντασιακή αναπαράσταση για την πόλη: η πόλη του θεάματος (νέα μπαρ, καφέ, καμπαρέ και θέατρα), του ιμπεριαλιστικού μεγαλείου της Γαλλίας (στις μεγάλες λεωφόρους πραγματοποιούνται δημοτικές τελετές, στρατιωτικές παρελάσεις, «αριστοκρατικοί» γάμοι) και του, κατά Μπένγιαμιν, «προσκυνηματος του φετιχισμού

στο εμπόριο, υπήρξε σημάδι ευρύτερης μεταβολής στη έννοια του δημόσιου χώρου: η επένδυση προσωπικού συναισθήματος και παθητικής παρατήρησης συνδυάστηκαν · η δημόσια έξοδος ήταν συγχρόνως προσωπική και παθητική εμπειρία.
29

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο εμφανίστηκε επί σκηνής η συρροή πληθυσμού στην πρωτεύουσα. Η αναμφισβήτητη πολυπλοκότητα των δρόμων της παλαιάς πόλης ήταν εμπόδιο για τη συνάθροιση αυτής της μάζας καταναλωτών. Είχε υπολογιστεί ότι λόγω των στενών ελικοειδών δρόμων του Παρισιού, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μια διαδρομή με τα πόδια που σήμερα θα έπαιρνε δεκαπέντε λεπτά, εκείνη την εποχή απαιτούσε μιάμιση ώρα. Η έξοδος από τις γειτονιές ήταν χρονοβόρα υπόθεση, όμως τα πολυκαταστήματα για να πετύχουν ποσότητα πωλήσεων έπρεπε να αντλήσουν πελατεία από όλα τα μέρη της πόλης. Η κατασκευή των μεγάλων λεωφόρων στη δεκαετία του 1860 στο Παρίσι βοήθησε να γίνει αυτό πραγματικότητα. Βλ Lefebvre, οπ.π, σελ.37

30 Η στρατιωτική κυριαρχία δεν ήταν πάντως παρά μόνο μια δευτερεύουσα πλευρά της κατασκευής των νέων βουλεβάρτων. Κατά πρώτο λόγο πρόκειται για δημόσιες επενδύσεις σχεδιασμένες για να προωθήσουν τα ιδιωτικά κέρδη μετά την εμφάνιση της σοβαρής οικονομικής ύφεσης της περιόδου 1847 – 1849.

31 Η σχέση μεταξύ δημόσιου χώρου (βουλεβάρτα) και ιδιωτικού (καφέ, καμπαρέ, θέατρα) κατέστησε τα βουλεβάρτα, εργαλεία διείσδυσης του κεφαλαίου στις λαϊκές περιοχές της γαλλικής πρωτεύουσας.

εικ.40: Γκαλερί στη στοά Colbert, Paris

εικ.41: Οι περισσότερες από τις στοές του Παρισιού τέθηκαν σε λειτουργία κατά τη διάρκεια της δεκαπενταετίας που ακολούθησε το 1822.

του εμπορεύματος»³² (νέα μεγάλα εμπορικά κέντρα).

Σε συνάρτηση λοιπόν με τα πολυκαταστήματα, εξασφαλίστηκε ο “κατευνασμός” των πολιτικών παθών και πρακτικών. Πρόκειται, θα λέγαμε, για χαρακτηριστική προσπάθεια διαχωρισμού μιας πόλης, με ξεκάθαρο γνώμονα τα ταξικά συμφέροντα. Παρ’ όλα αυτά όμως, όσο πιο έντονη γινόταν αυτή η προσπάθεια, τόσο πιο πολύ οι πολιτικές κινητοποιήσεις πολλαπλασιαζόντουσαν στο Παρίσι. Η εργατική τάξη αμφισβητούσε την κυριαρχία της αστικής. Ο δημόσιος χώρος βιωμένος από τους αποσβολωμένους αστούς ως εμπόρευμα, χρησιμοποιείται ως τόπος κοινωνικής διεκδίκησης από την εργατική τάξη. Έτσι, τα βουλεβάρτα γίνονται οι καθαυτοί χώροι πολιτικής έκφρασης, τόποι αγώνων, που επιδέχονται χρηστικά πια διττό συμβολισμό και ερμηνεία.

Μπορούμε λοιπόν συμπερασματικά να υπογραμμίσουμε, ότι στο Παρίσι, επικράτησε μια ταξική διαίρεση, η οποία αντικατοπτρίστηκε από τον τρόπο που σχεδίασε ο Haussmann το δημόσιο χώρο, εξορίζοντας δηλαδή τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Προσεγγίστηκε δε και από τους δύο πόλους των τάξεων της πόλης. Δεν είχε δηλαδή τόση σημασία τελικά, ο τρόπος που σχεδιάστηκαν αυτοί οι δημόσιοι χώροι, αλλά αντίθετα αποκτά τεράστιο ενδιαφέρον, ο τρόπος που νοηματοδοτήθηκαν, το πώς βιώθηκαν και πως οικειοποιήθηκαν από τους κατοίκους τους.

Να λοιπόν πως ο δημόσιος χώρος των βουλεβάρτων χρησιμοποιείται ως ο τόπος των κοινωνικών διεκδικήσεων της εποχής.

2.στ. ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΟΛΗ

Ο πολεοδομικός σχεδιασμός, που εμφανίζεται τον 19^ο αιώνα, βρίσκει την επιβεβαίωση του στην αναγνώριση ότι δεν μπορούμε να εμπιστευτούμε μια αναπτυσσόμενη κοινωνία της αγοράς, για να παράγει αυθόρμητα μια κατοικήσιμη, υγιεινή ή ακόμη και λειτουργική πόλη, πολύ περισσότερο μια όμορφη πόλη. Ελάχιστες φορές όμως, ο πολεοδομικός σχεδιασμός κατόρθωσε να υπερβεί τις καταστροφικές συνθήκες, στις οποίες έπρεπε να αποτελεί μία απάντηση.

32 Harvey, D. Η πολιτική οικονομία του δημόσιου χώρου (The political economy of public space), [μτφ Βουρέκας, Κ] Οι πολιτικές του δημόσιου χώρου (The politics of public space), ΗΠΑ, 2006 (<http://akea2011.wordpress.com/2011/04/01/thepoliticaleconomyofpublicspace/>)

εικ. 42: εργατική πορεία στην Αγγλία, 1888

εικ.43: ανατολική πλευρά New York, τέλη 19ου αιώνα

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, οι εκάστοτε επιφανείς επιστήμονες³³ απομονώνουν μια λειτουργία, την αποσπούν από το ιδιαίτερα περίπλοκο σύνολο που ήταν και παραμένει η πόλη, και την προβάλλουν στο έδαφος, εκφράζοντας και σηματοδοτώντας έτσι την κοινωνία την οποία τροφοδοτούν, με μια ιδεολογία και μια πρακτική. Η κοινωνική συνείδηση παύει σιγά - σιγά να αναφέρεται στην παραγωγή, για να συγκεντρωθεί γύρω από την καθημερινότητα και την κατανάλωση.³⁴ Με την προαστιοποίηση, ξεκινά μια διαδικασία που αποκεντρώνει την πόλη.

«Απομακρυσμένο από τη πόλη, το προλεταριάτο θα χάσει στο τέλος τη αίσθηση του έργου. Απομακρυσμένο από τους τόπους παραγωγής, διατεθειμένο να ξεκινάει από ένα τομέα κατοικίας για να πάει στις διασκορπισμένες επιχειρήσεις, το προλεταριάτο θα αφήσει να πνιγεί στη συνείδηση του η δημιουργική ικανότητα. Η συνείδηση της πόλης θα διαλυθεί.»³⁵

Κατά μία έννοια ο πολεοδομικός σχεδιασμός, βοήθησε στην παραγωγή σχεδίων που υποβαθμίζουν την πόλη σε τόπο συναλλαγής και έκτισε οικοδομήματα που τη μετέτρεψαν σε εστία για τη συγκεντροποιημένη γραφειοκρατική εξουσία.

«Οι ιεραρχικές κοινωνικές σχέσεις παράγουν ιεραρχικούς χώρους · οι σχέσεις ισότητας, χώρους ισότητας. Μέχρις ότου ο πολεοδομικός σχεδιασμός στραφεί προς την ανάγκη μιας ριζοσπαστικής κριτικής στην επικρατούσα κοινωνία και αντλήσει τα σχεδιαστικά του στοιχεία από μια επαναστατική μεταμόρφωση των υπαρχόντων κοινωνικών σχέσεων, θα παραμείνει απλή ιδεολογία · υπηρέτης της ίδιας την κοινωνίας που παράγει την κρίση των πόλεων του καιρού μας.»³⁶

33 Πολεοδόμοι, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, κοινωνιολόγοι, οικονομολόγοι.

34 Εξυπακούεται πως όλοι αυτοί οι επιφανείς δεν είχαν σκοπό να ανοίξουν το δρόμο στην κερδοσκοπία.

Ορισμένοι από αυτούς, άνθρωποι καλής θέλησης, φιλάνθρωποι, ουμανιστές φαίνεται πως ήθελαν ακριβώς το αντίθετο. Θεωρούσαν ευεργετικό να εντάξουν τους εργάτες (άτομα και οικογένειες) σε μια ιεραρχία διαφορετική από εκείνη που βασιλευε στην επιχείρηση, στην ιεραρχία της ιδιοκτησίας και των ιδιοκτητών, των σπιτιών και της συνοικίας. Διατείνονταν πως θα τους χάριζαν έτσι μια καθημερινή ζωή καλύτερη από τη ζωή της δουλειάς.

35 Βλ. Lefebvre, οπ.π, σελ. 39

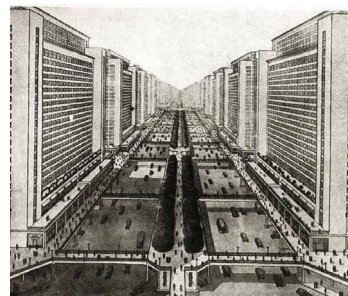
36 Βλ. Bookchin, οπ.π, σελ.

εικ.44: Plan voisin για το Παρίσι, 1925. Le Corbusier

εικ.45: σκίτσο Le Corbusier

εικ.46: πλάνο 'Ville Radieuse', Le Corbusier, 1935

Στον 20^ο αιώνα, ανάμεσα σε δύο παγκόσμιους πολέμους δια τυπώθηκε με σαφήνεια η λειτουργική προσέγγιση στη κατανόηση της πόλης. Θεωρήθηκε ότι η πόλη έπρεπε να εξασφαλίσει τις ζωτικές λειτουργίες της κοινωνικής ζωής. Αυτές είναι η κατοίκηση, η εργασία, η αναψυχή και η κυκλοφορία. Η πόλη πρότυπο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής όφειλε να υπηρετεί αυτές τις λειτουργίες αποδίδοντας σε κάθε μια από αυτές τη δικιά της επικράτεια. Κάπως έτσι γεννήθηκε η πόλη των λειτουργικών ζωνών. Η χωροθέτηση της κάθε μιας λειτουργίας σύμφωνα με αυτό το μοντέλο όφειλε να είναι διακριτή. Η πόλη των ζωνών σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε κάποιες δυτικές μεγαλουπόλεις όπως η Μπραζίλια και η Σαντιγκάρ. Όμως ο σχεδιασμός αυτός, ως πρότυπο παρέμβασης σε ιστορικές πόλεις, προσέκρουσε στην πολυπλοκότητα της αστικής ζωής.

εικ.47: σχέδιο πόλης της Μπραζίλια, 1956-60

*«Οι πλατείες του δυτικού κλασικισμού, σχεδιάστηκαν μεγαλοπρεπείς για να συγκεντρώσουν το σύνολο των δραστηριοτήτων από τους γύρω δρόμους, ενώ οι πλατείες του μοντερνισμού, αποτέλεσαν τους κόμβους για τη διοχέτευση γρήγορων αυτοκινήτων σε ανεξάρτητες κατευθύνσεις. Η μοντέρνα «εκδοχή» του δημόσιου χώρου δεν περιλαμβάνει πλατείες και δρόμους αλλά ζώνες πρασίνου, αθλητικές εγκαταστάσεις και μοναχικούς περιπάτους – μια δραστηριότητα ψυχαγωγίας ανάμεσα στη ζώνη της εργασίας και στην ιδιωτική ζωή της μαζικής κατοικίας».*³⁷

Η πόλη των ζωνών, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Σ. Σταυρίδης, αναδείχθηκε σε εργαλείο ελέγχου και κατανομής του χώρου, το οποίο επιχείρησε να διαχειριστεί τις κοινωνικές εντάσεις και τις αντιφάσεις που αναπαρήγαγε το κοινωνικό σύστημα στη ζωή της πόλης.

Στη θέση του κοινόχρηστου ή δημόσιου χώρου που βιώνεται καθημερινά από τον πολίτη, η σύγχρονη πολεοδομία όρισε ποσοτικές, εξειδικευμένες, διακεκριμένες μεταξύ τους χρήσεις σύμφωνα με την «ορθολογική» και «αντικειμενική» ανάλυση των λειτουργιών μιας σύγχρονης «αποδοτικής» πόλης.

Η αίσθηση που τελικά επικράτησε για τον εξωτερικό δημόσιο χώρο ήταν ένας χώρος κλινικά καθαρός, ένας χώρος που ελέγχεται όσο το δυνατόν από τη δημόσια εξουσία.

εικ. 48: η πορνεία στις μοντέρνες πόλεις

εικ.49: τα ναρκωτικά στις μοντέρνες πόλεις

2.ζ. ΣΗΜΕΡΑ

«Η ευρωπαϊκή πόλη του 19^{ου} αιώνα ήταν ακόμα μια πόλη όπου η χρήση του δημόσιου χώρου μπορούσε να διαπερνάται από τις εντάσεις των θεμελιωδών αντιφάσεων της κοινωνίας. Χώρος φαντασμαγορικός, ύμνος στην δεσπόζουσα μυθολογία της προόδου και χώρος έκφρασης ταυτόχρονα της κοινωνικής δυσαρέσκειας των αποκλεισμένων. Χώρος θόνη των διαφημιστικών μεγακατασκευών και των νέων ναών του εμπορίου, αλλά και χώρος σκηνή των μεγάλων διαδηλώσεων και εξεγέρσεων. Χώρος όπου οι κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες εμφανίζονταν, συγκρίνονταν αλλά και συγκρούονταν.»³⁸

Ο δημόσιος χώρος, με την έννοια που τον αναφέρει παραπάνω ο Σταυρίδης ήταν ένας χώρος που αναπτύσσονταν δράσεις, πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων. Δεν άνηκε σε κάποιους, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί χώρος «δυνάμει ελευθερίας»³⁹, με την έννοια ότι μπορούσε δύναμει να τον οικειοποιηθούν και οι κυρίαρχοι αλλά και οι κυριαρχούμενοι. Στη σημερινή εποχή ο δημόσιος χώρος είναι ένας τόπος διαχωρισμών. Οι τόποι συνάντησης γίνονται ολοένα και περισσότερο χώροι κλειστοί. Δημιουργείται κάτι σαν ψευδο-δημόσιος χώρος, εφόσον οι δημόσιοι χώροι έχουν μετατραπεί σε ιδιωτικούς χώρους δημόσιας χρήσης. Η «αριστοκρατικοποίηση» περιοχών υποβαθμισμένων στα κέντρα πόλεων, μετατρέπει το δημόσιο χώρο σε πεδίο κατανάλωσης και αποβάλλει τους μη έχοντες.

«Η αξιοποίηση μικρών περιοχών μέσα στην πόλη ως τοποθεσιών οπτικής τέρψης, δημιουργεί αστικές οάσεις, όπου όλοι φαίνονται σαν να ανήκουν στη μεσαία τάξη»⁴⁰

Οι περισσότεροι κάτοικοι των μεγαλουπόλεων είναι εξοικειωμένοι με την εμπορευματική μορφή του δημόσιου χώρου. Τα σύγχρονα πολυκαταστήματα (Malls), αποτελούν πια οικείους δημόσιους χώρους για τις μάζες. Σύμφωνα με τον Σ. Σταυρίδη οι χώροι αυτοί έχουν «υβριδικό»⁴¹ χαρακτήρα,

38 Σταυρίδης, Σ. Ελεύθερος χρόνος και εμπειρία του μητροπολιτικού δημόσιου χώρου, σελ. 4

39 οπ.π, σελ. 5

40 Zukin, Sh. *The cultures of the cities*, Oxford, Blackwell, 1995, σελ. 10

41 Βλ. Σταυρίδης, Η διαφήμιση και το νόημα του χώρου, Αθήνα, Στάχυ, 1996, σελ 143-146. Εκεί αναφέρεται

εικ.50: οδός Τοσίτσα, Εξάρχεια,φωτ. Μ. Μπίστη

εικ.51: Πανεπιστημίου, Νοέμβρης 2011 ,φωτ. Μ.Μπίστη

γιατί ακριβώς προσδιορίζονται από το δημόσιο και το ιδιωτικό, το ξένο και το οικείο ταυτόχρονα. Αυτά τα χαρακτηριστικά ταυτίζουν, στις συνειδήσεις των πολιτών, τη δημόσια ζωή με την κατανάλωση και το ιδιωτικό συμφέρον.

Παρακολουθώντας τον τρόπο χρήσης του δημόσιου χώρου σήμερα, θα λέγαμε ότι η παραγωγή του αφορά στην ολοκληρωτική καταβρόχθιση του από το ιδιωτικό. Έχει επικρατήσει η έννοια της «τακτοποιημένης» πόλης στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού των πόλεων. Η εικόνα της πόλης, παίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική της ανάπτυξη, με τους δημόσιους χώρους της να καταλήγουν τόποι προβολής της. Πολιτικές πρακτικές που εφαρμόζονται για εξυγίανση περιοχών (gentrification), οδηγούν στον αποκλεισμό κάποιων κοινωνικών ομάδων από το δημόσιο χώρο. Όπως η ολοκληρωτική εξαφάνιση γειτονιών παραγκουπόλεων στο κέντρο του Πεκίνου, για την ανοικοδόμηση των Ολυμπιακών μεγαθηριών, τα όποια –όπως και στην ελληνική περίπτωση – μετά τη χρήση εγκαταλείπονται και απεγνωσμένα οι “έμποροι χώρου” αναζητούν νέες προσοδοφόρες χρήσεις να εγκαταστήσουν. Γινόμαστε μάρτυρες ενός νέου είδους κατάληψης, που δεν σχετίζεται με κοινωνικές διεκδικήσεις, αυτό της «επιχειρηματικής κατάληψης»⁴².

«Ο 20^{ος} αιώνας ολοκληρώνει την καταναλωτική λειτουργία του χώρου της πόλης, εγκαθιδρύει οριστικά μέσα στη δομή, την οργάνωση και τη συμβολική σημασία του, ως περιεχόμενο, την προβολή και κατανάλωση εμπορευμάτων σ’ ένα αέναο κύκλο που συμπληρώνει την παραγωγή.»⁴³

Τα πάρκα και οι παιδικές χαρές περιφρουρούνται, παιδότοποι διαμορφώνονται σε ειδικούς προστατευμένους κλειστούς-ιδιωτικούς χώρους, στα πλαίσια καλλιέργειας μιας «αισθητικής του φόβου» όσον αφορά το δημόσιο χώρο, η οποία και τον διαμορφώνει.

Αντίθετα με τις επιταγές της εξουσίας της συγκάλυψης και της ωραιοποίησης, μετανάστες στα πάρκα και τις πλατείες της σύγχρονης μητρόπολης οικειοποιούνται τους δημόσιους χώρους και

πάνω στον νέο δημόσιο χώρο (χώρος σκηνικό-ομοίωμα του δημοσίου) που απευθύνεται σε μια αντίληψη για μια δημόσια ζωή βασισμένη στην κατανάλωση. Χαρακτηριστικά αναφέρει τον υβριδικό αυτό χώρο ως ένα «οικιακό περιβάλλον για τις μάζες».

42 Καζέρος, Ν. Το ιδιωτικό και το δικό του, αρχιτέκτονες/34, 2002, σελ 82.

43 Βλ. Πορτάλιου. Ο δημόσιος χώρος της πόλης και οι κεντρικές πλατείες της Ν.Σμύρνης, σελ. 3

εικ.52:οι σκλάβοι της υπεραξίας

εικ.53: Πεκίνο, το πρόσωπείο της πότωσης

εικ.54: παραγκούπολη

τους χρησιμοποιούν ως ιδιωτικούς χώρους κατοίκησης. Η ανάγκη για επιβίωση εκείνων που πολλές φορές δεν έχουν ούτε τα στοιχειώδη, μετατρέπει το δημόσιο χώρο «προς πώληση», σε πολυπολιτισμικό σταυροδρόμι.

3.ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

«Οι αρχικές κινητήριες δυνάμεις για την ίδρυση της πόλης είναι οι ανάγκες της κοινωνικής αναπαραγωγής, όπως αποκρυσταλλώνονται στις οικονομικές δομές και τις κοινωνικές σχέσεις. Εξίσου σημαντικό, όμως, για την ταυτότητα της πόλης και την εγγάραξη της ως οντότητας στο κοινωνικό σώμα είναι το πολιτικό στοιχείο, αυτό που ορίζουμε ως δημόσιες υποθέσεις σε αντιδιαστολή με τον ιδιωτικό βίο.»⁴⁴

Η βαθιά τομή, που χαρακτηρίζει τη μετάβαση από το χωριό στη πόλη, ορίζεται ανάμεσα στην έλλειψη και τη γέννηση μιας πολιτικής οντότητας. Αλλάζει, λοιπόν, το περιεχόμενο και το νόημα του δημόσιου χώρου, στον οποίο αρχίζει και διαμορφώνεται το άτομο ως πολίτης.

Σε αυτό το σημείο κρίνουμε απαραίτητο να υπογραμμίσουμε, το ότι για να αντιληφθούμε τον δημόσιο χώρο ως χώρο ζωτικής σημασίας για την ζωή του ατόμου στη πόλη, θα πρέπει να ερευνήσουμε αυτό που όρισε ως «δικαίωμα στην πόλη» ο Lefebvre⁴⁵, με την έννοια της διεκδίκησης. Παντού ανά τον κόσμο παρακολουθούμε συλλογικά κινήματα τα οποία προβάλλουν αυτό ακριβώς το δικαίωμα σαν στόχο τους.

Η πόλη, όπως είχε γράψει κάποτε ο διάσημος αστικός κοινωνιολόγος Robert Park, είναι:

«η πιο συνεπής και συνολική, η πιο επιτυχημένη προσπάθεια του ανθρώπου να ανακατασκευάσει τον κόσμο στον οποίο ζει ώστε να συμφωνεί περισσότερο με τις επιθυμίες της καρδιάς του. Αλλά, αν η πόλη είναι ο κόσμος που κατασκεύασε

44 Βλ. Πορτάλιου. Ο δημόσιος χώρος της πόλης , 1999, σελ. 2

45 «Όχι στην αρχαία πόλη αλλά στην αστική ζωή, στην ανακαινισμένη κεντρικότητα, στους τόπους συναντήσεων και ανταλλαγών, στον ρυθμό ζωής και στη χρησιμοποίηση του χρόνου που θα επιτρέπουν τη πλήρη και ολοκληρωμένη χρήση των στιγμών και των τόπων.» Βλ. Lefebvre, οπ.π, σελ. 181

εικ.55: Ο δημόσιος χώρος σήμερα, του Δήμου Χλωπτσιούδη

εικ.56: Alexander Rodschenko, ο δρόμος

ο άνθρωπος, είναι και ο κόσμος στον οποίο είναι στο εξής καταδικασμένος να ζει. Έτσι, έμμεσα, και χωρίς καμία σαφή αίσθηση της φύσης της αποστολής του, φτιάχνοντας την πόλη ο άνθρωπος ξαναέφτιαξε τον εαυτό του»⁴⁶

Σύμφωνα λοιπόν με τον Park αλλάζοντας την πόλη αλλάζουμε τους εαυτούς μας. Συνεπάγεται, επομένως, ότι το δικαίωμα στην πόλη, δεν αναφέρεται μονό στη πρόσβαση σε χώρους της πόλης αλλά συνδέει άμεσα την επιλογή του τι άνθρωποι θέλουμε να είμαστε, με την πόλη που θέλουμε να ζούμε.

Με βάση τα παραδείγματα που θα αναλύσουμε παρακάτω θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούμε στις απόψεις του Castells πάνω στα κινήματα πόλης.

«...Νέες αντιφάσεις του καπιταλισμού, νέα προβλήματα στην καθημερινή ζωή των μαζών, νέοι αγώνες... Ο μόνος τρόπος να αντιμετωπιστούν “τα προβλήματα της πόλης” από το λαό και για το λαό είναι ο μετασχηματισμός των δομικών νόμων της κοινωνίας πράγμα που σημαίνει την ανατροπή των πολιτικών μηχανισμών των εκμεταλλευτών. Το κεντρικό επομένως σημείο για κάθε παρέμβαση στο ζήτημα της πόλης αφορά τις σχέσεις των διεκδικητικών αγώνων και της ιδεολογικής αμφισβήτησης προς τον ταξικό πολιτικό αγώνα... ο ταξικός αγώνας και τα προβλήματα της πόλης συνδέονται στενά, αναπτύσσοντας καινούργιες κοινωνικές αντιφάσεις που βρίσκονται στο επίκεντρο της καθημερινής μας ζωής»⁴⁷

Όταν μιλάμε για προβλήματα της πόλης αναφερόμαστε μάλλον, σε μια ολόκληρη σειρά γεγονότων και καταστάσεων της καθημερινής ζωής, των οποίων η εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά εξαρτώνται στενά από την γενική κοινωνική οργάνωση. Πρόκειται δηλαδή, σ' ένα πρώτο επίπεδο, για τις συνθήκες στέγασης του πληθυσμού, την πρόσβαση στον κοινωνικό εξοπλισμό (σχολεία, νοσοκομεία, βρεφικοί σταθμοί, κήποι, γήπεδα, πολιτιστικά κέντρα) και ανήκουν σε ένα φάσμα προβλημάτων που ξεκινούν από τις συνθήκες ασφάλειας των κτιρίων και φτάνουν μέχρι το

46 Park, R. *On Social Control and Collective Behavior*, Chicago, Chicago University Press, 1967, σελ.3

47 Castells, M. *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες, Αγώνας*, Αθήνα, 1980, εισαγωγή

εικ.57: το ανθρωποκνηγητό των μεταναστών

εικ.58: το ανθρωποκνηγητό των ελληνων κομμουνιστών

περιεχόμενο των πολιτιστικών δραστηριοτήτων των κέντρων νεότητας. Ακόμα πρόκειται και γι' άλλες στιγμές της καθημερινής ζωής: ο κατακερματισμένος χρόνος της ημέρας, η απομόνωση των μονοκατοικιών στα περίχωρα, οι ανεπιθύμητες κοινωνικές ομάδες. Πρόκειται για την κατάσταση των εθνικών μειονοτήτων, που όχι μόνο υφίστανται τις διακρίσεις στο θέμα της στέγης, αλλά πληρώνουν πολύ ακριβά τις τρώγλες στους εμπόρους του ύπνου. Πρόκειται για τους έφηβους, για τις γυναίκες που η έλλειψη παιδικών σταθμών και πάρκων τους καθηλώνουν στο σπίτι και στην απομόνωση, που εξελίσσεται σε νεύρωση.

Τις προηγούμενες δεκαετίες στις Η.Π.Α. και στους ανεπτυγμένους καπιταλιστικά κοινωνικούς σχηματισμούς της Ευρώπης (κυρίως της δυτικής) αναπτύχθηκαν δράσεις που συγκρότησαν ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών αγώνων, σχετικά με ζητήματα διαχείρισης και λειτουργίας της πόλης και του χώρου. Απελευθέρωσαν δημιουργικές δυνάμεις, οι οποίες αρκετές φορές λειτούργησαν όχι μόνο βελτιώνοντας τις συνθήκες διαβίωσης στο εσωτερικό της κοινότητας, αλλά και ενδυναμώνοντας τους δεσμούς των μελών της, θεμελιώνοντας εν τέλει τον αυτοσεβασμό της.

Αυτή τη περίοδο, στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, παρακολουθούμε ανάλογους κοινωνικούς αγώνες. Αναδεικνύεται έτσι, μια καινούργια μορφή κοινωνικής σύγκρουσης, τα «κοινωνικά κινήματα πόλης», τα οποία έρχονται σε άμεση σύνδεση με τη συλλογική οργάνωση του τρόπου ζωής.

3.α. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η έννοια «κίνημα» είναι στενά συνδεδεμένη με πολιτικές και κοινωνικές διεκδικήσεις. Στη σύγχρονη ιστορία έχει συνδεθεί με τους αγώνες και την προσπάθεια για τον μετασχηματισμό των κοινωνικών συσχετισμών στα πλαίσια της ανατροπής σχέσεων εξουσίας.

Γενικά με τον όρο κίνημα προσδιορίζεται μια «κίνηση μαζών» που βρίσκεται σε αντιστοιχία με τον κοινωνικό χώρο στον οποίο αναφέρεται, προβάλλει πολιτικές και οικονομικές διεκδικήσεις, οι οποίες, τουλάχιστον σχετίζονται με τις ειδικές αντιθέσεις που σχετίζονται με το συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο.

ει.59: Μάης 1968, Γαλλία

εικ.60:αφισκοκόλληση για την πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα

Επομένως ως κίνημα πόλης μπορεί να θεωρηθούν, πολιτικές, οικονομικές ή ευρύτερα κοινωνικές διεκδικήσεις κατοίκων προσδιορισμένων σε γεωγραφικά όρια (γειτονιά, δήμος, περιοχή με κοινά χαρακτηριστικά – πολιτιστικά, κοινωνικά, γεωγραφικά) που προσπαθούν να αναχαιτίσουν τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις που επιφέρει η διαδικασία της αναδιάρθρωσης δομών του «μητροπολιτικού» καπιταλισμού. Ιδιαίτερα την τελευταία περίοδο, όλο και περισσότεροι κάτοικοι συγκροτούνται λοιπόν σε τέτοιες συλλογικότητες, στα πλαίσια επιτροπών και συνελεύσεων, κυρίως σε επίπεδο κλίμακας γειτονίας.

3.β. Η ΚΟΜΜΟΥΝΑ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ

Στα πλαίσια των αστικών κινήσεων που αναλύουμε κρίνουμε αναγκαίο να παραθέσουμε την περίπτωση της Κομμούνας του Παρισιού σαν το πρώτο πολιτικά οργανωμένο κίνημα, το 1871. Ειδικότερα έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε την υπόθεση του Lefebvre πάνω στο ότι η Κομμούνα αποτέλεσε «αστική επανάσταση».

Αν σκιαγραφήσουμε την κοινωνική σύνθεση της Κομμούνας φαίνεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία των Κομμουνάρων ήταν εργάτες. Οι περισσότεροι όμως δεν ανήκαν στο βιομηχανικό προλεταριάτο αλλά συνδέονταν άμεσα με την αστική ανάπτυξη. Ακριβώς πάνω σε αυτό ο Castells παρατηρεί ότι αν και η μικροαστική τάξη αντιπροσώπευε μια καθαρή μειοψηφία μεταξύ των εξεγερμένων, στους εκλεγμένους αντιπροσώπους της Κομμούνας υπήρχαν μόνο 25 εργάτες μεταξύ των 90. Η μεγάλη πλειοψηφία της συνέλευσης σχηματίστηκε από «μικροαστούς», υπαλλήλους, λογιστές, γιατρούς, δασκάλους, δικηγόρους και δημοσιογράφους. Επίσης η πλειοψηφία των αξιωματικών στελεχών της στρατιωτικής δύναμης αποτελείτο από υπαλλήλους, τυπογράφους και μικρούς εμπόρους. Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ότι δεν υπήρχε καμία απολύτως συμμετοχή της φιλελεύθερης αστικής τάξης. Ο Castells στέκεται στη σημασία που έπαιξαν οι γυναίκες στα γεγονότα. Αναφέρει ένα απόσπασμα του Lissagaray (αυτόπτης μάρτυρας) :

«Οι γυναίκες ξεκίνησαν πρώτες όπως έκαναν και στη διάρκεια της επανάστασης. Οι γυναίκες της 18ης Μαρτίου, σκληραγωγημένες από τον πόλεμο στον οποίο είχαν διπλό μερίδιο δυστυχίας, δεν περίμεναν τους άνδρες τους».

εικ.61: η κομμούνα του Παρισιού

εικ. 62: οδόφραγμα, 1871, Saint-Sebastien, Paris

«Η ενεργή συμμετοχή των γυναικών στην Κομμούνια δίνει έμφαση στο λαϊκό και αστικό χαρακτήρα της κοινωνικής εξέγερσης, στην οποία τα οδοφράγματα κτίστηκαν περισσότερο για να σημειώσουν χωρικά μια κοινωνική κοινότητα σε κάθε γειτονιά παρά για να υπερασπιστούν αποτελεσματικά ένα στρατό του οποίου η κινητικότητα διευκολύνθηκε πολύ από τη στρατιωτική οπτική, που ο Haussmann είχε εφαρμόσει στον πολεοδομικό σχεδιασμό.»⁴⁸

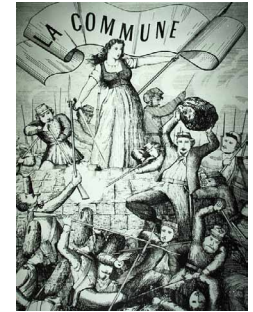
Οι κομμουνάροι έκαναν καθαρό ότι διεκδικούσαν «σοβαρές δημοτικές ελευθερίες». Παρέθεσαν ένα θεσμικό πλαίσιο όπου οι δημοτικές ελευθερίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να εγκαταστήσουν την «αυτοκυβέρνηση» της τοπικής πολιτικής κοινωνίας. Γίνεται προφανές δηλαδή ότι η Κομμούνια ξεκίνησε ως μια δημοτική επανάσταση.⁴⁹ Μαζί με αυτό τον θεμελιώδη στόχο των δημοτικών ελευθεριών, η Κομμούνια έθεσε, επίσης, τα βασικά κοινωνικο-οικονομικά αιτήματα το πρώτο από τα οποία ήταν η διαγραφή των οφειλομένων ενοικίων στην κατοικία⁵⁰. Έτσι, η πρώτη σειρά των κοινωνικών μέτρων που λήφθηκαν από την Κομμούνια δεν αφορούσαν τον έλεγχο στα μέσα παραγωγής ή των εργασιακών συνθηκών. Ήταν μέτρα προστασίας των ανθρώπων ενάντια στην κερδοσκοπία και αφορούσε τον τερματισμό της διαδικασίας μαζικών εξώσεων που βρισκόταν σε εξέλιξη εξαιτίας της δραματικής αύξησης των ενοικίων. Ακόμα και τα μέτρα που ελήφθησαν από την Αντιπροσωπεία Εργασίας και Ανταλλαγής της Κομμούνιας, κατευθύνονταν περισσότερο ενάντια στην αδικία των αφεντικών παρά στην εγκαθίδρυση εργατικού ελέγχου.⁵¹ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι κομμουνάροι δεν επικεντρώθηκαν στην κατάργηση της εκμετάλλευσης,

48 Castells, M. *The City and the Grassroots*, University of California Press, Berkeley, 1985 (επιλεγμένο μέρος, μτφ Ε.Πορτάλιου)

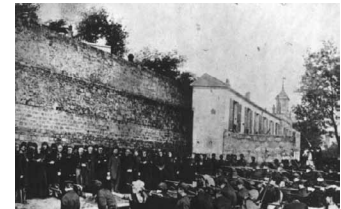
49 Στο Σεν Ετιέν, μια κυρίαρχα εργατική βιομηχανική πόλη, οι κομμουνάροι σκότωσαν τον νομάρχη που ήταν βιομήχανος καπιταλιστής. Παρά τη βίαιη σύγκρουση που ενεπλάκησαν οι εργάτες, οι κομμουνάροι δεν εξέφρασαν κανέναν είδος αντικαπιταλιστικά αισθήματα και η κύρια απαίτησή τους αφορούσε ξανά την ανάκτηση των δημοτικών ελευθεριών.

50 Σύμφωνα με τον Lissagaray «300.000 εργάτες, καταστηματαρχες, τεχνίτες και μικροί επιχειρηματίες και έμποροι που είχαν ξοδέψει τις οικονομίες τους στη διάρκεια της πολιορκίας (από τους Πρώσους) και δεν είχαν κανένα έσοδο πτώχευαν, εξαρτώμενοι από τη θέληση των ιδιοκτητών».

51 «Στην πραγματικότητα μόνο 10 μαγαζιά επιτάχθηκαν και επαναοργανώθηκαν υπό εργατική αυτοδιαχείριση. Άλλη μια φορά ξανά αντιλαμβανόμαστε την ενεργή παρουσία μιας σοσιαλιστικής μειοψηφίας, που ήταν ανίκανη να κατευθύνει το κίνημα στο σύνολο.» Βλ. Castells, οπ.π

εικ.63: η κομμούνια εναντίον του κράτους

εικ.64: εκτελέσεις άοπλων μελών της παρισινής κομμούνιας

αλλά στην καταπολέμηση της κερδοσκοπίας.

Για να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του πάνω στο τι χαρακτήρα είχε η Κομμούνα, ο Castells γράφει ότι αντίπαλος της Κομμούνας δεν ήταν, κατά βάση, η αστική τάξη και οι καπιταλιστές,⁵² αλλά οι ιδιοκτήτες ακινήτων. Η Κομμούνα διατηρεί τον τίτλο της απεργίας ενοικίων με την μεγαλύτερη καταστολή στην ιστορία.^{53,54} Εχθρός, ακόμη, ήταν ο κερδοσκόπος, όχι αυτός που σφετερίζονταν τα μέσα παραγωγής, αλλά ο δανειστής που εκμεταλλευόμενος ανάγκες έπαιρνε υψηλό τόκο. Εκεί βέβαια που η βία των κομμουνάρων προσανατολίστηκε ήταν στην αστυνομία και τους ιερείς, δηλαδή στις προσωποποιήσεις του παλαιού καθεστώτος.

«Ένα από τα νοήματα της Παρισινής Κομμούνας ήταν η δυναμική επιστροφή στο αστικό κέντρο των εργατών που είχαν εξοριστεί στα προάστια και την περιφέρεια : το γεγονός ότι επανακτούν την Πόλη, το μεγάλο Αγαθό, την αξία, το Έργο που τους είχαν υφαρπάσει»⁵⁵

Γίνεται κατανοητό λοιπόν, ότι η Κομμούνα αποτέλεσε μια λαϊκή κινητοποίηση που σκόπευε στον ριζικό μετασχηματισμό των πολιτικών θεσμών μέσα στην τοπική κοινωνία. Διεκδίκησε την μόνιμη συμμετοχή των πολιτών στη δημοτική διακυβέρνηση μέσω συνοικιακών επιτροπών.

52 Αντίθετα, στη διάρκεια των μαζικών συλλήψεων μετά την Κομμούνα, οι βιομηχανικοί επιχειρηματίες συχνά πήγαιναν στην αστυνομία να δώσουν συστάσεις υπέρ και να εγγυηθούν την «καλή ηθική» των εργατών τους για να πληρωθούν την ελευθερία τους.

53 Τα απλήρωτα ενοίκια της περιόδου της Κομμούνας επέσυραν άγρια τιμωρία, με τους ενοικιαστές να καταγγέρονται ως κομμουνάροι και να εκτίθενται σε πιθανή φυλάκιση, απέλαση και, τις πρώτες ημέρες, σε εκτέλεση.

54 Βλ. Castells, οπ.π. Οι ιδιοκτήτες ακινήτων είχαν το πλεονέκτημα της οξύτητας της οικιστικής κρίσης. Στρίμωχαν τους ενοικιαστές σε καταφύγια, μικρά διαμερίσματα, ζητούσαν μεγάλα ενοίκια, αστυνόμεναν τα κτίρια με τους θυρωρούς τους και έκαναν αμέσως έξωση σε όσους καθυστέρουσαν τις πληρωμές. Δεδομένης αυτής της κατάστασης, η αγανάκτηση των Παρισινών είναι εύκολα αντιληπτή, όταν, στις 13 Μαρτίου 1871, το Κοινοβούλιο των Βερσαλιών πέρασε ένα νόμο που ενέκρινε την έξωση των ενοικιαστών που δεν είχαν πληρώσει το ενοίκιό τους στη διάρκεια της πολιορκίας του Παρισιού. Όχι μόνο διείδαν ένα παλιροιακό κύμα βίαιων εξώσεων (που έλαβε πράγματι χώρα μετά την Κομμούνα) αλλά ένας τέτοιος νόμος υπογράμμιζε τη διαφορά μιας κυβέρνησης εντολοδόχου των κερδοσκόπων...

55 Βλ. Lefebvre, οπ.π. σελ. 37

εικ. 65: κοινόχρηστο εστιατόριο της κομμούνας

εικ.66: εξόφυλλο του μανιφέστου της Κομμούνας, Απρίλης 1871

εικ.67: οδοφράγματα Ιούνης 1871

Μπορούμε να ισχυριστούμε, τέλος, ότι η Κομμούνα αποτέλεσε αστική επανάσταση, στην ιστορική βάση που την εξετάζουμε.

3.γ. ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ

Η όλο και συχνότερη εμφάνιση πρωτοβουλιών συλλογικότητας, αναδεικνύουν τα κινήματα πόλης σε κύριο πολιτικό θέμα, και παίρνουν βαρύτητα αντίστοιχη με άλλα κινήματα όπως το φοιτητικό και το εργατικό. Επί της ουσίας τα κινήματα πόλης εκφράζουν την όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων και αναδεικνύουν νέα επίπεδα έκφρασης του λαϊκού κινήματος.

«Παρά να αναλόουμε θεωρίες και εργασίες ανύπαρκτες σε σχέση με τη θέση μας, πρέπει να ξεκινήσουμε από τη κοινωνική πρακτική, από πρόσφατα παραδείγματα κινητοποιήσεων για τα προβλήματα της πόλης.»⁵⁶

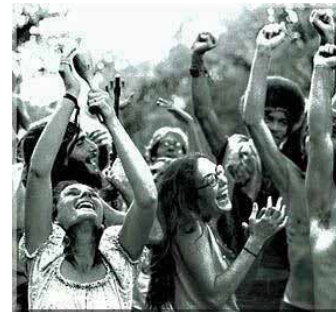
Άλλωστε το «δικαίωμα στη πόλη», προϋποθέτει την ύπαρξη ενεργών ατόμων στο σώμα της πόλης, που δρουν ατομικά και συλλογικά, ενάντια στο κράτος και τους κατασταλτικούς και εμπορευματικούς περιορισμούς που τυχόν επιβάλλει.

Η δημόσια σφαίρα αποτελεί κατεξοχήν πεδίο πολιτικής συζήτησης και συλλογικής συμμετοχής στα κοινά. Για να γίνει κατανοητή η σχέση μεταξύ δημόσιου χώρου και πολιτικής συμμετοχής, θα πρέπει να παραβλέψουμε την άποψη που θέλει τον χώρο της πόλης εργαλείο παραγωγής κέρδους, και να τον σκιαγραφήσουμε ως τόπο αλληλο-συσχετισμών. Για να αντιληφθούμε την πόλη «έργο», για την οποία μιλάει ο Lefebvre, θα πρέπει να δούμε την πόλη σα δίκτυο χώρων, που επικοινωνούν και συνδιαλέγονται. Αυτό το δίκτυο, ίσως τελικά, θα μπορέσει να αποτελέσει μια πολυκεντρική έκρηξη δράσης.

Αντίστοιχα η Jane Jacobs αντιλαμβάνεται την πόλη σαν ένα φυσικό οικοσύστημα. Ισχυρίζεται ότι τα προβλήματα της πόλης δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με στατιστικές. Πίστευει ότι η πόλη δεν θα έπρεπε να διαμορφώνεται με βάση τους ειδικούς, τις κυβερνήσεις και τις επιχειρήσεις, αλλά με βάση τις ίδιες τις κοινότητες, τους ανθρώπους και τις μικρές ομάδες.

εικ. 68: Δύναμη στο λαό

εικ. 69: Woodstock

Αντίστοιχες απόψεις αποτέλεσαν αφετηρία για δημιουργία κινημάτων και διεκδικήσεων από μεγάλη μερίδα πληθυσμού τη δεκαετία του 1960 κυρίως στην Αμερική. Η έμπνευση τέτοιων αντιλήψεων οφείλονταν κυρίως στις αξίες της αντικουλτούρας και σε θεσμούς που διαρθρώθηκαν σχεδόν εκ διαίσθησης από νέους της εποχής. Η δημιουργία τέτοιων κινημάτων, στη πραγματικότητα, προέρχεται από αντιλήψεις μεσοαστών νέων και φοιτητών που αρνούσαν να ζήσουν σύμφωνα με το Αμερικάνικο κατεστημένο και παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό διαισθητικές.

4.ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ-ΤΟΠΟΙ

Πέρα από τις συλλογικές-κινηματικές πρακτικές, που συμβαίνουν, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να υποβαθμίζεται η καθημερινότητα που φιλοξενεί ο δημόσιος αστικός χώρος, αφού απ' αυτή τελικά προκύπτει οποιαδήποτε κινηματική διαδικασία. Γηγενείς και μετανάστες, αναπτύσσουν ποικίλες στρατηγικές και καθημερινές πρακτικές σε μια πολλαπλότητα χωρικών κλιμάκων, στις γειτονιές, στα σπίτια, στους δρόμους, στα δημόσια κτήρια, στα πάρκα και στις πλατείες της πόλης.

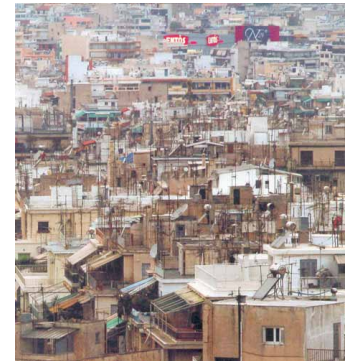
«Τόπος όπου άνδρες και γυναίκες, μετανάστες και γηγενείς, ζουν την καθημερινή τους ζωή, εργάζονται, ερωτεύονται, συνάπτουν σχέσεις, υπομένουν, συμβιβάζονται και ταυτόχρονα ενεργούν και διαπραγματεύονται τους όρους ύπαρξής τους και στην πόλη, (ανα)διαμορφώνοντας, στη διαδικασία αυτή, την ίδια την πόλη.»⁵⁷

Το σύνολο όλων αυτών των δρώμενων και των διαδικασιών, είναι αυτό που οφείλει να συνδυάσει ο σύγχρονος δημόσιος χώρος και των οποίων αποτελεί έμμεσα διακύβευμα.

Αναμφίβολα η πόλη χρειάζεται τους αδόμητους αυτούς χώρους που την ανακουφίζουν, τα άλση, τα πάρκα και το πράσινο. Χρειάζεται όμως και «αυτούς τους αναντικατάστατους τύπους της πυκνής υπαίθριας αστικότητας – τον δρόμο και την πλατεία, που ταυτίστηκαν με την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού.»⁵⁸

57 Λυκογιάννη, Ρ. Συζητώντας για την πόλη, τον δημόσιο χώρο και την ιδιότητα του πολίτη, Η Αυγή online, 22/07/2010, σελ.1 (<http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=557630>)

58 Βλ. Πορτάλιου, Ε.Ο δημόσιος χώρος της πόλης και οι κεντρικές πλατείες της Ν.Σμύρνης, σελ. 4

εικ.70: άποψη της Κυπρέλης

εικ.71: αεροφωτογραφία κέντρου Αθήνας

εικ.72: Άποψη της πόλης των Αθηνών, από την Ακρόπολη προς το Λυκαβηττό, περί το 1860.

Η Αθήνα αποτελεί το προεξάρχον δείγμα της προσπάθειας διάπλασης του δημόσιου χώρου, σύμφωνα με το δοκούν των μικρών και των μεγάλων συμφερόντων των ιδιωτών που τον καπηλεύονται. Ο δημόσιος χώρος ισοπεδώνεται μεθοδικά, από επιτήδεις, που μεταλλάσσουν τα αστικά τοπία σε συμβατικά παγκοσμιοποιημένα στερεότυπα, εύκολα πεδία δράσης, αναλώσιμα γι' αυτούς.

Η έννοια του Δημόσιου θυμίζει σήμερα κρατικές επιχειρήσεις με σαφείς ιεραρχικές διακρίσεις και πολλές φορές, χυδαία κριτήρια πρόσβασης. Είναι σαν μια εμπορευματική συναλλαγή ανάμεσα στο κράτος και το άτομο. Οι γνώμες, οι ελπίδες και τα οράματά για την ανθρώπινη κατάσταση περιορίζονται στο δικαίωμα ψήφου ανά τέσσερα χρόνια. Αυτού του τύπου η κυριαρχία των οικονομολόγων, επιτρέπει την παρέμβαση μόνο μέσω ένδικων προσφυγών ή καταγγελιών, με το φόβο πάντα να γυρίσουν εναντίον. Οι υποτιθέμενοι δήμοι, αντί να αποτελούν τροχπέδη στον κρατικό συγκεντρωτισμό, υπακούουν σε μια ακόμη πιο συγκεντρωτική οικονομία, αυτή της παγκόσμιας αγοράς, σιγοντάροντας το κρατικό μοντέλο του γραφειοκρατικού δεσποτισμού. Διαλυμένες γειτονιές, καταργημένοι δημόσιοι χώροι, πολλαπλάσιοι αυτοκινητόδρομοι καταπατούν και αναιρούν τα όρια των δήμων. Οι αστικοί χώροι είναι ένα συνονθύλευμα από ιδιοκτησίες και κρατικές ή δημοτικές περιουσίες στις οποίες έχουν δικαίωμα μόνο κάποιοι προνομιούχοι γραφειοκράτες. Απαγορεύεται να πατάμε το πράσινο, γι αυτό το περιφράζουν. Απαγορεύεται το παιχνίδι, η μπάλα, τα σκυλιά, οι προβολές, κλπ. στους «δημόσιους» χώρους. Τα περιθώρια μιας δημοκρατικής οργάνωσης στενεύουν προοδευτικά και ασφυκτικά. Στις συνοικίες δεν υπάρχουν ελεύθεροι χώροι, όπου να μπορούν να συνενρευθούν άνθρωποι και να συναποφασίσουν για την ίδια τους τη γειτονιά⁵⁹.

59 Οι συνοικιακές συνελεύσεις αναχαιτίζονται χωροταξικά απ' τις οικονομίστικες αντιλήψεις της κερδοφόρας εκμετάλλευσης του χώρου. Η σύγχρονη οικονομική σκέψη ορθοποδεί απαλλοτριώνοντας τους ελεύθερους χώρους μετατρέποντας τους σε δομικά υλικά του εμπορευματικού οικοδομήματος. Το εμπόρευμα καταλαμβάνει χώρους που δεν πρέπει να ξεφύγουν από τις απαιτήσεις των εμπορικών συναλλαγών. Οι ελεύθεροι χώροι αποτελούν εστίες μόλυνσης της αμιγούς εμπορευματικής ζωής. Οι δημόσιοι χώροι αποτελούσαν και θα αποτελούν τα επίπεδα ζύμωσης των κινηματικών αντιλήψεων. Η δημοκρατική θέσμιση μπορεί να ανακάμψει ακόμη και μέσα στις μητροπόλεις, αρκεί να καταλαμβάνονται χώροι για επικοινωνία και συνεύρεση με ίσους όρους. Η οικειοποίηση των χώρων δεν είναι ούτε κάτι καινούργιο αλλά και ούτε ξεπερασμένη υπόθεση. Αντίθετα εξακολουθεί να είναι το ουσιαστικότερο, ίσως, πρόταγμα για τη δημιουργία φυγόκεντρων προς το οικονομικό συγκεντρωτισμό.

εικ.73: Πανόραμα Φυλής

εικ.74: τεράστια ποσά αποδίδονται στην αγορά χημικών καταστολής

εικ.75: κατοικία μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας

Διανύουμε μια περίοδο, όπου ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα οριοθετείται ως πεδίο δραματικών διεκδικήσεων. Η βιομηχανία διασκέδασης, η μαφία του real estate, ακροδεξιές οργανώσεις, που ξαφνικά απέκτησαν χώρο δράσης, εξαθλιωμένοι μετανάστες, ομάδες πρωτοβουλίας για τη διεκδίκηση και τη διάσωση ελεύθερων χώρων και πολυάριθμα κινήματα πόλης διεκδικούν τον αθηναϊκό δημόσιο χώρο. Είναι σίγουρο πως εδώ η παραγωγή δημόσιου χώρου είναι αποτέλεσμα πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων, ή αν θέλουμε να γίνουμε περισσότερο κυριολεκτικοί, πολιτικών και οικονομικών εκχωρήσεων.

Υπάρχουν σημεία στην πόλη, που δύνανται να αναδειχθούν σε χώρους ελευθερίας, όταν όλοι οι δρόμοι της μεγαλούπολης, ελέγχονται από χιλιάδες κρατικούς, δημοτικούς και ιδιωτικούς αστυνομικούς, ενώ οι πλατείες έχουν καταληφθεί από τα τραπέζια των καφετεριών; Πού μπορούν οι άνθρωποι να συνενρευθούν και να επικοινωνήσουν σε ανοιχτό δημόσιο χώρο, δίχως αυτή η συνένρευση να σχετίζεται με την οποιαδήποτε εμπορευματική διαδικασία; Πώς μπορεί να σπάσει η εξατομίκευση και η ιδιώτευση που επιβάλλει η αστική πολεοδομία και ο μητροπολιτικός τρόπος ζωής; Πού μπορούν να βρεθούν εκείνα τα χωροταξικά σημεία που να είναι γνώριμα, προσεγγίσιμα καθημερινά και ζωντανά στους ανθρώπους, ώστε να πάρει και οστά η έννοια της κοινότητας;

Γειτονιές σε κεντρικές περιοχές της Αθήνας

Οι κάτοικοι κεντρικών γειτονιών της πόλης, σε αντίθεση με κατοίκους προάστιων περιοχών, αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα κατοίκησης, συνύπαρξης και επικοινωνίας. Τέτοιες περιοχές, ιδιαίτερα σε πόλεις της Ελλάδας, είναι αναγκασμένες να δέχονται τα όποια προβλήματα της πόλης σε υπέρτατο βαθμό. Προβλήματα συγκέντρωσης πληθυσμού, μετανάστευσης, μείξης χρήσεων γης, πυκνής δόμησης, κυκλοφοριακό κ.α. είναι υποχρεωμένοι να τα υποστούν χωρίς την παραμικρή μέριμνα από κρατικούς φορείς. Με τον τρόπο αυτό τέτοια προβλήματα συσσωρεύονται και αναζητούν λύσεις που τελικά λαμβάνονται από μη κρατικούς μηχανισμούς, αφήνοντας στις εκάστοτε υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες την έκβαση του αποτελέσματος. Τέτοιες λύσεις όπως είναι αναμενόμενο δεν είναι ριζικές, παρά μόνο τοπικές και προσωρινές, διαιωνίζοντας έτσι τα κοινωνικά αυτά προβλήματα. Τέτοιοι λόγοι, είναι αίτια αφετηρίας πολλών κοινωνικών αγώνων σε γειτονιές του κέντρου της Αθήνας. Αντικείμενο τέτοιων κινήματων είναι βασικά ζητήματα

εικ.76: αεροφωτογραφία κέντρου Αθήνας

εικ.77: παρακολούθηση στο δημόσιο χώρο

εικ.78: επιχειρήσεις «σκούπα» στην Αθήνα

επιβίωσης των κατοίκων αυτών των περιοχών, σε αντίθεση με αντίστοιχους αγώνες σε προάστιας περιοχές που η βαρύτητα των αιτημάτων είναι μικρή.

Χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής πόλης, και ιδιαίτερα του κέντρου της Αθήνας, είναι η διάχυση των δραστηριοτήτων και η έλλειψη ελέγχου στις χρήσεις γης. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός μωσαϊκού από λειτουργίες, που ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό τόσο τα προβλήματα που δημιουργούνται, όσο και την ζωντάνια που επικρατεί σε ολόκληρες αστικές περιοχές.⁶⁰

«Ισχύει σε όλες τις ελληνικές πόλεις, ότι η μικροϊδιοκτησία που επικρατεί, οδήγησε σε υπερεκμετάλλευση της γης, καταστροφή του πολύτιμου παραδοσιακού κτιριακού αποθέματος και υψηλές πυκνότητες. [...] Η διασπορά της μικροϊδιοκτησίας και η σταθερότητα των οικογενειών στην πόλη, η διάχυση των οικογενειακών επιχειρήσεων στον χώρο, η ποικιλία και η πολυπλοκότητα των λειτουργιών ακόμη και σε κάθε ένα κτίριο, συμβάλλουν στην οικειοποίηση του αστικού χώρου από τους κατοίκους και στην ενσωμάτωση τους στον αστικό τρόπο ζωής, έστω και αν αυτό πραγματοποιείται με άνισους τρόπους. [...] Πραγματικά το κέντρο της Αθήνας είναι παράδειγμα οργάνωσης του χώρου σαν ένα πάζλ μικροπεριοχών με διαβαθμισμένες οικονομικά και κοινωνικά δραστηριότητες.»⁶¹

Όλοι οι παραπάνω μηχανισμοί της ελληνικής πραγματικότητας δημιουργούν ιδιαιτερότητες στον δημόσιο αστικό χώρο. Μέσα από τις τρεις περιπτώσεις που θα ακολουθήσουν θα δούμε πώς το δικαίωμα στο δημόσιο αυτό χώρο, εν προκειμένω της Αθήνας, δεν είναι δεδομένο, αλλά αντίθετα προσπαθεί να προκύψει από τους αγώνες των πολιτών της.

60 Δεν υπάρχει έτσι η ανάγκη αναζωογόνησης περιοχών κατοικίας που είναι υπνοτήρια, όπως σε χώρες του Βορρά.

61 Βλ. Βαΐου Ντ., Μαντούβαλου Μ., Μαυρίδου Μ., Κοινωνική ενσωμάτωση και ανάπτυξη του αστικού χώρου στην Ελλάδα: τα τοπικά δεδομένα στην ενωμένη Ευρώπη. σ. 21-22

εικ. 79: πλανόδιοι πωλητές στην πλατεία Συντάγματος

εικ. 80: Αριστομένους 45, Αγ. Παντελεήμονας

εικ. 81: Αχαρνών 89

4.α. ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ – ΠΑΙΔΙΚΗ ΧΑΡΑ

Η γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών «φιλοξενεί» από χρόνια μεγάλο αριθμό ανθρώπων που ως πρόσφυγες ή μετανάστες έχουν έρθει από όλο το φάσμα των βασανισμένων χωρών του κόσμου. Ταυτόχρονα, όμως, η γειτονιά υποφέρει από την εγκατάλειψη της δημοτικής αρχής, με στοιβαγμένα σκουπίδια, σπασμένα πεζοδρόμια, ρύπανση, κυκλοφοριακό, απαράδεκτα σχολικά κτίρια, έλλειψη ελεύθερων χώρων, κεραιές κινητής τηλεφωνίας σε σπίτια και σχολεία. Επαίτες, άστεγοι, τοξικό-εξαρτημένοι αποτελούν συχνό θέαμα στην πλατεία Βικτωρίας. Ξεκαθαρίσματα λογαριασμών μεταξύ συμμοριών σε κεντρικούς δρόμους, με ανταλλαγές πυροβολισμών ενίοτε, πληθαίνουν ανησυχητικά. Σε αυτό το εγκαταλελειμμένο από την πολιτεία περιβάλλον, οι ακροδεξιές οργανώσεις ανεβάζουν τα ποσοστά τους.

Μια ιστορία οικιστικής μετάλλαξης.

Η περιοχή του Αγ. Παντελεήμονα μεταπολεμικά, κτίστηκε με πολυκατοικίες, με μεγάλο συντελεστή δόμησης. Ο στόχος εκείνης της εποχής ήταν η μαζική στέγαση των νέων κατοίκων της γιγαντούμενης Αθήνας. Μέχρι τη 10ετία του '70, πολλά από τα παλιά μονώροφα και διώροφα κτήρια του μεσοπολέμου, μετατράπηκαν σε αστικές πολυκατοικίες μαζικής στέγασης. Άλλοι κάτοικοι έμειναν στην περιοχή, στα ρετιρέ των πολυκατοικιών και άλλοι εγκατέλειψαν την περιοχή, κυρίως προς τα βόρεια προάστια. Η υποβάθμιση που προκλήθηκε, γενικά στην Αθήνα και ειδικά στην περιοχή του Αγ. Παντελεήμονα, συνέχισε να ωθεί τους παλιότερους κατοίκους σε μετεγκατάσταση. Όσοι παλιοί κάτοικοι της περιοχής παρέμειναν στην περιοχή και μετά τη δεκαετία του '70, ήταν όσοι δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να φύγουν προς τα προάστια και όσοι, κυρίως μεγάλης ηλικίας, προτίμησαν να μείνουν στο κέντρο, γιατί εξυπηρετούνται καλύτερα από τις υπηρεσίες και τις πυκνές συγκοινωνίες του.

Με την πάροδο του χρόνου η περιοχή αλλάζει. Νέοι κάτοικοι έρχονται για να κατοικήσουν στα εγκαταλελειμμένα διαμερίσματα. Αυτοί είναι καλλιτέχνες, νέα ζευγάρια με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες, φοιτητές, εργένηδες, δημόσιοι υπάλληλοι με δάνειο, που αναζητούν φτηνή αγορά στέγης, μετανάστες και πρόσφυγες, κάτοικοι που προτιμούν να μένουν στο κέντρο, κάτοικοι που κληρονομούν κάποιο διαμέρισμα στην περιοχή. Η υποβάθμιση της περιοχής

εικ.82: η κατοίκηση στον Αγ.Παντελεήμονα

εικ.83: πλατεία Αγ.Παντελεήμονα

εικ.84: αστυνόμευση στους δρόμους της περιοχής

έχει ως γενεσιουργό αιτία τους υψηλούς συντελεστές δόμησης και την ανυπαρξία πρόβλεψης κοινωφελών χρήσεων και κοινόχρηστων χώρων. Η επιστήμη της πολεοδομίας είναι απύσχα. Τα μόνα πολεοδομικά εργαλεία είναι αυτά των όρων δόμησης. Υψηλοί συντελεστές, μεγάλα ποσοστά κάλυψης, μεγάλα ύψη ορόφων, συνεχές σύστημα δόμησης. Μικρά πεζοδρόμια, ανυπαρξία ελεύθερων χώρων. Το μέλημα της πολεοδομίας είναι η τήρηση των ρυμοτομικών και των οικοδομικών γραμμών. Ο οικονομικός μηχανισμός της αντιπαροχής και των δανείων ωθεί τις εξελίξεις. Η αγορά αφήνεται ελεύθερη να σχηματίσει την περιοχή. Έτσι κινείται όλο και ταχύτερα ένας κύκλος υποβάθμισης.

Περί τα τέλη της δεκαετίας του '80, αρχίζουν να εγκαθίστανται οι πρώτοι αλλοδαποί⁶². Όπως και οι προηγούμενοι εσωτερικοί μετανάστες από την ελληνική επαρχία, έτσι κι αυτοί κουβαλάνε την τραχύτητα του λιγότερο εξαστισμένου πληθυσμού. Απλοϊκές συγκρούσεις στην αρχή, για τα καθημερινά της συνοίκησης. Τίποτε το ουσιαστικά διαφορετικό (εκτός από τις «μουσικές» και τις μυρωδιές που πλανώνται στον αέρα). Πάντα οι νεοεισερχόμενοι διένυαν ένα στάδιο «συμμόρφωσης» στα χρονοδιαγράμματα του καλοριφέρ, της πληρωμής των κοινοχρήστων, στη χρήση της υπόγειας αυλής ή της ταράτσας, στα ωράρια κοινής ησυχίας ή και στα καπρίτσια του διαχειριστή ή της διαχειρίστριας της πολυκατοικίας... Και, μέσα από τη βαθιά άγνοια και ακόμα βαθύτερη περιφρόνηση των «παλιών» για το όποιο πλησίασμα της πολιτιστικής διαφοράς των νεοαφιχθέντων, διαμορφώνονται οι πρώτες στερεοτυπικές εικόνες.⁶³ Οι φιλήσυχοι γείτονες

62 Η πτώση των Σοσιαλιστικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη το 1989, δημιούργησε το πρώτο κύμα οικονομικής μετανάστευσης με προορισμό την Ελλάδα (με μετανάστες κυρίως από την Αλβανία, Βουλγαρία και Ρουμανία) διαμέσου των βόρειων συνόρων και στην συνέχεια προστέθηκαν μετανάστες από χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Η μετανάστευση αυξήθηκε το διάστημα 2000-2011 και το 2010 εκτιμήθηκε ότι εισήλθαν στην Ελλάδα γύρω στους 128.000 μετανάστες. Το διάστημα 2000-2011 η μετανάστευση γίνεται κυρίως μέσω της Τουρκίας διαμέσου του Έβρου ποταμού (ή και χερσαίως στο μοναδικό κομμάτι των ελληνοτουρκικών συνόρων μεταξύ Νέας Βύσσας και Καστανιών όπου ο Έβρος διασχίζει την Αδριανούπολη και τα σύνορα δεν οριοθετούνται από αυτόν) και των νησιών του Αιγαίου με σκοπό (συνήθως) την μετάβαση σε κάποια άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνήθως μέσω του λιμανιού της Πάτρας ή της Ηγουμενίτσας.

63 Χαρακτηριστικό είναι ένα συμπέρασμα μιας μελέτης του υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών, σχετικά με την συμπεριφορά των κατοίκων στους οικισμούς που κατασκευάστηκαν από το κράτος για τους εργάτες και τους πρόσφυγες. "Εάν στη γειτονιά ή στο χωριό ή στη γειτονιά των αυθαιρέτων η νοικοκυρά καταβάλει προσπάθεια για τη συντήρηση του κοινόχρηστου χώρου, αδιαφορεί όταν βρεθεί στο περιβάλλον του οικισμού γιατί δεν μπορεί και δεν θέλει

εικ.85: αυτοαπασχολούμενος μετανάστης

εικ.86: Μιχαήλ Βόδα 19

εικ.87: διαμαρτυρία μεταναστών

αναμασάνε τα ίδια: οι Πολωνοί πίνουν, οι Αλβανοί είναι αγάριστοι, οι Γεωργιανοί παλιάνθρωποι, το ίδιο ίσως και οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι κλπ. και, δυνάμει, όλοι είναι τυχοδιώκτες και απατεώνες. Τα κλισέ μοιάζουν να δικαιώνονται από τη μεμονωμένη εμπειρία του καθενός και ανακυκλώνονται με πολλαπλασιαστική δυναμική σε μια γειτονιά μεσηλικών ή και υπερηλικών πια.

Το ευρύτερο καθημερινό περιβάλλον της κεντρικής περιοχής μεταλλάσσεται ριζικά. Τα παλιά ταβερνάκια κλείνουν, τα καφενεία αλλάζουν πελατεία και τα μαγαζιά αλλάζουν ιδιοκτήτες.

Καθώς σε πολλές περιοχές του κόσμου (Ασία, Αφρική) η κατάσταση επιδεινώνεται, προσελκύεται νέο κύμα μεταναστών στην περιοχή του Αγ. Παντελεήμονα λόγω της συνεχιζόμενης υποβάθμισης και των χαμηλών αξιών γης και ενοικίων (2000-σήμερα). Οι περισσότεροι από τους μετανάστες που εισέρχονται στη χώρα κατευθύνονται μέσα από διάφορους κρατικούς ή παρακρατικούς μηχανισμούς στο κέντρο της Αθήνας και από εκεί διασκορπίζονται σε συγκεκριμένες πλατείες και δημόσιους χώρους προς ανεύρεση διαμονής, όχι μόνιμης κατ' ανάγκη, με την βοήθεια ομοεθνών και γνωστών τους⁶⁴. Το αποτέλεσμα αυτής της μεταφοράς πληθυσμού αποτυπώνεται από την εικόνα που προσπαθούμε να περιγράψουμε στην πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα καθώς και σε άλλες πλατείες της ευρύτερης περιοχής του κέντρου της πόλης. Η πολιτεία (αστυνομία, Δήμος, Νομαρχία, κοινωνικές υπηρεσίες κλπ) αδυνατεί να κατανοήσει τις αλλαγές στην περιοχή, ενώ νέες ανάγκες δημιουργούνται. Ακόμη και στοιχειώδεις εξυπηρετήσεις καθαριότητας δεν παρέχο-

να ταυτιστεί με αυτούς". Πρόσθετα και ένα παράπονο, "Εκείνο που κάνει προβληματική την λειτουργία των κτιρίων είναι η αδιαφορία των ενοίκων σχετικά με ό,τι αφορά το κτίριο".

64 Στην Αθήνα οι μετανάστες αντιμετωπίζουν δυσκολίες για να νοικιάσουν σπίτι έτσι αναγκάζονται να νοικιάσουν διαμερίσματα τα οποία συνήθως τα μοιράζονται με άλλους μετανάστες. Στους δρόμους Κωνσταντινουπόλεως, Πειραιώς, Μετσόβου, Αιόλου, Ευριπίδου, Θερμοπυλών, Ιάσονος και η Μενάνδρου του κέντρου της Αθήνας μένουν οι περισσότεροι μετανάστες. Πολλές φορές μέσα τα διαμερίσματα ζουν σε κακές υγειονομικές συνθήκες 30-40 μετανάστες και υπάρχουν περιπτώσεις όπου 100 άτομα μοιράζονται μια τουαλέτα. Κάποιες παλιές πολυκατοικίες του κέντρου οι ιδιοκτήτες τις εκμισθώνουν σε κάποιον μεσάζοντα "επιστάτη", συνήθως αλλοδαπό ο οποίος αναλαμβάνει την ενοικίαση σε μετανάστες και την παραλαβή των ενοικίων από αυτούς. Υπάρχουν περιπτώσεις διαμερισμάτων όπου χώροι νοικιάζονται με την ώρα.

εικ.88: μετανάστες στην πλατεία

εικ.89:επιθέσεις σε καταστήματα μεταναστών

εικ.90: συγκέντρωση εθνικιστών στην πλατεία

νται. Για τους περισσότερους από τους μετανάστες οι συνθήκες κατοικίας είναι πολύ καλύτερες από ότι στις χώρες προέλευσής τους, έτσι οι παλιότεροι έχουν σταθεροποιηθεί και οικονομικά, οπότε αρχίζουν να «ανέρχονται» και να κατοικούν, με τις οικογένειές τους, στα διαμερίσματα των ορόφων. Παράλληλα, με όποια μεροκάματα βρίσκουν, επιβιώνουν και στέλνουν και χρήματα στην οικογένειά τους στην πατρίδα τους.⁶⁵ Η σταθεροποίηση και «κοινωνική» άνοδος των παλιότερων μεταναστών δημιουργεί κενό στα διαμερίσματα του ισογείου και του υπογείου που έρχονται να καλύψουν οι νέοι μετανάστες που προσελκύονται και είναι κυρίως από ισλαμικές χώρες. Οι νέοι αυτοί μετανάστες δεν ακολουθούν το οικογενειακό πρότυπο της μετανάστευσης καθώς είναι κυρίως νέοι άρρενες, έτσι οδηγούνται σε αδιέξοδο, γιατί δεν υπάρχουν δουλειές και ωθούνται στο περιθώριο και στην παρανομία. Αρκετοί Έλληνες της παρανομίας ανακαλύπτουν χρυσοφόρα φλέβα. Με τη συμμετοχή τους στήνονται πολλές μικρές «μαφίες» σε κάθε παράνομο κλάδο και ανοίγουν νέες αγορές παρανομίας. Αυξάνεται η πορνεία γυναικών και ανδρών, το παραεμπόριο στο δρόμο, το εμπόριο ναρκωτικών, το ξεκαθάρισμα λογαριασμών, οι ανταλλαγές πυροβολισμών και τα μαχαιρώματα. Αυξάνονται οι καταγγελίες για διαφθορά στις κρατικές υπηρεσίες και την αστυνομία. Τα καφενεία μετατρέπονται σε άντρα των τοπικών μαφιών και των παρακρατικών. Αυξάνονται τα ύποπτα μαγαζιά (τσοντάδικα, χαρτοπαικτικές λέσχεις, παράνομα πορνεία, «ινστιτούτα» μασάζ κλπ).

Το υπουργείο αναγκάζεται να δημιουργήσει το αστυνομικό τμήμα του Αγ. Παντελεήμονα με σκοπό να ελέγχει και να επιτηρεί καλύτερα το συγκεκριμένο τμήμα του κέντρου της Αθήνας, αφού η μεταναστευτική νομοθεσία δημιουργεί το πρώτο κύμα κλοπών και διαρρήξεων (10ετία '90, αρχές 10ετίας 2000). Διασφαλίζοντας παράλληλα και μια ανοχή προς παρακρατικούς μηχανισμούς, ενισχύοντας την παραπάνω πολιτική, αφού τα οξυμένα προβλήματα καλλιεργούν ρατσιστική

65 Στην Αθήνα οι μετανάστες πέφτουν πολλές φορές θύματα οργανωμένων κυκλωμάτων τα οποία τους τους εκμεταλλεύονται ως φθηνό εργατικό δυναμικό. Σύμφωνα με έρευνα που παρουσιάστηκε τον Μαΐ 2011 σε ημερίδα του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών οι μετανάστες στην Ελλάδα έχουν ίση πρόσβαση στην αγορά εργασίας με τους Έλληνες αλλά δουλεύουν περισσότερο χωρίς πλήρη εργασιακά δικαιώματα. Σύμφωνα με την έρευνα αυτή που έγινε το διάστημα 2009-2010 μόνο το 60% των μεταναστών είναι ασφαλισμένοι, οι μισθοί τους είναι κατώτεροι κατά 40% από τους αντίστοιχους μισθούς που έχουν οι Έλληνες και για τις ίδιες εργασίες δουλεύουν περισσότερες ώρες. Οι μετανάστες ετεροαπασχολούνται σε διαφορετικά πεδία από ότι οι Έλληνες όπως γεωργικές και οικοδομικές εργασίες.

εικ. 91: εξέπλωση κοινωνικής βίας

εικ.92: εγκληματικότητα στην περιοχή

εικ.93: αστυνόμευση

συνείδηση.⁶⁶

Το χρονικό ενός αποκλεισμού.

Τέλη Νοέμβρη του 2008, Επιτροπή Κατοίκων της περιοχής αγνώστων λοιπών στοιχείων, αλλά και ανώνυμα σημειώματα με έκδηλα χυδαίο και ρατσιστικό περιεχόμενο, καλούν τους κατοίκους σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας στην πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα, με αιχμή του δόρατος την εκδίωξη των Αφγανών προσφύγων. Η κινητοποίηση ματαιώνεται την τελευταία στιγμή.

Παρόλα αυτά οι «αγανακτισμένοι κάτοικοι» κινητοποιούνται ξανά και στις 19 Ιανουαρίου του 2009 οπότε η συγκέντρωση τους, πραγματοποιείται σε ιδιαίτερα φορτισμένο κλίμα: Η οδός Αχαρνών κόβεται στα δυο, με τους «αγανακτισμένους πολίτες» μαζί με άτομα προσκείμενα σε ακροδεξιές οργανώσεις από τη μια, αντι-συγκέντρωση αναρχικών, ομάδων μεταναστών και αντιρατσιστικών οργανώσεων από την άλλη, και τα MAT ανάμεσα.

Στις 16 Μαΐου του 2009 ομάδα -ξανά- «αγανακτισμένων» κατοίκων της περιοχής του Αγίου Παντελεήμονα σφραγίζουν την παιδική χαρά που βρίσκεται στη πλατεία, με τη δικαιολογία ότι οι Αφγανοί πρόσφυγες δημιουργούσαν προβλήματα, διαμένοντας στο πάρκο. Ως επακόλουθο της ενέργειας αυτής, στις 9 Ιουνίου του 2009 άτομα του αντιεξουσιαστικού χώρου αποκαλούμενα αλληλέγγυοι των μεταναστών, με τον απαραίτητο εξοπλισμό αρχίζουν να σπάνε τις αλυσίδες που κρατούσαν κλειστές τις πόρτες της παιδικής χαράς. Η ομάδα των αντιεξουσιαστών αποχωρεί με την συνοδεία των MAT και τη σκυτάλη παίρνει η επιτροπή κατοίκων του Αγίου Παντελεήμονα που με τη βοήθεια του τότε δημάρχου της Αθήνας Νικήτα Κακλαμάνη κλειδώνει οριστικά την παιδική χαρά, γεγονός που χαρακτηρίστηκε ως ενέργεια του δήμου προκειμένου να γίνουν εργασίες ανάπλασης. Από τότε μέχρι και σήμερα η παιδική χαρά παραμένει κλειστή.

Πρόκειται για μια συλλογική πρωτοβουλία, με αναφορά στους κατοίκους της γειτονιάς, που κλήθηκε να αντιμετωπίσει προβλήματα εγκληματικότητας και υποβάθμισης της περιοχής,

66 Η κατάσταση στην περιοχή θα ήταν πολύ χειρότερη αν το τελευταίο κύμα μεταναστών δεν προήρχετο κυρίως από μουσουλμανικές χώρες. Και αυτό γιατί, λόγω θρησκείας, οι μουσουλμάνοι έχουν στο αξιακό τους σύστημα την μέριμνα της καθημερινής ησυχίας της ψυχής και την τέλεση καλών πράξεων.

εικ.94: Επεισόδια μεταξύ αντιεξουσιαστών και ακροδεξιών στον Αγ. Παντελεήμονα

εικ.95: φασίστες στην πλατεια

ή τουλάχιστον κάπως έτσι υποτίθεται ότι ξεκίνησε, καθώς στην πραγματικότητα αποτέλεσε προπύργιο ακροδεξιών οργανώσεων, ενώ στελέχη τους παρουσιάζονταν ως εκπρόσωποι της πρωτοβουλίας στα ΜΜΕ. Η επικράτηση αυτή δεν έγινε μόνο με οργανωτικό ή βίαιο τρόπο, αλλά είχε και ηγεμονικά ιδεολογικά στοιχεία.

Η έλευση των μεταναστών διατάραξε την κανονικότητα μιας περιοχής που είχε διαμορφωθεί στα πρότυπα της μικροαστικής τάξης και εξέφραζε τις επιδιώξεις της για κοινωνική ανέλιξη. Οι κοινωνικές αντιθέσεις μεταφέρθηκαν στη πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα. Ο δημόσιος χώρος λειτούργησε ως ανοικτό δίκτυο στο οποίο αντανακλούνται οι κοινωνικές σχέσεις, αποτελεί δε σαφώς πολιτικό χώρο έκφρασης της πόλης.

Η πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα αν και βρίσκεται επι της Αχαρνών (κεντρικός δρόμος της Αθήνας) έχει πιο πολύ τον χαρακτήρα πλατείας γειτονιάς. Αν και στο δημόσιο χώρο η παρουσία των μεταναστών κυριαρχεί, στις γύρω καφετέριες υπάρχουν αρκετές παρέες Ελλήνων. Στο τμήμα της πλατείας, κυρίως τις απογευματινές ώρες μαζεύονται κυρίως Πολωνοί αλλά και νεολαία της γειτονιάς, ηλικιωμένοι, μεσήλικες ακόμη και ελληνικής καταγωγής. Στο άλλο τμήμα της πλατείας, αυτό της εκκλησίας, συγκεντρώνονται καθημερινά, κυρίως ηλικιωμένοι, Αλβανοί οι οποίοι από το μεσημέρι και μετά παίζουν σκάκι. Στο ίδιο τμήμα της πλατείας, μαζεύονται και κάτοικοι της περιοχής, Έλληνες και ξένοι, και πάνε βόλτα τα σκυλιά τους.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η πλατεία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα που ενδείκνυται για παρατήρηση των σχέσεων, των αντιθέσεων, ακόμη και δυνατότητα σύνθεσης διάφορων ταυτοτήτων στο δημόσιο χώρο. Έχει ενδιαφέρον να δούμε αν, η καθημερινή συναναστροφή διαφορετικών ομάδων στο δημόσιο χώρο καθιστά πιο ομαλή την εξοικείωση των ντόπιων με το ξένο. Η έννοια της γειτονιάς αντικατοπτρίζεται καθαρά στο δημόσιο χώρο σε πολλά επίπεδα. Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες, όποιες και αν είναι οι πρακτικές που ακολουθούν, διεκδικούν την παρουσία τους στο δημόσιο χώρο.

Η δράση της πρωτοβουλίας «κατοίκων Αγίου Παντελεήμονα» εκτός από την εγκληματικότητα και την υποβάθμιση στηρίχθηκε και στον εξοβελισμό του «ελληνικού» χαρακτήρα της γειτονιάς. Χαρακτηριστικές δηλώσεις : «Δεν υπάρχουν πια ελληνικά μαγαζιά», «πας στο περίπτερο

εικ.96: παιδιά μεταναστών

εικ.97: παιδική χαρά της οδού Κύμης

εικ.98 :η ζωή των μεταναστών στο δημόσιο χώρο

και βλέπεις μόνο αλβανικές εφημερίδες», «νιώθεις ξένος μέσα στην ίδια σου την γειτονιά». Επακόλουθο όλης αυτής της ταυτοτικά εσωτερικής συνθήκης ήταν το σφράγισμα της παιδικής χαράς της πλατείας. Η σύγκρουση της κοινότητας εκτονώθηκε πάνω στο “σώμα” της παιδικής χαράς, σαν να ήταν αυτή ο χώρος αναπαράστασης του προβλήματος.

Ο τρόπος που ενεργοποιήθηκε η πρωτοβουλία «κατοίκων Αγίου Παντελεήμονα» μας αποκαλύπτει την μικροαστική ιδεολογία που στέκει ισχυρό εμπόδιο κόντρα σ την συνύπαρξη και αλληλεπίδραση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Ο δημόσιος χώρος πρέπει να γίνει οικείος, να βιωθεί με το έτερο. Πάνω σε αυτή την άποψη ο Sennet γράφει:

«Είναι η μείξη τέτοιων ποικίλων στοιχείων που παρέχει τα στοιχεία για την ετερότητα εμφανώς διαφορετικών τρόπων ζωής μέσα σε μια πόλη, αυτά τα στοιχεία ετερότητας είναι ακριβώς ό,τι οι άνθρωποι χρειάζεται να μάθουν προκειμένου να ενηλικιωθούν. Δυστυχώς, τώρα αυτές οι ποικίλες ομάδες της πόλης έχουν αποσυρθεί μέσα στον εαυτό τους, τρέφοντας η κάθε μια τον θυμό της εναντίον της άλλης δίχως να έχουν δημόσιους χώρους να εκφραστούν»⁶⁷

Συγκεκριμενοποιώντας τα παραπάνω λόγια, θα λέγαμε, ότι στη πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα, λόγω των στοιχείων ετεροτήτας που την χαρακτηρίζουν, αναπτύσσονται έντονα ζητήματα διεκδίκησης. Στοιχεία τα οποία κατά τον Sennet θα έπρεπε να της προσδίδουν υγιή χαρακτηριστικά, φαίνεται -από την τελική έκβαση του φαινομένου- να παίζουν τον αντίθετο ρόλο.

Αποκαλύπτεται έτσι, με τον πιο καθαρό τρόπο, η αδυναμία της δημοτικής αρχής, της “Πόλεως των Αθηνών, πρωτεύουσας του Ελληνικού κράτους, να σταθεί με έναν λόγο ισοπολιτείας, ένα λόγο παιδευτικό, μια διάθεση ερμηνείας των συνθηκών συν-κατοίκησης των διαφορετικών ομάδων-εθνοτήτων-ετεροτήτων. Προκρίνεται ως λύση το λουκέτο, που αποδεικνύει την αποτυχία για τη δυνατότητα υλοποίησης ενός “λόγου για το δημόσιο χώρο”. Πρόκειται για μια υποβαθμισμένη περιοχή που αφήνεται στη μοίρα της, μια και η όποια διάθεση τακτοποίησης της, δεν αποφέρει στους πιθανά εμπλεκόμενους φορείς την “τηλεοπτική” αίγλη προβολής από την όποια πιθανότητα αξιοποίησής της (βλέπε νότος για την πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου).

εικ.99:ρατσιστικά συνθήματα στην πλατεία

εικ.100: οι δύσκολες συνθήκες επιβίωσης των μεταναστών

εικ.101: διαμαρτυρία μεταναστών

67 Sennet, R. Οι χρήσεις της αταξίας-προσωπική ταυτότητα και ζωή της πόλης, Αθήνα, Τροπή, 2004, σελ. 182

Μια πλατεία που ήταν οικειοποιήσιμη από μετανάστες, εφόσον πρόκειται για κοινωνική ομάδα που δεν έχει τη δυνατότητα να «αγοράσει» δημόσιο χώρο, φυτοζωεί. Πρόκειται για την αναδυόμενη ιδεολογία, που θέλει το δημόσιο χώρο να έχει συγκεκριμένα οριοθετημένη μορφή, προσπελάσιμος από επιλεγμένους, και σίγουρα αποκλείει την οικειοποίηση του ως δημόσιο αγαθό.

Τελικά μπορούμε να πούμε ότι ο δημόσιος χώρος εμφανίζεται σαν ένας χώρος που συνεχώς μεταλλάσσεται και αμφισβητείται σε όλα τα επίπεδα. Δεν μπορεί να νοηθεί ως ένας υλικός χώρος με δεδομένη δομή, μορφή και λειτουργία αλλά αντίθετα ως ένας χώρος που διαμορφώνεται από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια που ορίζει ο υλικός χώρος.

4.β. ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΚΥΨΕΛΗΣ

Το χρονικό

Τους πρώτους μήνες του 2005, οι κάτοικοι της Κυψέλης ξεσηκώθηκαν και συγκρότησαν ένα κύμα αντίστασης, που είπε όχι, στα σχέδια του υπουργείου να κατεδαφίσει την Δημοτική Αγορά της Κυψέλης. Πιο συγκεκριμένα ο Δήμος Αθηναίων, σκόπευε να «αξιοποιήσει» το χώρο στη θέση της, ορθώνοντας ένα νέο πολυώροφο κτίριο (εμπορικό κέντρο, γραφεία και γκαράζ) εμβαδού 1.180 τμ. Στις 24 Οκτωβρίου 2005, λαμβάνεται η Υπουργική Απόφαση που χαρακτηρίζει ως μνημείο – σύμφωνα με το Νόμο 3028/2002 – τη Δημοτική Αγορά της Κυψέλης. Σύμφωνα με αυτήν, το κέλυφος της Αγοράς «αποτελεί εξαιρετικό δείγμα δημόσιου κτιρίου που κατασκευάστηκε την περίοδο του Μεσοπολέμου».

Το Δεκέμβριο του 2006, με τοπική πρωτοβουλία και με τη στήριξη του κρατικού φορέα της Ανοιχτής Πόλης⁶⁸, η Δημοτική Αγορά ξανάνοιξε, καθαρίστηκε και φωτίστηκε, ώστε να φιλοξενήσει, για ένα **δεκαήμερο, ποικίλες** πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, που προσέλκυσαν το ενδιαφέρον

68 Η Ανοιχτή Πόλη είναι μια δημοτική κίνηση που δραστηριοποιείται στην Αθήνα. Ιδρύθηκε στις αρχές του 2006 και στις δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου 2006. Εκπροσωπείται στο Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων από 4 δημοτικούς συμβούλους και από έναν/ μια σύμβουλο σε κάθε ένα από τα αντίστοιχα επτά διαμερισματικά. Συνεργάζεται με τα διεκδικητικά κινήματα πολιτών στις γειτονιές της πόλης. Συμμετέχει σε δίκτυα κινήσεων ενεργών πολιτών και σε τοπικά και διεθνή κοινωνικά φόρουμ.

εικ102: διαμαρτυρία στην δημοτική αγορά της Κυψέλης

εικ.103: η πυκνοδομημένη Κυψέλη

εικ.104: το κτίριο της Αγοράς

και τη μαζική συμμετοχή της γειτονιάς. Έτσι μπορεί κανείς να χαρακτηρίσει πλέον τον χώρο αυτό σαν ένα δημόσιο τόπο, στον οποίο συμβαίνουν γεγονότα και ενέργειες από τους κατοίκους της περιοχής και ευρύτερα από Αθηναίους και έχουν ένα αντίκτυπο στους ίδιους. Σε αντίθεση με τους περισσότερους δημόσιους χώρους και κτίρια της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας που παραμένουν παθητικά και σε κανέναν χρήσιμα.

«Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια συνεχής υποβάθμιση της ποιότητας ζωής στο κέντρο της Αθήνας. Οι πολίτες νιώθουν εγκαταλειμμένοι από την πολιτεία, το ενδιαφέρον της οποίας εξαντλείται τις περισσότερες φορές στη διατύπωση προθέσεων και προεκλογικών εξαγγελιών. Συνειδητοποιώντας όλο και περισσότερο τις ευθύνες που τους αναλογούν και τη σημασία της συμμετοχής τους, συσπειρώνονται γύρω από μικρούς ή μεγάλους στόχους για τη βελτίωση του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν. Εμφανίζονται συνεχώς νέες ομάδες πολιτών που, δηλώνοντας έμπρακτα το ενδιαφέρον τους για την πόλη μας, ενεργοποιούν τις δυνάμεις τους με οριζόντιες δράσεις για τη διάσωση των λιγοστών ελεύθερων χώρων που έχουν απομείνει»⁶⁹

Η Κυψέλη είναι μια περιοχή του κέντρου της Αθήνας στο έκτο δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων με πληθυσμό που ανέρχεται στις 147.500. Η ανάπτυξη της περιοχής ως καθαρά αστικής, ξεκίνησε τη δεκαετία του 1930 με την κατασκευή μονοκατοικιών αλλά και των πρώτων σύγχρονων πολυκατοικιών στην Αθήνα, ταυτόχρονα με την περιοχή του Κολωνακίου. Η εντατική ανοικοδόμηση συντελείται κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, όπως σε πολλές άλλες περιοχές της Αθήνας, με το σύστημα της αντιπαροχής. Όμως, ακόμη στη δεκαετία 1950 διατηρεί το χαρακτήρα της γειτονιάς, όπου επιβιώνουν χαρακτηριστικά φυσικά στοιχεία και μη αστικές χρήσεις, πολλά σπίτια είναι χαμηλά, οι κάτοικοι γνωρίζονται μεταξύ τους, τα παιδιά παίζουν στο δρόμο, η κίνηση

εικ.105:Αφίσα του κινήματος για την αναγέννηση των ανθρώπινων σχέσεων και αξιών

εικ.106: αεροφωτογραφία Κυψέλης

εικ.107:πλατεία Κυψέλης 1925

είναι μικρή⁷⁰. Σύντομα έγινε μία από τις αριστοκρατικότερες περιοχές της Αθήνας⁷¹. Αυτό έδωσε την ώθηση τις επόμενες δεκαετίες του, οπότε και η Κυψέλη ήταν στην ακμή της, στην κατασκευή πολυκατοικιών οι οποίες απευθύνονταν στην αστική τάξη⁷². Οι πολυκατοικίες της Κυψέλης του 1950 και 1960 κατοικούνταν από την αστική τάξη και θεωρούνταν προνομιούχες κατοικίες. Γι' αυτό τα διαμερίσματά είναι ευρύχωρα και παρέχουν πολλές ανέσεις. Ακόμη, τα καταστήματα, που πολλές φορές βρίσκονταν ισογείως των οδών, βοήθησαν στην εμπορική ανάπτυξη της Κυψέλης. Εμπορικά κέντρα αποτέλεσαν η πλατεία Κυψέλης, η οδός Πατησίων, η οδός Κυψέλης, η Φωκίωνος Νέγρη και η πλατεία Αμερικής. Παρ' όλα αυτά η περιοχή άρχισε να υποβαθμίζεται από την δεκαετία του 1980, καθώς η Αθήνα είχε ήδη επεκταθεί υπερβολικά. Ακολούθως μειώθηκαν και οι αξίες των διαμερισμάτων (αν και ψηλά διαμερίσματα επί της Φωκίωνος Νέγρη μπορούν να πωληθούν σημαντικά ακριβότερα σε σχέση με την υπόλοιπη συνοικία). Αρκετές περιοχές έχουν παραμείνει εμπορικές όπως η πλατεία Κυψέλης, η οδός Πατησίων και η οδός Φωκίωνος Νέγρη.

Έτσι, από τα μέσα της δεκαετίας 1980 εντοπίζεται μια μετακίνηση μέρους του ντόπιου πληθυσμού, κυρίως των πιο εύπορων και νέων νοικοκυριών, προς τα βορειανατολικά και νοτιοανατολικά προάστια, όπου αναζητούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Στην περιοχή είναι φανερή η υψηλή δόμηση σε σχέση με τα πλάτη των δρόμων και την τοπογραφία της περιοχής: μεγάλες πυκνότητες (350 κάτοικοι ανά εκτάριο), εκμετάλλευση κάθε χώρου όπου μπορεί να επεκταθεί η κατοικία, έλλειψη κάθε κενού, κατάληψη του δημόσιου χώρου από τα αυτοκίνητα. Καταστάσεις που χαρακτηρίζουν πλέον το σύνολο του κέντρου της Αθήνας.

70 *“Επάνω απ’ την πλατεία Κυψέλης υπήρχε μια στάνη, η οποία είχε πρόβατα κανονικά. Ένα βουναλάκι ήτανε, τα σπίτια εκεί πάνω ήταν όλα εκτός σχεδίου ... σιγά-σιγά μπήκανε στο σχέδιο”* (Ν.Ξ., μιλώντας για το 1954, όταν πρωτοήρθε παιδί στην Κυψέλη).

71 Η αρχοντική αυτή γειτονιά, με επίκεντρό της τον ιστορικό πεζόδρομο της Φωκίωνος Νέγρη, φιλοξένησε για πολλά χρόνια την ελίτ της ελληνικής διανοήσης. Ήταν προσφιλές στέκι συγγραφέων, καλλιτεχνών, ηθοποιών και κινηματογραφιστών (Δαλιανίδης), τραγουδιστών (Μαρινέλλα, Βίκυ Μοσχολιού) ή και ποδοσφαιριστών (Αντωνιάδης, Δομάζος). Όπως χαρακτηριστικά λέει σε συνέντευξή του ο Διονύσης Ζήβας, αρχιτέκτων και ομότιμος καθηγητής του ΕΜΠ, η Φωκίωνος Νέγρη είναι ένα επίτευγμα προπολεμικό. Την αποκαλούσαν Βία Βένετο της Αθήνας.

72 Το γεγονός αυτό ευνοήθηκε από την ύπαρξη του Πεδίου του Άρεως ως πνεύμονα πρασίνου όπως επίσης και από την δενδρόφυτη οδό Φωκίωνος Νέγρη, η οποία αρχίζει από την οδό Πατησίων και τερματίζει στην πλατεία Κυψέλης.

εικ.108: Φωκίωνος Νέγρη

ει.109: Κύπρου και Πατησίων 2

Το πολύμορφο αυτό οικιστικό απόθεμα, πέρασε από διαδοχικές χρήσεις (βιοτεχνία, κατοικία φοιτητών, επαγγελματική στέγη κλπ) και παρέμεινε για ένα διάστημα “κενό” ή/και απαξιωμένο πριν “υποδεχτεί”, από τη δεκαετία 1990, ένα μωσαϊκό κατοίκων από κάθε γωνιά του πλανήτη. Οι μετανάστες εγκαταστάθηκαν αρχικά στα ημι-υπόγεια και ισόγεια διαμερίσματα των πολυκατοικιών. Οι μεσαίοι όροφοι άρχισαν σταδιακά να φιλοξενούν γραφεία ελεύθερων επαγγελματιών, ενώ στα μεγάλα διαμερίσματα των ανώτερων ορόφων και στα προνομιακά ρετιρέ παρέμειναν παλιοί κάτοικοι, σήμερα κυρίως ηλικιωμένοι. Σ’ αυτό το γενικό σχήμα κατοίκησης, που έχει χαρακτηριστεί “κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός”, βεβαίως εντοπίζονται πολλές παραλλαγές, από το υπόγειο ως το ρετιρέ και από την πρόσοψη ως τον ακάλυπτο. Τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά της Κυψέλης, που για τους παλιούς κατοίκους συνιστούν υποβάθμιση, λειτουργήσαν εντελώς διαφορετικά για τον καινούργιο πληθυσμό των μεταναστών. Τα διαμερίσματα που οι παλιοί κάτοικοι θεωρούσαν πια μικρά, κακοφτιαγμένα ή ανεπαρκή σε χώρο, καταλήφθηκαν γρήγορα από ανθρώπους που δεν είχαν πολλά περιθώρια επιλογής, αρκεί το ενοίκιο να ήταν φτηνό – πράγμα που συχνά το “πετύχαιναν” μέσω της πυκνοκατοίκησης. Η θέση της γειτονιάς, που οι παλιοί κάτοικοι εγκαταλείπουν εξ αιτίας του θορύβου ή της ρύπανσης, προσφέρει στους μετανάστες εύκολη προσβασιμότητα, καλές συγκοινωνίες, κοντινά σχολεία και τη σημαντική δυνατότητα να συνδυαστεί σχετικά εύκολα με την εργασία σε άλλες περιοχές της πόλης, με τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών.

Η γεωγραφική κατανομή των μεταναστών παρουσιάζει διάχυση στο σύνολο της συνοικίας, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πληθυσμού ανά οικοδομικό τετράγωνο, με περιορισμένους πυρήνες μικρο-συγκεντρώσεων. Μικρότερη είναι, σε γενικές γραμμές, η παρουσία τους κατά μήκος των κεντρικών αξόνων και της Φωκίωνος Νέγρη. Ο πεζόδρομος της Φωκίωνος Νέγρη μαζί με την πλατεία Κανάρη αποτελούν τοπογραφικά, αλλά και από άποψη δραστηριοτήτων, την καρδιά της Κυψέλης ως προς το εμπόριο, την αναψυχή, τις υπηρεσίες. Η εικόνα που δίνει ειδικά η πλατεία, είναι εικόνα ενός τόπου ζωντανού και πολύβουου, όπου μετανάστες, μετανάστριες και ντόπιοι συνυπάρχουν. Λιγότερο αισθητή γίνεται η παρουσία τους στα εστιατόρια και τις καφετέριες γιατί είναι ‘πολύ ακριβά’. Παρατηρείται δηλαδή ένας έμμεσος αποκλεισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από τα καταστήματα που η χρήση τους απαιτεί οικονομική ευχέρεια.

ει.110: πλατεία Κανάρη

εικ.111: φτώχεια στο κέντρο

εικ112: “επιχείρηση” κατά μεταναστών

Τα συγκεκριμένα γεγονότα απεικονίζουν ακριβώς αυτή την αλλαγή και τη μετάλλαξη που έχει υποστεί ο αστικός χώρος της περιοχής. Η υποβάθμιση των κατοικιών, η μετατόπιση πληθυσμού, η έλλειψη δημόσιων χώρων, η ανάδειξη της κερδοσκοπίας ως αυτοσκοπού, η κενότητα της καθημερινής ζωής που προβληματίζει ορισμένους ανθρώπους και κατοίκους της περιοχής, η προσπάθεια ανάληψης ορισμένων ευθυνών από τους ίδιους τους κατοίκους ως αντίδραση στα κακώς δρώμενα, και άλλοι ίσως παράγοντες οδήγησαν στην αλλαγή διαχείρισης του δημόσιου κτιρίου της Δημοτικής Αγοράς της Κυψέλης. Ενεργοί πολίτες της Κυψέλης διεκδίκησαν το συγκεκριμένο δημόσιο χώρο για να στεγάσουν συλλογικές δράσεις. Διαχειριστές του ορίζονται, άτομα που σκοπό τους έχουν να το μετατρέψουν σε κοινωνικό χώρο για τους Αθηναίους πολίτες.

εικ.113:εσωτερικό Αγοράς

Προκειμένου να κατανοήσουμε τη λειτουργία του «δημόσιου» αυτού χώρου, συνομιλήσαμε με ορισμένους από τους διαχειριστές του, και παραθέτουμε τις δηλώσεις τους.

Η λειτουργία της Δημοτικής Αγοράς της Κυψέλης βασίζεται στην ύπαρξη εξαμελούς ή επταμελούς συντονιστικού οργάνου και στην διεξαγωγή ανοιχτών γενικών συνελεύσεων. Το συντονιστικό όργανο συνεδριάζει μια φορά την εβδομάδα, ενώ οι γενικές συνελεύσεις κάθε μήνα, και αφορούν στην αντιμετώπιση διαχειριστικών και κοινωνικών θεμάτων. Συμμετέχουσα-εθελόντρια, δηλώνει ότι η λειτουργία αναβαθμίζεται έχοντας ως γνώμονα την αύξηση των πολιτιστικών εκδηλώσεων. Αποκαλύπτει ότι η οργάνωση της λειτουργίας της, στηρίζεται κυρίως στην δραστηριοποίηση των κατοίκων και ότι θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άλλες γειτονιές.

εικ.114: είσοδος Αγοράς

Την ασφάλεια της ΔΑΚ αναλαμβάνουν καθημερινά δυο βάρδιες, τουλάχιστον δύο ατόμων, ως επί το πλείστον μόνιμοι κάτοικοι Κυψέλης. Το ωράριο λειτουργίας είναι από τις 7.30πμ. έως τις 11.00μμ., οπότε και κλειδώνεται το κτίριο, για να προστατευτεί ο εξοπλισμός του από κλοπή ή βανδαλισμούς. Η επαναλειτουργία της, δημιούργησε εξίσου αδιαφορία αλλά και αντιδράσεις.

Όσον αφορά τις εκδηλώσεις, πραγματοποιούνταν μαθήματα ελληνικών σε μετανάστες⁷³ αλλά και

73 Οργανικό κομμάτι της Αγοράς αποτελεί εδώ και 4 χρόνια το «Ανοιχτό Σχολείο της Αγοράς» όπου διδάσκονται ελληνικά στους μετανάστες. Στο διάστημα αυτό, στις αίθουσες που διαμορφώσαμε στα πρώην μαγαζάκια, μαθήτευσαν 500 μαθητές από 40 τουλάχιστον χώρες και από τις πέντε ηπείρους και δίδαξαν 38 εθελοντές δάσκαλοι και δασκάλες. Το σχολείο προσφέρει στους μαθητές μας το εργαλείο που λέγεται γλώσσα, αναγκαία προϋπόθεση για τη ζωή

εικ.115: εσωτερικό Αγοράς

εκδηλώσεις συμπαράστασης. Με την πάροδο του χρόνου, δεδομένης της κρίσης, οι μετανάστες δεν αποτελούν πια το επίκεντρο των προβληματισμών. Οι μετανάστες που δραστηριοποιούνται εκεί σέβονται τον χώρο και βοηθούν. Υπάρχουν επιχειρηματικές εκδηλώσεις (π.χ. καφενεία) αλλά χωρίς έντονο κερδοσκοπικό χαρακτήρα, γεγονός που προσελκύει κόσμο από άλλες περιοχές της Αθήνας. Βραδιές με ηθοποιούς και δημοσιογράφους θεμελιώνουν την πολιτιστική δραστηριότητα. Η ερωτηθείσα εθελόντρια δηλώνει ότι μέσω της ενασχόλησής της με τη ΔΑΚ, κοινωνικοποιήθηκε και εγκατέλειψε την ατομική στάση ζωής.

Οι διαχειριστές της δημοτικής αγοράς συγκροτούν μια κοινωνική ομάδα που απαρτίζεται από άτομα διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών προελεύσεων. Αρκετοί είναι κάτοικοι της περιοχής, που λόγω προσωπικών επιλογών συμμετέχουν με τις δικές τους αποκλειστικά δυνάμεις, και οι περισσότεροι χαίρονται γι' αυτό. Άλλοι συνεισφέρουν, εκπροσωπώντας ταυτόχρονα συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους, κυρίως αριστεριστές. Τέλος, ανά περιόδους, μπορεί να εμφανίζονται και άτομα προερχόμενα από δημόσιους φορείς, με στόχο να εκτελέσουν κάποια ανώτατη διαταγή, φιλική ή μη.

Την ατμόσφαιρα που επικρατεί αντικατοπτρίζει χαρακτηριστικά μια δήλωση εθελόντριας-δασκάλας :

«Με τα προβλήματά της, η Αγορά ήτανε κάτι πάρα πάρα πολύ σημαντικό. Έτσι γνωριστήκαμε άνθρωποι που μένουμε στην ίδια γειτονιά, και δε θα γνωριζόμασταν. Και που είχαμε πάρα πολλά κοινά πράγματα [...] Η Αγορά αλλάζει για μένα την αίσθηση της γειτονιάς, τη νιώθω πια πιο οικεία, πιο όμορφη [...] Το σχολείο, ε, το σχολείο είναι περισσότερο για να μαθαίνουμε εμείς παρά για να μαθαίνουν οι μετανάστες ελληνικά. Να μαθαίνουμε τους εαυτούς μας και την πόλη που ζούμε».

Το πείραμα της Δημοτικής Αγοράς δίνει χώρο στην ανάπτυξη πολιτικής δράσης, στη προσφορά συλλογικού έργου, στη μάθηση, στη καλλιέργεια πολιτιστικής ταυτότητας γενικότερα. Την παραγωγή συλλογικού έργου ενισχύουν κατά πολύ οι πρακτικές αυτοδιαχείρισης και τους στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα δημιουργούνται γέφυρες επικοινωνίας, καθώς προσεγγίζουμε και γνωριζόμαστε με τους νέους μας γείτονες. Στο ρατσισμό και στο φόβο αντιτάσσουμε την αλληλεγγύη, το σεβασμό και την αξιοπρέπεια.

εικ.116: αίθουσα διδασκαλίας της Αγοράς

εικ. 117: προβολή ταινίας

εικ.118: διαμαρτυρία για το κλείσιμό της

αυτοοργάνωσης που χαρακτηρίζουν την Αγορά.

Όλα αυτά, μέχρι το Σάββατο 18 Αυγούστου του 2012, όταν ο δήμαρχος κ. Καμίνης στέλνει τα ΜΑΤ και την αστυνομία στη Δημοτική Αγορά Κυψέλης. Οι δυνάμεις καταστολής περικύκλωσαν το διατηρητέο ανοιχτό κτήριο, που την ώρα εκείνη στέγαζε μικρό αριθμό βιοκαλλιεργητών, και «σφράγισε» το χώρο. Ο δήμαρχος, δικαιολόγησε την πράξη αυτή λέγοντας ότι θα γίνουν εργασίες αποκατάστασης του κτιρίου που στεγάσει την Αγορά. Στην εισήγηση του στο Δημοτικό Συμβούλιο μεταξύ άλλων αναφέρει :

«[...]δεν πρόκειται να ανεχθούμε τη μετατροπή κανενός δημόσιου χώρου σε ιδιότυπο άβατο[...], θα συναποφασίσουμε και θα προχωρήσουμε στην επαναλειτουργία της Δημοτικής Αγοράς, με όρους ελεύθερης πρόσβασης και νομιμότητας[...]».

Αν και από το δημοτικό συμβούλιο επισημάνθηκε ότι η Αγορά θα κρατήσει τον τωρινό της χαρακτήρα, ο τρόπος όμως που έγινε η παρέμβαση από τον δήμο εγείρει ερωτηματικά.

Ο δήμαρχος της Αθήνας φαίνεται να αγνοεί επιδεικτικά, τον αγώνα κάποιων κατοίκων της, οι οποίοι εδώ και έξι χρόνια, στη δίνη της κρίσης, προσπαθούν και τελικά παράγουν έργο στην Δημοτική Αγορά. Αντίθετα με τη λειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης, ο τρόπος οργάνωσης, διαχείρισης και εν τέλει λειτουργίας της Αγοράς ενίσχυε το δημόσιο χαρακτήρα της. Ο κ. Καμίνης μάλλον δεν θέλει να παγιώνονται στις συνειδήσεις, αυτοδιαχειριστικού τύπου προσπάθειες των κατοίκων. Θέλει να μην γίνεται αναγνώσιμη και αναγνωρίσιμη μια άλλου τύπου οικειοποίηση του δημόσιου χώρου, που ούτως ή άλλως δεν υπηρετεί συμφέροντα της εξουσιαστικής τάξης.

Τέλος θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, ότι η ενέργεια του δημάρχου νομιμοποιεί και το σφράγισμα της παιδικής χαράς του Αγίου Παντελεήμονα. Παρατηρείται απόλυτη αντιστοιχία όσον αφορά την ερμηνεία και την «κατοχή» του δημόσιου χώρου. Συνδυάζοντας τα δύο παραδείγματα γεννιέται ένα μεγάλο ερωτηματικό για το ποια θέση κατέχει η πολιτεία απέναντι στο τι σημαίνει δημόσιος χώρος.

εικ.119: εσωτερικό κατοικίας μεταναστών

εικ. 120: χώροι της Δημοτικής Αγοράς

εικ.121: είσοδος με αναρτημένα πανό δραστηριοτήτων

Παρ' όλη τη διαφορετική καταγωγική σχέση της δημοτικής αρχής σε προγραμματικό και κομματικό επίπεδο, και στις δύο πιο πάνω εκδοχές, η τελική έκβαση, το σφράγισμα δηλαδή της παιδικής χαράς του Αγ. Παντελεήμονα και το κλείσιμο της Δημοτικής Αγοράς Κυψέλης, εκφράζουν την μονοφασική στάση της εξουσίας, απέναντι στην αυτόνομη κοινοτική κοινωνική δράση των κατοίκων, ανεξάρτητα από τις παραγόμενες δράσεις.

Και περισσότερο άξιο υπογράμμισης είναι το γιατί ένα παράδειγμα ικανής συμβίωσης ετεροτήτων και ικανού αποτελέσματος-Δημοτική Αγορά Κυψέλης-, οδηγεί σε πράξη απαγόρευσης; Για να μην παγιώνονται στις συνειδήσεις οι αυτοδιαχειριστικού τύπου προσπάθειες των κατοίκων; Να μην γίνεται αναγνώσιμη και αναγνωρίσιμη μια άλλου τύπου οικειώση του δημόσιου χώρου; Μακριά από την κατανάλωση και το ιδιωτικό συμφέρον εταιρειών, η επαφή, η ζωντανή σχέση, η σύζευξη ετεροτήτων, η κοινή προσπάθεια, η έκφραση εσωτερικών ελευθεριών δεν υπηρετεί τα οράματα μιας εξουσιαστικής τάξης οργανωμένων συμφερόντων.

4.γ. «ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΖΟΜΕΝΟ» ΠΑΡΚΟ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ στα ΕΞΑΡΧΕΙΑ

Στις 7 Μαρτίου 2009 η Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων μαζί με τη συλλογικότητα «Εμείς, Εδώ και Τώρα και για Όλους Εμάς» οργανώνει εκδήλωση, όπου ενθουσιώδεις κάτοικοι και δυναμικοί υποστηρικτές, ενωμένοι καταλαμβάνουν το χώρο και απαιτούν το παρκινγκ να γίνει πάρκο! Σπάνε την ασφάλτο με κομπρεσέρ και κόφτες, φέρνουν φορτηγά με χώμα, φυτεύουν δέντρα και λουλουδία και το γιορτάζουν. Η ανταπόκριση και η δυναμική του κόσμου ξεπερνάει κάθε προσδοκία και το πάρκο γεννιέται.

«Αντί να μπαζώσουμε άλλο ένα ρέμα, αντί να χτίσουμε άλλον έναν ακάλυπτο, αντί να μετατρέψουμε άλλο ένα δάσος σε αγροτεμάχια για μεζονέτες, ντιλάρουμε με την πολεοδομία όπως κάνει όλος ο πολιτισμένος κόσμος...πιάσαμε κομπρεσέρ, αζίνες, λάστιχα και τάβλες και φτιάξαμε ένα πάρκο στη μέση της πόλης.»

Η ιστορία του πάρκου

Πρόκειται για πρωτοβουλία που ξεκίνησε από την “επιτροπή κατοίκων Εξαρχείων” η οποία επι-

εικ.122: 7/3/2009,Εξάρχεια

εικ. 123: Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων

εικ. 124: δημιουργία πάρκου αντί για παρκινγκ

χείρησε και κατάφερε τη δημιουργία ελεύθερου χώρου πρασίνου στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Χαριλάου Τρικούπη, Ναυαρίνου, Ζωοδόχου Πηγής και Διδότου. Στο οικοπέδο αυτό ήταν χτισμένη από το 1907 μια διάσημη στην εποχή της κλινική, το «Γερουλάνειον Ίδρυμα», η οποία το 1972 έπαψε να λειτουργεί και το οικοπέδο αγοράστηκε από το Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας (ΤΕΕ). Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 το κτίριο κατεδαφίστηκε με σκοπό να χτιστεί στη θέση του μέγαρο που θα στέγαζε τα γραφεία του ΤΕΕ. Το σχέδιο, όμως, ποτέ δεν υλοποιήθηκε, με αποτέλεσμα το 1990, το ΤΕΕ να προσφέρει το οικοπέδο στον Δήμο Αθηναίων προκειμένου να γίνει πλατεία, ζητώντας να αποζημιωθεί με τίτλο μεταφοράς συντελεστή δόμησης σε ιδιοκτησία του στο Μαρούσι. Ούτε και αυτό το σχέδιο υλοποιήθηκε, όμως, με αποτέλεσμα το οικοπέδο να παραμείνει για 18 χρόνια μισθωμένο σε επιχείρηση παρκινγκ. Με τη λήξη της μίσθωσης του παρκινγκ στο τέλος του 2008 το ΤΕΕ επαναφέρει το θέμα οικοδόμησης του οικοπέδου και οδηγεί τους Επαρχιώτες στο προσκήνιο. Η Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων που για 1,5 χρόνο ασχολιόταν ήδη με το συγκεκριμένο χώρο, ενημερώνει τη γειτονιά, κινητοποιείται και ζητάει άμεσα τη μετατροπή του οικοπέδου σε χώρο υψηλού πρασίνου. Έτσι οργανώνεται το άνοιγμα του χώρου παρκινγκ και η μετατροπή του σε πάρκο.

Από τη δεύτερη κιόλας μέρα, άρχισαν οι ανοιχτές συνελεύσεις του κατελημμένου πάρκου που με πολλή συζήτηση, πολλές αντιφάσεις και πολύ καλή θέληση όρισαν το χαρακτήρα του: αυτοοργανωμένο, αντιεραρχικό, αντιεμπορευματικό. Η λειτουργία της ανοιχτής συνέλευσης, που η συχνότητά της μέσα στο χρόνο διαφοροποιείται από τις ανάγκες και τις διαθεσιμότητες, είναι καθοριστική για την πορεία της κατάληψης. Κάθε πρόταση για τη χρήση ή τη διαμόρφωση του χώρου, για εκδήλωση, για ανταπόκριση σε κάλεσμα αλλά και κάθε πρόβλημα που προκύπτει συζητιέται στη συνέλευση. Παράλληλα δημιουργούνται επιμέρους ομάδες για το σχεδιασμό, τη φύτευση, την παιδική χαρά, τα ψηφιδωτά και αρχίζει να κυκλοφορεί κουτί οικονομικής ενίσχυσης. Οι συγκεκριμένες ενέργειες και δράσεις υποδηλώνουν διάθεση οργάνωσης από κατοίκους της περιοχής που προσπαθούν να εκφράσουν έμπρακτα την έλλειψη πράσινου και ελεύθερων χώρων, την απουσία κρατικής μέριμνας προς τους πολίτες, ιδιαίτερα των περιοχών του κέντρου, καθώς επίσης και να αναδείξουν τα επιτεύγματα της αλληλεγγύης και της οργάνωσης ατόμων με κοινά συμφέροντα. Τέτοια επιτεύγματα, οργάνωσης και δράσης επιπέδου γειτονιάς, έχουν να προσφέρουν τόσο στην ίδια την περιοχή όσο και στους κατοίκους της.

εικ.125:συναυλία στο υπο κατασκευή πάρκο

εικ.126:εικαστικό πανό στο υπό κατασκευή πάρκο

εικ.127: πλατεία Εξαρχείων

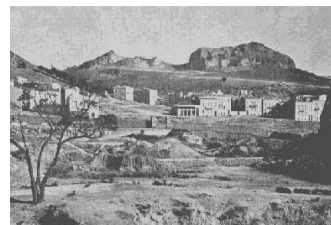
Το πάρκο θεωρείται σαν ένα από τα παραδείγματα αυθόρμητης δράσης. Δεν υπήρχε κάποιο οργανωμένο σχέδιο από κάποια πολιτική παράταξη, το οποίο να υλοποιήθηκε.

Εξάρχεια, η πιο «ανήσυχη» γειτονιά της Αθήνας

Τα Εξάρχεια, παλιά αθηναϊκή συνοικία, εστία μικροαστών και φοιτητών στο παρελθόν, προνομαχική εστία καλλιτεχνών και διανοουμένων τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί μια ακόμα πυκνοκατοικημένη περιοχή του κέντρου της Αθήνας. Στα 1830 οι Κλεάνθης & Schubert, οριοθετώντας το κέντρο της πρωτεύουσας, αφήνουν εκτός τα Εξάρχεια. Λίγο αργότερα, η βουαρικιά τάξη πραγμάτων περιχαρακώνεται περίπου στο σημερινό ιστορικό κέντρο και έτσι τα Εξάρχεια και ο λόφος του Στρέφη λειτουργούν ως προάστιο, ως ζώνη κατοικίας, όχι όμως της αριστοκρατίας. Στην ευρύτερη περιοχή των Εξαρχείων που τότε ονομαζόταν Προάστειον, πήγαν περί το 1840 να κατοικήσουν οι Κυκλαδίτες μάστοροι και εργάτες, οι οποίοι ανοικοδομούσαν τότε την Αθήνα. Από το 1864 και μέσα σε 15 περίπου χρόνια, είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή τα πρώτα Πανεπιστήμια. Η ύπαρξη των σχολών αυτών, προσέκλυσε όπως ήταν αναμενόμενο στα Εξάρχεια τη νεολαία για λόγους σπουδών.

«Η νεολαία ήταν αυτή που ούτως ή άλλως, έβγαζε ανέκαθεν το φίδι από την τρύπα, ή όπως θρυλείται ότι το διατύπωσε ο Γέρος του Μωριά όταν χιζόταν το πρώτο πανεπιστήμιο «το σπίτι αυτό, θα φάει το σπίτι εκείνο» εννοώντας το παλάτι. Η ρήση του αποδείχθηκε προφητική με τα Σκιαδικά του 1859 και τα επεισόδια μεταξύ Χωροφυλακής και μαθητών/φοιτητών, μία κινητοποίηση η οποία ενδυνάμωσε το φρόνημα των αντιπάλων του Όθωνα»⁷⁴

Τα βιβλία και η νεολαία δε θα αργήσουν να φέρουν με τη σειρά τους, ανθρώπους από το χώρο της τέχνης. Έκτοτε διαμορφώθηκε μία τόσο έντονη πνευματική και πολιτιστική κίνηση της οποίας η ιστορία ακόμη δεν έχει γραφτεί. Δε θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι στα μέσα περίπου του 20ου αιώνα τα Εξάρχεια ήταν το επίκεντρο μίας μεγάλης βόλτας που οριοθετούσαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα η Φωκίωνος Νέγρη, η Πλάκα, το Κολωνάκι και η πλατεία Βικτωρίας -μία έκταση μεγέθους μίας κομόπολης-.

εικ.128: Τα Εξάρχεια στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

εικ.129: Ο Λόφος του Στρέφη και η πλατεία που ο δήμος και οι αρμόδιοι φορείς δεν κατάφεραν ποτέ να αξιοποιήσουν

εικ.130: καλλιτέχνες στα Εξάρχεια

Τα νεοκλασικά των Εξαρχείων έχουν δωμάτια που τα νοικιάζουν οι πρώτοι φοιτητές. Ο επαναστατικός ρομαντισμός του 19ου αιώνα μεταφράζεται σε περιοδικά και εφημερίδες, που τα τυπογραφεία τους συγκεντρώνονται σιγά - σιγά στην περιοχή. Το ίδιο και τα πρώτα βιβλιοπωλεία. Η ραγδαία αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού στη μεταπολίτευση ενισχύει τον νεολαιίστικο χαρακτήρα της περιοχής. Αυτό το αναγνωρίζει και η σύγχρονη πολεοδομία. Σχεδόν όλα τα αστικά λεωφορεία της πόλης τερματίζουν στην πλατεία Κάνιγγος. Στους φοιτητές που σουλατσάρουν στην πλατεία θα προστεθεί και μια νεώτερη γενιά: οι μαθητές που κατά εκατοντάδες παρακολουθούν τα μεγάλα φροντιστήρια που ζώνουν πια την περιοχή από την Ακαδημίας, την Πατησίων, την Αλεξάνδρας και τη Σόλωνος. Τα Εξάρχεια παραμένουν ακόμη περιοχή κατοικίας, η οποία εκτοπίζεται όχι μόνο από τα βιβλιοπωλεία και τις πολιτικές οργανώσεις (στην περίοδο '77-'84, όλες οι «μικρές» οργανώσεις της Αριστεράς είχαν εκεί τα γραφεία τους), αλλά και από τη φοιτητική διασκέδαση, τα μπαράκια και τις καφετέριες. Αλλά και ως ζώνη κατοικίας, τα Εξάρχεια διαφέρουν από τις άλλες περιοχές, όπως την Κυψέλη ή το Κολωνάκι.

«Τα Εξάρχεια είναι ένας τόπος πυκνού πολιτισμού. Είναι ο πιο πολιτισμένος τόπος ίσως ολόκληρης της Ελλάδας, σίγουρα της Αθήνας. Αυτή δεν είναι προσωπική άποψη, το λένε οι αντικειμενικές μετρήσεις. Στα Εξάρχεια στεγάζονται και λειτουργούν περί τους τριάντα εκδοτικοί οίκοι, άλλα τόσα βιβλιοπωλεία, μουσικοί χώροι, καταστήματα με μουσικά όργανα, θέατρα, στα Εξάρχεια είναι το υπουργείο Πολιτισμού και το Πολυτεχνείο. Οι άνθρωποι που εργάζονται σε όλους αυτούς τους χώρους, εκδότες, συγγραφείς, μεταφραστές, επιμελητές εκδόσεων, εικαστικοί, μουσικοί, κινηματογραφιστές, ηθοποιοί, σκηνοθέτες, μένουν στα Εξάρχεια και με τη φυσιογνωμία και τη δουλειά τους, τον τρόπο ζωής τους, επηρεάζουν τα Εξάρχεια, με όλα τα καλά και τα κακά που μπορεί να περιλαμβάνει αυτό. Με άλλα λόγια, στα Εξάρχεια έχει επικαθήσει μια πατίνα πολιτισμού χρόνων.»⁷⁵

Τα Εξάρχεια χαρακτηρίζονται ως περιοχή «γενικής κατοικίας» που σημαίνει συνύπαρξη της κατοικίας με χρήσεις συμβατές και μη οχλούσες, κυρίως εμπορίου, πολιτισμού και αναψυχής. Το θεσμικό πλαίσιο και η παράδοση έχουν διατηρήσει οικεία μικρά καταστήματα και στέκια

εικ.131: φοιτητές στα Εξάρχεια

εικ.132: Το βιβλιοπωλείο "Octopus press", 1974-1976 στην οδό Κωλέττη στα Εξάρχεια.

εικ.133: οδός Τζαβέλλα

σε μπαρ, ταβέρνες και καφέ. Τα Εξάρχεια συνιστούν μια ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένη γειτονιά, δίπλα στο διοικητικό κέντρο της πρωτεύουσας και σε μικρή απόσταση από τα τέσσερα ιστορικά πανεπιστημιακά συγκροτήματά της (Πολυτεχνείο, Νομική, Χημείο, ΑΣΟΕΕ). Εξ ου και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της, ως τόπου συγκέντρωσης φοιτητών, τυπογραφείων και μορφών διασκέδασης της νεολαίας. Απόρροια αυτής της φυσιογνωμίας υπήρξε και η σύνδεσή της με τις περιπέτειες της αριστεράς -από την Αντίσταση και τα Δεκεμβριανά ως τις φοιτητικές κινητοποιήσεις του 1-1-4 και τα αντιδικτατορικά «στέκια». Στη Μεταπολίτευση η περιοχή μετατράπηκε στο επίκεντρο των πολιτικο-ιδεολογικών ζυμώσεων και διεργασιών της εποχής, στεγάζοντας γραφεία οργανώσεων, έντυπα, εκδοτικούς οίκους και μπαράκια. Η κρίση των επίσημων σχηματισμών της αριστεράς και η υιοθέτηση πολιτικών ρευμάτων και συλλογικών στάσεων δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης θα δώσουν στη συνοικία ένα ιδιαίτερο χρώμα, που από κάποιο σημείο και μετά σοκάρει τα παραδοσιακότερα κοινωνικά στρώματα και τις πολιτικές δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας. Η περιοχή ως τόπος όπου άνησαν μερικά από τα πιο διάσημα και τραγουδισμένα μπαρ-στέκια της Μεταπολίτευσης, προσφιλές σημείο συνάντησης για νέους, ροκάδες, εναλλακτικούς και αμφισβητίες, σήμερα μυθολογούνται αντιστρόφως: ως άβατον των αναρχικών, χώρος που μυρίζει μπαρούτι, χώρος χωρίς αστυνόμευση.

Τα Εξάρχεια είναι μια πυκνοχτισμένη περιοχή κατοικίας της Αθήνας, μια γειτονιά με ψηλά κτίρια και στενούς δρόμους σε μια πόλη που πνίγεται από το καυσαέριο, ταυτόχρονα, κομμάτι του κέντρου της πόλης, με συγκέντρωση δραστηριοτήτων που προσελκύουν μια πληθώρα επισκεπτών όλες τις μέρες και ώρες. Σε αυτή, λοιπόν, τη γειτονιά που η ανάγκη δημιουργίας χώρων πρασίνου γίνεται επιτακτική, παρατηρείται έλλειψη σε αδόμητες εκτάσεις, που θα μπορούσαν να διαμορφωθούν σε δημόσιους χώρους και να προσφέρουν μια ανάσα από το τσιμέντο της πόλης. Η διαμόρφωση του πάρκου Ναυαρίνου εμφανίζεται σαν μια αυθόρμητη δράση που προσπαθεί να πετύχει ακριβώς αυτό..

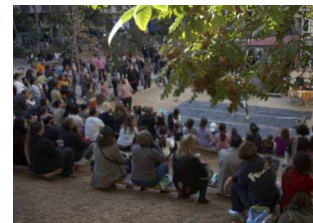
Το Πάρκο

Το πάρκο λειτουργεί και οργανώνεται μέσω συνελεύσεων, με το πέρασμα του χρόνου όμως μειώνεται σταδιακά η συχνότητα με την οποία αυτές γινόντουσαν. Οι συζητήσεις αφορούσαν, εκτός από θέματα λειτουργίας του πάρκου, και ευρύτερα κοινωνικά θέματα πέραν της περιοχής

εικ.134: παιδική χαρά στο πάρκο

εικ.135: ανοιχτή εκδήλωση

εικ.136: παιδικά προγράμματα

των Εξαρχείων. Το πάρκο απόκτησε έναν συμβολικό χαρακτήρα για το κέντρο της Αθήνας, αφού αποτελεί σημείο αφετηρίας για πορείες και κινητοποιήσεις. Λειτουργήσε δηλαδή και σαν πόλος συσπείρωσης δυνάμεων και δράσεων για την πόλη και την κοινωνία ευρύτερα. Συγκρότησε έτσι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα οικειοποίησης δημόσιου χώρου, μέσα από κινηματικές διαδικασίες, που θα ήταν ευχής έργο να εξελιχθούν και να διασκορπιστούν σε ευρύτερο φάσμα ανάπτυξης και άλλων αστικών και ημι-αστικών περιοχών.

Διαδικασίες αυτού του τύπου παρακολουθούμε και σε αρκετές ευρωπαϊκές πόλεις, ίσως και με διαφορετικό υπόβαθρο, κρατώντας όμως ως σταθερές θέσεις την αυτοδιαχείριση και την αλληλεγγύη, παραμένοντας μακριά από κρατικούς ή ιδιωτικούς φορείς.

Παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη πρωτοβουλία αντιμετώπιζε και προβλήματα που εμποδίζουν την εύρυθμη λειτουργία της και που, ίσως, αναμένονται σε τέτοιου είδους εγχειρήματα. Σύμφωνα με διαχειριστές του πάρκου, αν και από την αρχή της δημιουργίας της πρωτοβουλίας τέθηκε με “αυστηρό” τρόπο το ζήτημα της μη κομματοποίησης, υπήρξαν ισχυροί ιδεολογικοί πόλοι μέσα στη επιτροπή, οι οποίοι απέτρεπαν με τη στάση τους τη μαζικότητα της πρωτοβουλίας. Μια πρωτοβουλία κατοίκων γειτονιάς, που απαρτίζεται από ανθρώπους διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών προελεύσεων, δεν είναι πάντα εφικτό να έχει τόσο συσπειρωμένο ιδεολογικό υπόβαθρο. Αποτέλεσμα λοιπόν ήταν η χαρακτηριστική μείωση των ατόμων που λάμβαναν μέρος στις συνελεύσεις, και η παρακμή της λειτουργίας της, χωρίς όμως, η παραπάνω εξέλιξη να οδηγήσει στην καταστροφή της κίνησης αυτής.

Η στάση των κατοίκων της γειτονιάς σήμερα ποικίλλει. Άλλοι βλέπουν με θετικό μάτι τη δημιουργία ενός πάρκου εκεί όπου κάποτε υπήρχε μόνο τσιμέντο και άλλοι δυσανασχετούν κυρίως λόγω της φασαρίας που προκαλείται από τη συγκέντρωση πολλών νέων ανθρώπων μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες. Δεν λείπουν και αυτοί που επιχειρούν να εκμεταλλευτούν οικονομικά την ύπαρξη του πάρκου αυξάνοντας τα... ενοίκια των διαμερισμάτων που εκμισθώνουν και «βλέπουν» στο επίμαχο οικοδομικό τετράγωνο. Η πρόσφατη αγγελία που δημοσιεύθηκε σε στήλη μίσθωσης διαμερισμάτων και ανέγραφε στα προτερήματα του διαμερίσματος ότι βρίσκεται «πλησίον πάρκου» φανερώσει αν μη τι άλλο ότι οι νέες συνθήκες έχουν αρχίσει να παγιώνονται, ή τουλάχιστον έτσι τις αντιλαμβάνονται ορισμένοι.

εικ.137:χώρος φύτευσης

εικ.138: κατασκευή από πλήθρες στο πάρκο

εικ.139: συναυλία στο υπό κατασκευή πάρκο

Επιπρόσθετα από την αρχή της λειτουργίας του πάρκου μέχρι σήμερα, οι αντιπαραθέσεις είναι συχνές, ενώ συνήθη είναι και τα γεγονότα, όπου ομάδες, λειτουργώντας ενάντια στις αποφάσεις των συνελεύσεων, δημιουργούν διαφόρων ειδών προβλήματα, από δολιοφθορές ως δράσεις που προκαλούν και προσκαλούν την αντίδραση των περίοικων ή συμβάλλουν συχνά σε επιθέσεις της αστυνομίας.

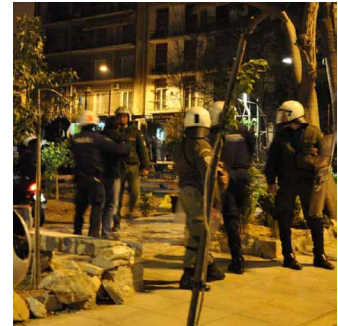
Για παράδειγμα σε ανακοίνωση- κάλεσμα σε εκδήλωση η Επιτροπή Πρωτοβουλίας κατοίκων Εξαρχείων αναφέρεται με πολύ σκληρά λόγια:

«Καίνε αυτοκίνητα στην τήχη, τα βράδια τρομοκρατούν κατοίκους, το ζωντανό κομμάτι μιας γειτονιάς που σιγά-σιγά την εγκαταλείπει. Η παρ' ολίγον ανατίναξη μιας πολυκατοικίας (Μεσολογγίου και Μεταξά) κάνει έξω φρενών όποιον ζει στα Εξάρχεια και θέλει να παραμείνουν ζωντανά. Τελευταίο κατόρθωμά τους η δολιοφθορά στο Πάρκο Ναυαρίνου, έναν κοινόχρηστο, αυτοδιαχειριζόμενο χώρο συνάντησης μικρών και μεγάλων που δημιουργείται με κόπο και όραμα»

«Είναι πολύ καλό που έχει δημιουργηθεί ένας πυρήνας πρασίνου και χώρος εκτόνωσης σε μια τόσο πυκνοδομημένη περιοχή όπως είναι τα Εξάρχεια, αλλά είναι προβληματικός ο τρόπος που κάποιες ομάδες τον έχουν οικειοποιηθεί, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι κάτοικοι να αποτρέπονται, έμμεσα, να οικειοποιηθούν τον χώρο.» (Διαχειριστής, κάτοικος γειτονιάς.)

Οι ομάδες αυτές, που αποτελούνται κυρίως από νεαρά - σε ηλικία - άτομα, σύμφωνα με την επιτροπή, έχουν αναπτύξει μια ατομικιστική συμπεριφορά, που πατάει πιθανά στην ιδέα ότι “αυτός είναι δικός μου χώρος και τον κάνω ότι θέλω”. Βέβαια αυτή η ναρκισσιστικά περικλειστη στάση μπορεί να ερμηνευτεί και διαφορετικά. Ότι δηλαδή το πάρκο αποτελεί τόπο για την δική τους κοινότητα, αποκλείοντας από αυτήν τους γείτονες-κατοίκους της περιοχής. Αντιλαμβάνονται θα λέγαμε το συγκεκριμένο χώρο ως νησίδα ελευθερίας, χωρίς να τους απασχολεί η σκέψη για αυτούς που είναι ακριβώς απ' έξω.

Το γεγονός αυτό δεν αποτρέπει, παρ' όλα αυτά, την εξέλιξη του πάρκου, χάρη στην φροντίδα

εικ.140: αστυνόμευση του πάρκου

εικ.141: διένεξη ΜΑΤ και κατοίκων

εικ.142: επεισόδια στην περιοχή

που εξακολουθεί να δέχεται από ορισμένους κατοίκους- γείτονες. Η φύτευση συνεχίζει να επεκτείνεται, εκδηλώσεις συμβαίνουν τακτικά, τα σκουπίδια είναι αρκετά περιορισμένα και συνελύξεις πραγματοποιούνται αρκετά συχνά.

Για να επιστρέψουμε όμως στη σημασία του να “ζεις τον δημόσιο χώρο” οφείλουμε να τονίσουμε τη σημασία του πάρκου ως μια περίπτωση αναδυόμενου «εναλλακτικού δημόσιου χώρου».

Ο Σταυρίδης, πάνω στην ύπαρξη τέτοιων πυρήνων, τονίζει εμφατικά τη συγκρότησή τους ως δικτύων αντίστασης μέσα στην πόλη. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«Είμαι συνεπώς πολύ καχύποπτος ή επιφυλακτικός όσον αφορά την ιδέα ότι εμείς μπορούμε να χτίσουμε τους δικούς μας μικρούς θύλακες της ετερότητας, τα δικά μας μικρά απελευθερωμένα οχυρά, τα οποία θα μας προστατεύουν από την εξουσία του κράτους. Δεν εννοώ ότι δεν είναι σημαντικό να χτίζουμε κοινότητες αντίστασης αλλά, αντί να τις διαμορφώνουμε ως απομονωμένους θύλακες, εμείς πρέπει να προσπαθήσουμε να τις δούμε ως δυναμικά δίκτυα αντίστασης, που συλλογικά εκπροσωπούν ένα μέρος του αγώνα.»⁷⁶

Τέλος θα μπορούσαμε να ενισχύσουμε αυτή την άποψη παραθέτοντας ένα απόσπασμα από μια διάλεξη του Σλοβένου φιλοσόφου Slavoj Zizek, τον Δεκέμβριο του 2010 στο ΕΜΠ, ο οποίος σε κάποιο σημείο της ομιλίας του κάνει μια αναφορά στο πάρκο Ναυαρίνου, λέγοντας :

«Στην παρέμβαση του στο Αριστερό Φόρουμ του Λονδίνου, το 2010, ο John Holloway, άρτι αφιχθείς από την Ελλάδα, ανέφερε ως παράδειγμα άσκησης του κομμουνισμού ένα πάρκο στην Αθήνα που είχε καταληφθεί από διαδηλωτές και λειτουργούσε ως απελευθερωμένη ζώνη, με αφίσες στις εισόδους του που έγραφαν «Απαγορεύεται η είσοδος στον καπιταλισμό». Στο εσωτερικό του, απαγορευόταν η εμπορευματοποίηση, οι άνθρωποι ήταν ελεύθεροι να συγκεντρώνονται, να χορεύουν,

εικ.143: με αφορμή την εισβολή των Mat στη δημοτική αγορά της Κυψέλης

εικ.144:MAT στην περιοχή των Εξαρχείων

εικ.145: βιβλιοπωλείο εθνικστή στην Σόλωνος

να συζητούν. Αλλά οι καπιταλιστές αναμφίβολα θα χαιρέτιζαν παρόμοιες νησίδες ως ζώνες αναψυχής που δίνουν στους εργατές τους μεγαλύτερη ζωτικότητα όταν επιστρέφουν στη δουλειά. Οφείλουμε λοιπόν να είμαστε προσεκτικοί όταν ακούμε για παρόμοιες ζώνες απόσυρσης, [...]. Είναι εύκολο να πει κανείς ότι, [...] οφείλουμε να καταγγείλουμε τη βία, περιορίζοντας την στην προάσπιση ελεύθερων χώρων απόσυρσης. Ωστόσο, οφείλει κανείς να λάβει εξίσου υπόψη πως αυτοί που ασκούν το κρατικό μονοπώλιο στη βία πάντα αγαπούν εκείνους που διατείνονται ότι τα προβλήματα είναι «βαθύτερα» από το ποιος έχει την εξουσία, αφού τέτοιου είδους άνθρωποι δεν αντιπροσωπεύουν καμία απειλή για την κυριαρχία τους.»⁷⁷

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχει γίνει κατανοητό πια, ότι η δημόσια σφαίρα, όπως τη γνωρίσαμε μέχρι σήμερα έχει κορεστεί, δεν έχει πια τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στα αιτήματα της σύγχρονης μητρό-πόλης, η οποία διαπερνά το παγκόσμιο σύστημα. Δυνάμεις καταστολής ακολουθούν επιταγές των ισχυρών και αντιπαρατίθεται στους οικονομικά ασθενέστερους. Πως μπορούμε να κινηθούμε συλλογικά; Αρκεί η πρακτική της άρνησης; Αποτελεί εργαλείο για την αντιμετώπιση της εξαθλίωσης της πόλης, η μεταστροφή του δημόσιου χώρου σε δημόσιο πολιτικοποιημένο τόπο;

Οι ενέργειες και τα γεγονότα που οργανώνονται και πραγματοποιούνται από διάφορες κοινωνικές ομάδες και φορείς, οι κινηματικές διαδικασίες και διεκδικήσεις όπως αποτυπώνονται στους δημόσιους χώρους, η Δημοτική Αγορά της Κυψέλης και το πάρκο Ναυαρίνου ή ακόμα ορισμένες ανοιχτές καταλήψεις κτιρίων σε κεντρικές περιοχές, η αντιθετική στάση για την παιδική χαρά στον Αγ. Παντελεήμονα, οριοθετούν ένα μονοπάτι, μια κλειστή ή μια ανοιχτή διαδρομή αντίληψης, διεκδίκησης για το δημόσιο χώρο;

Τέτοιες κοινωνικές ομάδες αντικατοπτρίζουν διαφορετικά συμφέροντα μέσα στον αστικό χώρο που πρέπει και οφείλουν να εκτονωθούν στις πλατείες και στους δημόσιους χώρους της πόλης. Σε κάθε περίπτωση επομένως στόχος είναι, οι “τόποι των ανθρώπων”, να δύνανται να φιλοξενήσουν διαφορετικές απόψεις, τέτοιες που να αντιπροσωπεύουν το δίκαιο και το αναγκαίο του λαού κάθε

εικ.146: μετά από επεισόδια

εικ.147: η κρίση δημιουργεί και εξαπλώνει τον φασισμό

εικ.148: ταξική αντιπαράθεση στους δρόμους

77 Slavoj Zizek, ζώντας στην εποχή των τεράτων, διάλεξη στο EMI, 2010

κοινωνικής συνθήκης και εποχής.

Ο αστικός δημόσιος χώρος αποτελεί τον κατ' εξοχήν τόπο επαφής εντελώς διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Αποκτά έτσι κεντρικό ρόλο τόσο στον εντοπισμό των διαφορετικών κοινωνικών πρακτικών που εκδηλώνονται από αυτές, όσο και στην αναζήτηση της προοπτικής να αναδυθεί μια νέα πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή της προοπτικής να συνυπάρξουν σε μια συνθετική βάση οι διάφορες κοινωνικές ταυτότητες.

Βλέπουμε ότι στην Ελλάδα της κρίσης, οι επιπτώσεις της δεν είναι ίδιες για όλους. Κάποιοι συνεχίζουν να είναι “καλά ή και καλύτερα από πριν”. Τα μεγαλύτερα προβλήματα τα αντιμετωπίζουν οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, οι μετανάστες, οι άνεργοι. Με βάση, λοιπόν, την παθητική στάση που υιοθετεί το κράτος τη σκυτάλη μένει να πάρουν οι κάτοικοι των γειτονιών. Μέσα από μορφές οργάνωσης θα θέσουν συγκεκριμένα αιτήματα για συγκεκριμένα προγράμματα της πόλης και θα ενεργοποιήσουν αλλαγές.

Στον 21ο αιώνα η Αθήνα αποκτά σταδιακά τα χαρακτηριστικά μιας δυτικής μητρόπολης. Έχοντας διανύσει σχεδόν δύο δεκαετίες «εκσυγχρονισμού» της πόλης, φτάνουμε σήμερα στην Αθήνα της κρίσης, οπου παρατηρείται η όξυνση όλων των αντιθέσεων, αλλά και η δημιουργία νέων, σε όλα τα επίπεδα, από το κοινωνικό/ταξικό έως το πολιτισμικό και το χωρικό. Η Αθήνα δεν είναι απλά μια πόλη με μετανάστες αλλά μια πόλη που σε μεγάλο βαθμό επικαθορίζεται από την παρουσία των μεταναστών σε αυτήν. Ο κοινωνικός ιστός της συγκροτείται ανέκαθεν από κοινωνικές ομάδες με ετερογενή κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, γεγονός που εντάθηκε και με την έλευση των οικονομικών μεταναστών και των προσφύγων, οι οποίοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν στην εργατική τάξη. Οι μετανάστες είναι μια δύναμη της παγκοσμιοποίησης μέσα στην πόλη. Διαμορφώνουν νέες κουλτούρες που συνδέονται με αντίστοιχες σε διαφορετικές πόλεις.

Ποια ανάγνωση κάνουμε λοιπόν περί το σχεδιασμό του δημόσιου χώρου της, μέσα από τις κοινωνικές διαδικασίες διεκδίκησης του;

Να απορρίψουμε κάθε λογής αυτονόητο; Να ερευνήσουμε, να αποκωδικοποιήσουμε, και κυρίως να μην περιθωριοποιήσουμε κάθε κοινωνική διεκδίκηση που αφορά στο δημόσιο χώρο γιατί

εικ. 149: ημιυπόγεια κατοίκηση

ακριβώς αυτό συμβαδίζει με το δικαίωμα στη διαφορά, το δικαίωμα στην πόλη.

Να αποκαλύψουμε πώς μέσα στην τρομοκρατία του σφετερισμού του δημόσιου χώρου από την εξουσία της κατανάλωσης, κάποιοι θύλακες αντίστασης απαιτούν αλλαγή πλεύσης του σχεδιασμού.

Να αναδειξουμε ότι η παντοκρατορία του ενός και μοναδικού μοντέλου για όλους, έχει εκπνεύσει και πως οι νέες παγκοσμιοποιημένες πραγματικότητες, απαιτούν ρηζικέλευθη αναθεώρηση τόσο τις αναλύσεις μας, όσο και στις προτάσεις που έπονται.

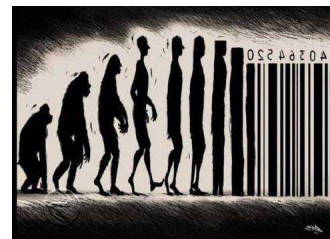
5.α.ΓΕΝΙΚΕΥΣΗ

Το εξομοιούμενο οικονομικό υπόβαθρο της παγκοσμιοποίησης μεταλλάξει σε παγκόσμιο επίπεδο τις πόλεις και το δημόσιο χώρο τους. Το αστικό τοπίο μετατρέπεται σε εμπορεύσιμο είδος και η πόλη συγκροτείται κυρίως γύρω από την ανταλλακτική της αξία⁷⁸. Έτσι, ο αθηναϊκός δημόσιος χώρος φαίνεται να μετασχηματίζεται με βάση τα δυτικά πρότυπα. Παρακολουθούμε μεγάλα εμπορικά κέντρα ή πάρκα αναψυχής, που συνδυάζουν προγράμματα εμπορίου, θεαμάτων και αναψυχής, με κλειστούς ή υπαίθριους χώρους συνένυρσης, να αντικαθιστούν τους παραδοσιακούς προορισμούς εκτόνωσης της ανάγκης για “δημοσιότητα” της κοινότητας. Κινούμαστε, δηλαδή, στα πρότυπα της «generic city», μιας πόλης χωρίς ιστορία, χωρίς ταυτότητα σύμφωνα με την περιγραφή του Rem Koolhaas.

Η κοινωνιολόγος Saskia Sassen, αναλύοντας τις παγκόσμιες πόλεις, πιστεύει ότι διαμορφώνονται δύο νέες τάξεις⁷⁹: Η πρώτη συνίσταται από τις υπερεθνικές ελίτ, και περιλαμβάνει επιχειρηματίες, δικηγόρους, ανθρώπους της παγκόσμιας βιομηχανίας, της κουλτούρας και των μέσων ενημέρωσης.

⁷⁸ Η πόλη ως τόπος κατανάλωσης και ως πεδίο κατανάλωσης τόπου, αναφερόμαστε στην αντιπαράθεση μεταξύ «ανταλλακτικής αξίας» και «αξίας χρήσης» για την οποία γράφει ο Lefebvre. Βλ. Lefebvre, οπ.π σελ. 25

⁷⁹ Ο D. Harvey θεωρεί πολύ σημαντικό να αντιληφθούμε την πόλη σαν ταξικό φαινόμενο. πιστεύει ότι για να αντισταθούμε στις πρακτικές του κεφαλαίου πρέπει να διεξάγουμε μια αποτελεσματική ταξική σύγκρουση ενάντια στην εξουσία. Γιαυτό το λόγο πρέπει να οργανώσουμε το πολιτικό μας μέλλον στην πόλη.

εικ.150:εμπορευματοποίηση

εικ.151: Barbara Kruger

εικ.152: πορεία στο κέντρο της Αθήνας

Η δεύτερη τάξη είναι αυτή των «μη προνομιούχων»⁸⁰. Η παγκόσμια πόλη, όπως γράφει, αναδύεται ως πεδίο για νέες διεκδικήσεις : από τη μία είναι το παγκόσμιο κεφάλαιο, από την άλλη είναι οι μη προνομιούχες ομάδες του αστικού πληθυσμού.

Ο D. Harvey ισχυρίζεται ότι :

«το δικαίωμα στην πόλη είναι καταρχάς μια έννοια κενή νοήματος. Εξαρτάται ποιος τη διατυπώνει και τι περιεχόμενο της δίνει. Σε κάθε περίπτωση όμως αποκτά μια σημαντική πολιτική δυναμική.»⁸¹

Εξηγεί αυτή την άποψη λέγοντας :

«Όταν μιλάω για το δικαίωμα στην πόλη, δεν με ενδιαφέρει να ισχυριστώ ότι υπάρχει εδώ κάποιος ηθικός ορθός τρόπος να κάνουμε τα πράγματα, αλλά ότι αυτό το δικαίωμα είναι κάτι για το οποίο αγωνιζόμαστε. Τίνος είναι αυτό το δικαίωμα; Και για να φτιάξει τι είδους πόλη;»⁸²

Η διεκδίκηση του δικαιώματος αυτού θα περιλαμβάνει πάντα τη σύγκρουση. Τα άτομα που αναπαράγουν την αστική ζωή μέσα στη πόλη έχουν ισχυρή πολιτική δύναμη, γι' αυτό το λόγο, υποστηρίζει ο Harvey, η «επανάσταση στις μέρες μας θα πρέπει να είναι αστική»⁸³.

Είναι αναγκαία, λοιπόν, μια αυτοδιαχειριστική, συμμετοχική προβληματική ανάκτησης για το δημόσιο χώρο της πόλης που μετασχηματίζεται ριζικά. Πρέπει να ελευθερώσουμε το δημόσιο χώρο, που έχει καταλήξει να είναι απαγορευμένος για τον πολύ κόσμο, ώστε να μετασχηματιστεί

80 Sassen, S. Κοινωνιολογία της παγκοσμιοποίησης, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2011

81 Συζήτηση με τον David Harvey -με την ευκαιρία της επίσκεψής του στην Αθήνα- με μέλη της ομάδας EncounterAthens, Κυρίαρχες πολιτικές και διεκδικήσεις «από τα κάτω» για τη ζωή στην πόλη, εφημερίδα Αυγή 19/06/2011

82 Συνέντευξη του David Harvey στο περιοδικό Salon, *Urban revolution is coming*, (μτφ. Ν. Γανιάρης), διαθέσιμο στο <http://rednotebook.gr/details.php?id=6137>

83 Ο Harvey χρησιμοποιεί τον όρο *urban revolution*, θέλοντας να πεί ότι η αστική τάξη μπορεί να συγκροτήσει επαναστατικό κίνημα και όχι μόνο οι βιομηχανικοί εργάτες.(βλ. Κομμούνια Παρισιού)

εικ.153: εργάτης μετανάστης

εικ.154: Τα άτομα που αναπαράγουν την αστική ζωή έχουν ισχυρή πολιτική δύναμη

σε πολιτικό χώρο. Αν καταφέρουμε και οργανώσουμε, τα δίκτυα για συλλογική έκρηξη που προαναφέραμε, θα μπορέσουμε να αμφισβητήσουμε την αστική ζωή στη σύγχρονη μητρόπολη.

Και βέβαια εκεί που οφείλουμε να εστιάσουμε είναι στο πώς οι κοινωνικές διεκδικήσεις στο σώμα της πόλης αφορούν χώρους υποβαθμισμένους, περιχαρακωμένους. Χώρους όπου η κυρίαρχη κατάσταση αρνείται να κοιτάξει. Τις «ταπεινές ζώνες του άστεως», εκεί όπου η εξουσία αδιαφορεί να τακτοποιήσει, να αντιστοιχίσει, εκεί που πολλές φορές και για τους δικούς της ευνόητους λόγους ανέχεται το σφετερισμό και την καταπάτηση μιας ζωής ελεύθερα ισότιμης.

Τα ζητήματα που τίθενται λοιπόν, έχουν να κάνουν με το αίτημα συνολικής επανεξέτασης του ποιος αποφασίζει και για ποιον. Οι χρήστες του χώρου, οι ειδικοί, ή η εξουσία;

Η έκβαση των κοινωνικών αγώνων αποτελεί διακύβευμα, με άλλα λόγια, το νόημα των κοινωνικών αγώνων δεν προϋπάρχει, αλλά παράγεται μέσα στους ίδιους τους αγώνες. Τούτη η προβληματική εδράζεται στην ιδέα ότι ο κατακερματισμός των σύγχρονων κοινωνιών σημαίνει και κατακερματισμένες ανθρώπινες συνειδήσεις. Επομένως, ότι η ανθρώπινη ταυτότητα δεν καθορίζεται μονοσήμαντα από τη θέση του υποκειμένου στην αλυσίδα της παραγωγής - αν πρόκειται για, εργάτη, αγρότη ή αν πρόκειται για γραφειοκράτη, διευθυντικό στέλεχος ή καπιταλιστή. Αυτό που έχουμε στην πράξη είναι μια συνύπαρξη πολλαπλών ταυτοτήτων (καταγωγής, εθνότητας, επαγγέλματος, φύλου, θρησκευτικών και πολιτικών δεσμεύσεων, αθλητικών προτιμήσεων κ.ά.), άσχετα αν, ανάλογα με τη συγκυρία, ένα ή περισσότερα από τα ταυτοτικά στοιχεία αναλαμβάνουν να συναρθρώσει/ουν τα υπόλοιπα σε συνεκτικό όλον.

Οι ηγέτες της εποχής της εικόνας απευθύνονται σε ανθρώπους παθητικούς, όσον αφορά τις προθέσεις της πόλης. Όταν οι άνθρωποι γίνουν ενεργητικοί καθορίζουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους για τους εαυτούς τους με όρους δράσης.

«Ο άνθρωπος διαμορφώνεται αλλάζοντας τον κόσμο, τον ιδιοποιείται, τον αναπλάθει σύμφωνα με τις ανάγκες του και έτσι προβάλλει, υλοποιεί και επιβεβαιώνει τον εαυτό του στα αντικείμενα της ίδιας του της εργασίας.»⁸⁴

εικ155: διαμαρτυρία ΕΑΜ έξω από την Βουλή

εικ.156: John Heartfield

Οι κινηματικές διαδικασίες ανάκτησης του δημόσιου χώρου της Αθήνας, αποδεικνύουν την εναγώνια προσπάθεια των κατοίκων της να καταλαβαίνουν, ερμηνεύουν, αντιλαμβάνονται την πόλη τους υπό τις προϋποθέσεις που οι ίδιοι διαμορφώνουν, σύμφωνα με τη δική τους συγκρότηση και την προσωπική τους κοσμοθεωρία, αρνούμενοι να αποδεχτούν τα επιβαλλόμενα πρότυπα του κυρίαρχου συστήματος αξιών.

Γιατί η πόλη δεν μπορεί να βοηθεί ανεξάρτητα από τους ανθρώπους της, συγκροτεί το φυσικό αυτονόητο και γι αυτό απαραίτητο πλαίσιο για τη ζωή τους, ταυτόχρονα συγκροτεί τόπο της ανωνυμίας και της απελευθέρωσης τους.

εικ.157: Γιαννης Γαΐτης,1944

«Πρέπει πάντοτε να αναζητούμε το νέο, τις δυνατότητες που ωριμάζουν με την ανάπτυξη του κόσμου και τα νέα οράματα που αποκαλύπτονται μαζί τους. Μια στάση που παύει να ψάχνει για ό,τι είναι νέο και πιθανό στο όνομα του ρεαλισμού, έχει χάσει ήδη την επαφή με το παρόν, γιατί το παρόν εξαρτάται πάντοτε από το μέλλον. Η αληθινή ανάπτυξη είναι σωρευτική, όχι διαδοχική, αποτελεί εξέλιξη, όχι διαδοχή. Το νέο ενσωματώνει πάντοτε το παρόν και το παρελθόν αλλά το κάνει με νέους τρόπους και πιο κατάλληλα, αντιμετωπίζοντας τα σε μέρη ενός μεγαλύτερου συνόλου.»⁸⁵

6. Βιβλιογραφία

- Angelis, M. D., & Σταυρίδης, Σ. (2010). *Σχετικά με το νόημα των κοινών*. Ανάκτηση από Rebelnet: <http://www.rebelnet.gr/articles/view/On-the-Commons>
- Bookchin, M. (1996). *Τα όρια της πόλης*. (Γ. Γκλαρνέτατζης, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Bookchin, M., & Ward, C. *Αυθορμιτισμός και οργάνωση*. (Ν. Αλεξίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελεύθερος τύπος.
- Castells, M. (1985). *The city and the grassroots(επιλεγμένο μέρος)*. (Ε. Πορτάλιου, Μεταφρ.) Berkeley: University of California press.
- Castells, M. (1980). *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*. (Κ. Γιώργος, Μεταφρ.) Αθήνα: Αγώνας.
- Harvey, D. (2006). The political economy of public space. *The politics of public space* .
- Harvey, D. (2008, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος). The right to the city. *New Left Review/53* .
- Harvey, D. (2011). *Κυριαρχές πολιτικές και διεκδικήσεις «από τα κάτω» για τη ζωή στην πόλη*. Ανάκτηση από Κομπρεσέρ: <http://kompreser.espivblogs.net/2011/11/18/harvey-encounterathens/>
- Lefebvre, H. (2007). *Δικαίωμα στην πόλη - χώρος και πολιτική*. (Π. Τουρνικιώτης, Μεταφρ.) Αθήνα: Κουκίδα.
- Mumford, L. (1961). *The city in History, Επιλεγμένα μέρη*. (Ε. Πορτάλιου, Μεταφρ.) ΕΜΠ.
- Park, R. E. (1967). *On social control and collective behavior*: Chicago: University Press.
- Sennet, R. (1999). *Η τυραννία της οικειότητας*. (Γ. Μέρτικας, Μεταφρ.) Αθήνα: Νεφέλη.
- Sennet, R. (1999). *Η τυραννία της οικειότητας*. (Μ. Γιώργος, Μεταφρ.) Αθήνα: Νεφέλη.
- Sennet, R. (2004). *Οι χρήσεις της αταξίας-προσωπική ταυτότητα και ζωή της πόλης*. (Γ. Καραπαπάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Τροπή.
- Βαϊού, Ν. (2002). Δημόσιο/ιδιωτικό. Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμοί στη πόλη. *Αρχιτέκτονες/34* .
- Βαϊού, Ν. (2012, Σεπτέμβριος 9). *Με αφορμή την Αγορά της Κυψέλης*. Ανάκτηση από Η Αυγή online: <http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=712299>
- Γιάμαλη, Α. (2012, Αύγουστος 26). *Η αγορά της Κυψέλης ανήκει σ' όσους της δίνουν ζωή...* Ανάκτηση από Η Αυγή online: <http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=709391>
- Καζέρος, Ν. (2002). Το ιδιωτικό και το δικό του. *Αρχιτέκτονες/34* .
- Καλατζοπούλου, Μ. (2012, Απρίλιος 29). *Άγιε μου Παντελεήμονα, τι αυγή μας ζημερώνει*. Ανάκτηση από tvxs: <http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/agie-moy-panteleimona-ti-aygi-mas-ksimeronei-tis-marias-kalantzoroyloy>
- Κούκη, Ε. (2012, Σεπτέμβριος 2). *Αυτοσχέδια πολεοδομία σε καιρούς κρίσης*. Ανάκτηση από Η Αυγή online: <http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=710771>
- Λυκογιάννη, Ρ. (2010, Ιούλιος 22). *Συζητώντας για την πόλη, τον δημόσιο χώρο και την ιδιότητα του πολίτη*. Ανάκτηση από Η

Αυγή online: <http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=557630>

Πορτάλιου, Ε. (1999). Ο δημόσιος χώρος της πόλης. *Εισήγηση στο αντίστοιχο μάθημα του Διατμηματικού μεταπτυχιακού προγράμματος: Σχεδιασμός – χώρος – πολιτισμός*. ΕΜΠ.

Πορτάλιου, Ε. (1997, Μάιος). Ο δημόσιος χώρος της πόλης και οι κεντρικές πλατείες της Ν.Σμύρνης. *Εισήγηση*.

Σαπουνά, Α. (2009, Ιούλιος 12). *Πυροβολούν μετανάστες, απειλούν πολίτες*. Ανάκτηση από Η Εποχή online.

Σταυρίδης, Σ. (1996). *Διαφήμιση και το νόημα του χώρου*. Αθήνα: Στάχυ.

Σταυρίδης, Σ. (2005). Ελεύθερος χρόνος και εμπειρία του μητροπολιτικού δημόσιου χώρου. Αθήνα: Κέντρο Πολιτιστικών Μελετών /ΓΣΕΕ.

Συμεών, Α. (2010). *Ο δημόσιος χώρος της πόλης*. Αθήνα: Ελληνική εταιρία περιβάλλοντος και πολιτισμού.

Τουρνικιώτης, Π. (2003). Η αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου στις ευρωπαϊκές πόλεις ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μια ανθολογία. *Αρχιτεκτονικά θέματα/37*.

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

εικόνα 1: <http://www.sodahead.com>

εικόνα 2: <http://www.ourlife.gr>

εικόνα 3: <http://antiphono.wordpress.com>

εικόνα 5: <http://parallhlografos.wordpress.com>

εικόνα 6: <http://localathens.blogspot.com>

εικόνα 7: http://tilevoasartas.blogspot.gr/2012/08/blog-post_20.html

εικόνα 8: <http://www.intaglio-fine-art.comprints-london-prints.html>

εικόνα 9: <http://www.praxisred.blogspot.gr/2010/11/1871.html>

εικόνα 10: <http://www.mitchellteachers.org/WorldHistory/AncientGreece/GreekAgainstGreekAthensvSparta.htm>

εικόνα 11: <http://bit.ly/AfgDRB>

εικόνα 12: http://atheofobos2.blogspot.gr/2010/06/blog-post_12.html

εικόνα 13: http://www.learnquebec.ca/en/content/curriculum/social_sciences/features/situation_middleages/

εικόνα 14: http://the-history-girls.blogspot.gr/2012/09/washing-linen-in-public-early-modern_22.html

εικόνα 15: <http://users.trytel.com/~tristan/towns/townint7.html>

εικόνα 16: <http://www.mitchellteachers.org/WorldHistory/EuropeafterRome/DevelopmentofFeudalismInWesternEurope.html>

εικόνα 17: <http://latelessons.asu.edu/node/11>

εικόνα 18: http://www.allposters.com/~sp/View-of-the-Walled-City-of-Florence-from-the-Nuremberg-Chronicle-by-Hartmann-Schedel-1493-Posters_i1593259_.htm

εικόνα 19: http://www.history.org.uk/news/news_395.html

εικόνα 20: <http://www.pmglp.org/kelsos>

εικόνα 21-3: <http://pukrmap.suen-wh7435.html>

εικόνα 24: <http://www.greekarchitects.gr/gr/αρχιτεκτονικές-ματιές/η-προσπελασιμότητα-της-πόλης-μέσα-από-τις-αστικές-πλατείες-id717>

εικόνα 25: <http://www.intaglio-fine-art.comprints-london-prints.html>

εικόνα26: <http://www.propofs.com/flashcards/cardshowall.php?title=art-history-slide-id>
εικόνα 27: <http://www.nicolaslefloch.fr/Lieux/CoursReine.html>
εικόνα 28: <http://www.robinhoughton.com/2012/06/why-age-is-no-excuse-for-not-getting-social-media.html>
εικόνα 29: <http://news1.ghananation.com/international>
εικόνα 30: <http://pinterest.com/lucindabrant/18th-century-london>
εικόνα 31: <http://www.glogster.com/sagita/industriella-revolutionen/g-6slnb5pjomj35gqmp804a0>
εικόνα 32: <http://educators.mfa.org/galleries/slideshow/2304>
εικόνα 33: <http://www.loc.gov/pictures/resource/ppmsc.05215/>
εικόνα 34: <http://www.4barbes.com>
εικόνα 35: <http://e-ducation.net/industrialrevolution.htm>
εικόνα 36: <http://www.squidoo.com/History-of-Plumbing>
εικόνα 38: <http://dcrf-dev2.berkeley.edu/the-french-in-st-petersburg/passages/>
εικόνα 39: http://www.sears.com/shc/s/p_10153_12605_SPM2730275301P
εικόνα 40: http://moorecomcult.blogspot.gr/2010/01/visual-footnotes-for-benjamins-paris_5277.html
εικόνα 41: <http://www.othervoices.org/1.1/gpeaker/Arcades.php>
εικόνα 42: <http://www.marxists.org/subject/britain/index.htm>
εικόνα 43: <http://amyzhang.co.nz/?tag=urbanisation>
εικόνα 44: <http://meganrolph.wordpress.com/tag/plan-voisin/>
εικόνα 45: http://www.flickrriver.com/photos/army_arch/3403607103/
εικόνα 46: http://www.cityofsound.com/blog/2006/08/movements_in_mo.html
εικόνα 47: <http://geopoliticaticus.wordpress.com/2008/12/12/rational-reconstruction-of-cities/>
εικόνα 50: <http://murplejane.tumblr.com/>
εικόνα 52: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A102/148/1059,3831/>
εικόνα 53: <http://iecgce.org/slide>
εικόνα55: <http://tvxs.gr/news/blogarontas/o-dimosios-xoros-simera-toy-dimoy-xloptsiodyi>
εικόνα 57: <http://www.left.gr/article.php?id=5419>
εικόνα 58: <http://fanthis.blogspot.gr/2011/12/25-44.html>
εικόνα 59: <http://tvxs.gr/news/ταξίδια-στο-χρόνο/γαλλικός-μαζ-παγκόσμια-κινηματική-αναφορά>
εικόνα 60: <http://kasamaproject.org/2012/07/25/mao-zedong-combat-liberalism/>
εικόνα 61: <http://mavrhlista.wordpress.com/category>
εικόνα 62: <http://florealaranar.wordpress.com/2011/03/21/il-y-a-cent-quarante-ans-la-commune-4/>
εικόνα 63: <https://robertgraham.wordpress.com/2012/09/09/bakunin-the-paris-commune-1871/>
εικόνα 64: <http://www.rjgeib.com/thoughts/dostoy/dostoy.html>
εικόνα 65: <http://robertgraham.wordpress.com/2012/08/29/the-paris-commune-and-workers-self-management/>
εικόνα 66: <http://robertgraham.wordpress.com/category/anarchism/volume-1/chapter-7-the-paris-commune/>
εικόνα 67: <http://robertgraham.wordpress.com/2012/06/03/auguste-vermorel-communal-freedom-april-1871/>
εικόνα 68: <http://robertgraham.wordpress.com/tag/murray-bookchin/>
εικόνα 69: <http://macahe.wordpress.com/1-the-1960s/>
εικόνα 70: http://esalamina.blogspot.gr/2012/08/blog-post_21.html
εικόνα 71: http://nigritina.blogspot.gr/2011_05_01_archive.html
εικόνα 72: http://www.flickr.com/photos/los_mangos/4122691429/
εικόνα 75: http://news247.gr/eidiseis/ktiria_-_apothikes_anthrpinwn_psyxwn_sto_kentro_ths_athnas.1710415.html
εικόνα 76: <http://www.imoney.gr/blog/>

εικόνα 78: <http://www.tanea.gr/ellada/article/?aid=4706566>
εικόνα 83: <http://kompreser.espivblogs.net/2011/09/09/synantiseis-stin-poli/>
εικόνα 84: <http://newsnews1234.blogspot.gr/2012/08/fw-36.html>
εικόνα 85: http://filofitro.blogspot.gr/2010/11/blog-post_22.html
εικόνα 87: http://enlefko.blogspot.gr/2010/12/blog-post_30.html
εικόνα 88: http://argird.blogspot.gr/2009_05_01_archive.html
εικόνα 89: <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26510&subid=2&pubid=112945046>
εικόνα 90: <http://tvxs.gr/news/>
εικόνα 92: http://antipliroforisi.blogspot.gr/2012/11/blog-post_1.html
εικόνα 93: <http://ecoleft.wordpress.com/2011/>
εικόνα 94: <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=477235>
εικόνα 96: <http://stekiantipnoia.squat.gr/>
εικόνα 97: <http://antapokritis.wordpress.com/tag/>
εικόνα 105: <http://anasa-lefka.blogspot.gr/2012/01/blog-post.html>
εικόνα 106: <http://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/2010-01-21-18-38-00/101/189-kypseli.html>
εικόνα 107: <http://mikros-romios.gr/2774/fokionos-negri/>
εικόνα 111: <http://www.ekeo.gr/>
εικόνα 112: makeleio.gr
εικόνα 113: <http://voidnetwork.blogspot.gr/2012/08/2782012-1800-demonstration-for-defence.html>
εικόνα 114: <http://anasa-lefka.blogspot.gr/2012/01/blog-post.html>
εικόνα 115: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=206936>
εικόνα 120: <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=226149>
εικόνα 121: <http://voidnetwork.blogspot.gr/2012/08/2782012-1800-demonstration-for-defence.html>
εικόνα 132: <http://romvos.wordpress.com/octopus-press/>
εικόνα 143: <http://dithen2010.blogspot.gr/2012/08/can-you-hear-me.html>
εικόνα 148: <http://vlemma.wordpress.com/category/griots>
εικόνα 151: http://www.maryboonegallery.com/artist_info/pages/kruger/detail1.html
εικόνα 155: https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=1174478
εικόνα 157: <http://www.therevolution.gr/?p=11374>

